

Şırnak Üniversitesi Yayınları
No: 19
Akademi Serisi: 13

**Haçın Hristiyan Teolojisindeki
Yeri ve Önemi**

Ahmet GÜL

ISBN
978-605-68065-9-9

Genel Yayın Koordinatörü
Prof. Dr. Mehmet Emin ERKAN

Editör
Doç Dr. İbrahim BAZ

İç Düzen ve Kapak Tasarım
Abdullah Özgür ORAL

Matbaa Sertifika No: 22114

Birinci Baskı
Kasım 2018
Mardin

Baskı-Cilt
Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık
Yayıncılık Amb. Dağ. San. ve Tic. Ltd. Şti
0482 213 16 56 - 212 11 58

Copyright© Şırnak Üniversitesi Yayınları
Yeni Mahalle Cizre Caddesi
Mehmet Emin Acar Kampüsü 73000 ŞIRNAK
Tel : +90 486 216 82 41- web : www.sirnak.edu.tr

Haçın Hristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi

Ahmet GÜL

SUNUŞ

Üniversiteler evrensel bilginin üretildiği ve toplumla paylaşıldığı yerlerdir. Bilginin paylaşılması birçok kanalla gerçekleşir. Toplum ve özellikle hedef kitle olan akademik çevrelerle bilgiyi paylaşmanın yöntemlerinden biri de yayıncılıktır. Yapılan her bilimsel yayın, bir yandan verilen emeğin kıymet bulması iken diğer yandan bir çok yeni bilimsel çalışmanın temeli olma özelliğini taşımaktadır.

Dünya bilim ve düşünce tarihini etkileyecek birçok önemli fikir ve çalışma, yayına dönüşemediği için sahibi ile birlikte unutulup gitmektedir. İşte bu nedenle Şırnak Üniversitesi olarak akademisyenlerimizin yıllarca emek vererek hazırladıkları tezlerini yayınlamayı bilimsel bir gereklilik olarak gördük.

Bugüne kadar sadece sempozyum kitaplarımızla yer aldığımız yayın faaliyetine yeni bir sayfa açarak doktora ve yüksek lisans tezlerini de bilim insanlarının dikkatine sunmaya başladık.

IV

Akademik çalışmaları içerik ve görsellik açısından en kaliteli şekilde araştırmacıyla ve okuyucuyla buluşturmanın çabası içerisindeyiz.

Basım ve yayın faaliyetlerimiz Şırnak Üniversitesi'ni her an bir adım ileriye götürme hedefimizin önemli bir parçası olacaktır.

Bu vesileyle Şırnak Üniversitesi Yayınlarından eserleri yayınlanan akademisyenlerimize ve eserlerin hazırlık ve baskı süreçlerinde katkı sağlayan yayın birimimize teşekkür ediyorum.

Yeni ufuklar açacak yeni kitaplarda buluşmak temennisiyle...

Prof. Dr. Mehmet Emin ERKAN
Rektör

Ahmet GÜL

Ahmet GÜL, Mardin'in Midyat ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini Midyat'ta tamamladı. 2001 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2005 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalından "**Haçın Hristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi**" adlı teziyle yüksek lisansını; 2013 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslami Bilimler ABD, Tefsir Bilim Dalından "**Kur'an'a Göre Kutsal ve Kutsallık**" adlı teziyle doktorasını tamamladı. Halen Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyeliği görevine devam etmektedir. Arapça, İngilizce bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

KISALTMALAR	VII
-------------------	-----

ÖNSÖZ	VIII
-------------	------

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAM OLARAK HAÇ

1.1. Haçın Tanımı	1
1.1.1. Haç Kelimesi ve Başka Dillerdeki Karşılıkları	1
1.2. Antik Dünyada Haç	2
1.2.1. Mısırlılar 'da Haç	3
1.2.2. Güney Amerikalılar 'da Haç	5
1.2.3. Grekler 'de Haç	8
1.2.4. Hindistan'da Haç	9
1.2.5. Çinliler 'de Haç	11
1.2.6. Mezopotamyalılar 'da Haç	13

İKİNCİ BÖLÜM

SEMBOL VE HAÇIN SEMBOLİK ANLAMI

2.1. Sembol ve Sembolizm	15
2.1.2. Sembol Çeşitleri	18
2.1.2.1. Gösteren Göstermeyen İlişkisi Bakımından Semboller	18
2.1.2.2. Köken İtibariyle Semboller	19
2.1.2.3. Meşruiyet Kazandıkları Köken İtibariyle Semboller	19
2.1.2.4.1. Kullanıldığı Alan İtibariyle Semboller	20
2.1.3. İşaret (Simge) Ve Sembol Arasındaki Farklar	21
2.1.4. Sembolün Fonksiyonları	23
2.1.5. Sembolün İşleyişi	26
2.1.6. Sembolizmin Tanımı	27
2.1.7. Dini Sembol	28
2.1.8. Dini Sembolizm	30
2.2. Haç Sembolizmi	32
2.2.1. Haç Sembolizmine Genel Bir Bakış	32
2.2.2. Hristiyanlıktaki Haç Çeşitleri	47
2.2.3. Haçın Diğer Sembollerle İlişkisi	50
2.2.3.1. Haç ve Ağaç	50
2.2.3.2. Haç ve Dört Sayısı	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HRİSTİYANLIKTA HAÇ TEOLOJİSİ

3.1. Çarmıha Germe (Crucifixion)	63
3.2. Haç Teolojisi	67
3.1.2.1. Asli Günah (Peccatum Originis, Origin Sin)	74
3.1.2.2. Âdem-Havva Günah İlişkisi	78
3.1.2.3. Keffaret (Atonement, Expiation, Ransom)	80
3.1.2.4. Kurtuluş (Özgürlük): (Salvation, Redemption)	83
3.1.2.5. Kurban (Sacrifice)	93
3.3. Haç Teolojisinin Önemi	99
SONUÇ	102
BİBLİYOGRAFYA	112

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.e. a.y: Adı geçen eser aynı yer.

a.g.m: Adı geçen madde.

a.g.m. a.y: Adı geçen madde aynı yer.

bkz.: Bakınız

BDT: Baker's Dictionary of Theology

Der: Derleyen

DCR:A Dictionary of Comperative Religion

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DPL: Dictionary of Paul and His Theology

EB: Encyclopedia of Britannica

EBT: Encyclopedia of Biblical Theology

EC: Encyclopedia of Christianity

ER: Encyclopedia of Religion

ERE: Encyclopedia of Religion and Ethics

EI: Encyclopedia of Islam

Krş: Karşılaştırınız.

TA: Türk Ansiklopedisi

Trc: Tercüme

ÖNSÖZ

Din insanlıkla birlikte var olagelmıştır. En medeni toplumlardan en ilkel topluluklara kadar din bir ihtiyaç olarak kendini hissettirmiş ve onların hayatında önemli rol oynamıştır. İnsanlar inanma ihtiyaçlarını giderirken yaşamlarında önem verdikleri bir varlığa kutsiyet atfederek veya onda doğüstü güçlerin bulunduğu kanaat getirerek inanmışlardır. İşte bu noktada devreye giren inanç veya imanın konusunu oluşturan obje, farklı anlatımlarla tezahür etmektedir. Sembol olarak kendisini ortaya koyan bu obje özel bir öneme haiz olmakta, insanın dini hayatında vazgeçilmez dinamikler arasında yer almaktadır. Mesela Hintlilerde tanrı Şiva'nın elinde bulunan trişula (üç uçlu mızrak) yaratıcı, koruyucu ve yok edici nitelikleri simgelemektedir. Hıristiyanlıktaki haç sembolü de dinin kendini ifade ederken kullandığı önemli sembollerden olması dolayısıyla benzer özelliklere sahiptir. Bu yüzden çalışmaya değer görülen bir konu olarak ele alınmıştır.

VIII

Haç Hıristiyan akidesinin en önemli sembolü olmadan evvel başka uygarlıkların hayatında da önemli bir yer işgal etmekteydi. Mesih İsa'nın çarmıha gerilmesinin ardından Pavlus ile iman esası haline gelmeye başlamıştır. Haç ve asli günah arasında kurulan ilişki, Hıristiyanlığın hem sevgi hem de kurtuluşçu çehresini göstermiştir. Hıristiyanlığa gelinceye tarihsel bir geçmişe sahip olan haç onunla en zengin anlatımına ve kültürel mirasa ulaşmıştır.

Tez bir giriş üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde antik dünyada başka bir deyişle; Mısır, Hint, Çin Mezopotamya, Yunan ve Güney Amerika medeniyetlerinde haç konusu işlenmiş; ikinci bölümde haç sembolizmi, son bölümde de haçın Hıristiyan teolojisinde ki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmam esnasında bana gerek kaynak temini gerekse rehberlik anlamında çok katkıları olan Fuat Aydın Bey Hoca'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bana yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM OLARAK HAÇ

1.1. Haçın Tanımı

Haç Hristiyanlık öncesi tarihte de önemli bir sembol olduğundan bu bölümde haçın tanımı yapılacaktır; belli başlı dillerdeki karşılıkları verildikten sonra, kadim dünyadaki haçın insan için hangi anlam veya anlamlara geldiği; neleri çağrıştırdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1.1. Haç Kelimesi ve Başka Dillerdeki Karşılıkları

Haç bir noktada kesişen iki çizginin oluşturduğu dört yönü gösteren bir şekildir.¹ Batı dillerine Latince crux kökünden geçen bu kelime İngilizce’de cross²; Fransızca croix³; Almanca kreuz⁴ kelimeleriyle ifade edilmektedir. Başlangıçta Grekçe stavros⁵ şeklinde ifade edilen bu kelime “direk, sivri uçlu kazık, sırk” anlamlarına gelmekteyken sonraları haçı ifade etmek için kullanılmaya başlanılmış ve aynı kelime istavroz şeklinde Türkçeleştirilmiştir.⁶ Haç, İbranice’de talah⁷; Arapça’da salib⁸; Farsça çehar mih⁹ kelimeleriyle ifade edilmekte olup; son terkip Türkçe’ye çarmıh şeklinde geçmiş, bir idam şekli anlamında

¹ Julien Ries, “Cross”, *Encyclopedia of Religion (ER)*, Editör: Mircea Eliade, Macmillan Company, New York 1987, IV, 155; Goblet D’Alviella, “Cross”, *Encyclopedia of Religion and Ethics (ERE)*, Editör: James Hastings, T&T. Clark Ltd., Edinburgh 1981, IV, 324

² William Little, H.W. Fowler & Jessie Coulson, *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, Clarendon Press, Oxford 1978, I, 460

³ Paul Robert, *Dictionnaire Alphabétique & Analogique De la Langue Française*, Societe du Nouveau Litre, Paris 1967, s. 386

⁴ Karl Steuerwald, *Almanca-Türkçe Sözlük*, Abc Yayınevi, İstanbul 1985, s. 343

⁵ Faruk Tuncay, *Yunanca-Türkçe Sözlük*, Petros Mpallidiks Kai Dia, Atina 1994, s. 686

⁶ Mahmut Şakiroğlu, “Haç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, IX, 523

⁷ Reuben Grossman, H. Sachs, *Compendious Hebrew-English Dictionary*, Dvir Publishing Co., Tel Aviv 1938, s. 395

⁸ İbn Manzur, Ebu’l Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, “s-l-b”, *Lisanu’l Arab*, Daru İhyai Turasi’l- Arabi, Beyrut 1986, VII, 380

⁹ Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayınları, İstanbul 1993, s. 234

kullanılmıştır.¹⁰ Türkçede haç şeklinde ifade edilen bu kelimenin Farsça veya Ermenice haç kelimesinden geldiği ifade edilmektedir¹¹.

Haç inancını ifade etmesi bakımından Arapça'da kullanılan "salib" kelimesi tahlil edilmeye değerdir. "Salīb" kelimesi sulb kökünden türemiştir. Sulb, "sertlik, sağlamlık ve katılık" anlamlarına gelmektedir¹². Lügatçiler arasında kelime "Hristiyanların kiblesi olarak tanımlanmaktadır.¹³ Ayrıca bu kelime erkeğin sırtı ve ondan gelen ersuyu anlamına geldiği gibi diyet anlamına da gelmektedir. Bu anlamıyla salīb Âdem'in sulbünden dünyaya gelen neslin, onun taşıdığı günahı diğer nesillere devredilmesini ifade eder gibidir. Kelime hakkındaki bu tür bir etimolojik tahlilin, Mesih'in çarmıha gerilmesini insanlığın günahlarına kefarete kabul eden Hristiyan akidesini destekler mahiyette olduğu söylenebilir¹⁴.

1.2. Antik Dünyada Haç

Bugün yaygın olarak kullanılan haç Hristiyanlıkla özdeşleştirilen bir olgu olarak görülmektedir. Oysa söz konusu bu olgunun bir de Hristiyanlık öncesi tarihi vardır. Bu bağlamda eski medeniyetlerde görülen haçlar ele alınacaktır. Bu bağlamda Mısır, Yunan, Güney Amerika, Çin, Mezopotamya ve Hint medeniyetlerinde haç ve ona yüklenen anlam ve değer ortaya konulmaya çalışılacaktır.

---

¹⁰ Şakiroğlu, a.g.m, *DİA*, IX, 522

¹¹ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 171

¹² bkz. İbn Manzur, *a.g.e*, VII, 380

¹³ Habib Zeyyat, *es-Salīb fi'l-İslam*, Matbaatu'l Kıddis Pavlus Harisa, Beyrut 1935, s.9; A. J. Wenscick- (D. Thomas), "Al-Salib", *The Encyclopedia of Islam (New Edition) (EI)* New York 1987, VIII, 980

¹⁴ bkz İbn Manzur, *a.g.e*, VII, 380

1.2.1. Mısırlılar 'da Haç

Kadim Mısır'da hayatın kaynağı olarak simgelenen “*ankh*”, içine ilmik atılmış Tau'yu¹⁵ andıran ve bugün kullanılan Kıpti haçının ilk örneğidir. Kıpti Hristiyanların bir adaptasyonu olan bu haç “*crux ansata* (Kıpti haçı)” adıyla bilinir. Bu işarete kabir ve kitabeler üzerindeki rölyeflerde rastlanmıştır. Tanrı veya tanrıçanın elinde bulunur halde tasvir edilen söz konusu haç, ayrıca ilahlığı elinde tutan ve canlı gücü içine çekmek isteyen firavun temsillerinde de görülmüştür¹⁶.

Tell-Amarna bölgesindeki kabartmalarda güneş ışınları - Tanrı Aton¹⁷- kral ve kraliçeyi göstermekte ve rölyef, ellerindeki *ankh* ile sona ermektedir. Seramik, metal ve muska gibi, zararlı güçlere karşı kullanılan eşyalar üzerinde *ankh*'a rastlanılmıştır¹⁸.

3

Sınırları belirlenmiş bir hayatı ifade etmek için kullanılan, hieroglif ile simgelenen *ankh*'in anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak, Mısır bilimciler hayatın zıddı olan mematı, dünya ve ahreti sembolize ettiği hususunda hemfikirdiler. Aynı zamanda *ankh* tanrının bir sıfatı olarak hayatı elinde tutma ve ona sahip olmayı da ifade etmektedir¹⁹.

İlahi kudretin eliyle tutulmuş bir sürahiden kafasına kutsal sudan sürülmüş şekilde tasvir edilen firavun elinde *ankh*'i veya kutsal suyu taşıyor olarak resmedilmiştir. Kitabelerde Tanrı'nın selamı: “Sana bütün hayatı vereceğim” ifadesiyle yer almaktadır.

¹⁵ bkz. Haç Sembolizmine Genel Bakış, s.32

¹⁶ Ries, a.g.m, ER, IV, 155

¹⁷ **Aton:** İknaton (IV. Amenofis) tarafından kültü Eski Mısır'da hâkim hale getirilen güneş kültü. Aton her şeyin hâkimi, ezel ve ebedin rabbi, iyi ve yüce tanrı olarak adlandırılırdı. Önceleri başı üzerinde kırmızı bir disk bulunan şahin başlı bir adam şeklinde tasvir edilirken sonraları kırmızı ışınlar saçan bir disk şeklinde tasvir edilmiştir. Aton için yazılan ilahi ve dualar günümüze kadar gelmiştir. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998,s.48

¹⁸ Ries, a.g.m, ER, IV, 156

¹⁹ Ries, a.g.m, ER, IV, 156

Tanrı'nın gücü bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla firavuna nakledilmiştir²⁰.

Firavunun burnuna tutar şekilde tasvir edilen *ankh* hayat ile nefes alma arasındaki kuvvetli rabıtayı göstermektedir. III. Hanedan dönemine ait silindir şeklindeki bir kitabede şahin başlı Horus²¹ ve ankh için: “Bütün hayatı, gücü ve kuvveti krala onlar verir” denilmektedir²².

Eski krallık döneminde *ankh* muskalar üzerinde resmedilirken; Yeni Krallık döneminde kutsal suyun taşındığı kap üzerinde kullanılmaya, cenaze sahnelerinin tasvirinde yer verilen bir figür olmaya başlamıştır. Sanatçılar bir örtüyle sarılmış ölüyü lahite uzanmış halde, güneş bir diski elinde tutan kollarla mücehhez, çakal başlı Anubis'in parmaklarında tutarak ağırlığını ve ruhunu tartmak için Horus'a verdiği onun da ölüyü Osiris'e götürdüğü şekilde tasvir etmişlerdir.²³ Bazı mezar resimleri tasvirinde de ilahi güç tarafından yeni hayata uyandıran sembol olarak görülmektedir²⁴

Mısırlıların Ansate (Crux Ansate: Tau haçının ilk şekli) haçı antik kültürden etkilenmiştir. Mısır hiyerogliflerinde *nem ankh* “hayat ya da canlılık” anlamına gelmektedir. Bu tür kelime formları “sağlık ve mutluluk” manasını da taşımaktadır. Kelimenin analizini yapan Enel şunları belirtmektedir: “Bu işaretin fonetik değeri aktif ve pasif işaretlerin yanında; bu ikisinin kombinasyonu olması, aktif ve pasif prensiplerin sentezi olarak genel haç sembolizmine uygun olmasıdır. Ansate haçının çoğu formu derin anlamlar ifade etmektedir. Kökten ilerleyerek

²⁰ Ries, a.g.m, *ER*, IV,156; Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326

²¹ **Horus:** Eski Mısır' da güneş tanrısı. Osiris ve İsis'in oğludur. Memphis şehrinin atmaca veya şahin başlı güneş tanrısı olan Horus, bir gökyüzü tanrısı olduğu düşünüldü. Şinasi Gündüz, *a.g.e*, s.173

²² Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326

²³ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 156; Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326

²⁴ Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326; Ries, a.g.m, *ER*, IV, 156

yayılan hayat dairesi ve yüzeye düşer gibi sonsuzluğa yükselen bir şekilde görülebildiği gibi; sihirli bir düğüm olarak da görülebilmektedir. Makro-kozmetik açıdan bakıldığında dünyaya benzerlik göstermektedir. *Ankh* güneşi, gökyüzünü, yeryüzünü (dairedeki dikey ve yatay çizgilerin yardımıyla) temsil edebilir. Mikro-kozmetik bir işaret olarak insan kafasını veya ilk yaratıcı sebebi (ona hayat bahşeden güneşi); yatay kırımları insan kollarını, dikey olanları ise insan gövdesini temsil etmektedir. Özetle haça yüklenen sembolik anlamın, yatay-dikey, ast-üst, hayat-memat gibi zıt kutupları birleştirmesi, birbirlerine bağlamasıyla ilişkili olduğu söylenebilir²⁵.

Hayatın bir sembolü olarak *ankh*'in anlamı çok açıktır. Söz konusu haç türünün kökeni konusunda birçok hipotez geliştirilmiştir. Bunlar arasında Athanasius Kirker'in (17.yy.)onu mistik bir Tau olarak düşünmesi; Josef Strygowski (1904) tarafından savunulan Nil'in su taşkınlarını düzenleyen anahtar olarak gören yaklaşımlar zikredilebilir. Mısır bilimcilerden Wiedeman ve Petrie onu bele sarılan bir kemer olarak düşünmüşlerdir. Bazı muskalarda görülen figürlerde olduğu gibi bele dolanan kemerdeki düğüm İsis'le ilişkilendirilmiştir. Şurası kesindir ki hayatın bir simgesi olan *ankh*, daimi bir güç ve kuvvet olarak görülmüş ve bu yüzden de kaynağını da ilahtan almıştır. Hristiyanlık bu öneminden dolayı *ankh*'i adapte ederek kendi kültürüne katmıştır²⁶.

5

1.2.2. Güney Amerikalılar 'da Haç

Kadim Peru medeniyetleri güneş kültürleri, haçın rolü hakkında bize değerli bilgiler bırakmışlardır. Son zamanlarda yapılan bir keşif, asırdır bilinen Peru haçlarına bir yenisini daha eklemiştir: Bu, Ponticollo Nehri'nin kıyısında kayaya kazınmış

---

²⁵ Juan Eduardo Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, trc. Jack Sage, Philosophical Library, New York 1971, s. 70

²⁶ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 156; Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326

kocaman boyutlardaki haçtır. Sepet yapımında kullanılan dekoratif motifler güneş haçlarının swastikaya (gamalı haç) benzerliğini göstermektedir. Flornoy'un "mutluluğun nehri" manasına gelen Urcumbaba Nehri'nin kıyılarında yaptığı keşif, ışık insanının bir temsilini ortaya koymaktadır. Işık insanı; kolları yana doğru açılmış ve başı ışık saçan bir güneşle taçlandırılmış bir insan silüetidir. İki çizginin kesiştiği yerde oluşan haç kalp üstündedir²⁷.

6

Söz konusu haça yüklenen sembolik anlam, Tiahuanaco güneş revakında da olduğu gibi haç şeklindeki sembol tanrıyı gösterdiğinde daha anlamlı hale gelmektedir. Haç, tanrının elinde görünüşte bir asa gibi güneş tacını bir haç oluşturacak şekilde uzatan, her bir elinde ilahi asayı tutan, bir güneş bitkisi olan mısırın püskülleriyle biçimlendirilmiş bir tacın merkezine yerleştirilmiştir. Ayinlerde kullanılan Nazca'daki seramik bir vazo da haç şeklindeki figürlerle süslenmiştir. Chancay'da mumyacılıkta kullanılan bezlerde bulunan süslü haç şekillerine tabiat ve hayvan süslemeleri eşlik etmiş bunlarla da hayata bir gönderme yapılmış olmaktadır²⁸.

Peru İnka geleneğinde aynı ikonografilere rastlanmıştır. Haç burada atalar kültüründe ve arınma törenlerinde kullanılmakta, çoğunlukla stilize edilmiş çiçeklerin kalbine kazanılmaktadır²⁹.

Julio Tello, Peru'nun kuzeyinde 3200 m. yükseklikte 20 asırdan önce Chavin de Huantar mabedini keşfetmiştir. Harabe halindeki bu mabeddeki galeri haç şeklinde yapılmıştır. Aynı zamanda mabedin mızrağı şeklinde, haçın dört kolunun merkezine bir haç oturtulmuştur. Öte yandan tanrı dikilitaşlar biçiminde tasvir edilmiştir. Haç şeklindeki diğer kalıntılar

---

²⁷ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 157

²⁸ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 156; Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326

²⁹ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 156; Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326

harabedeki dikilitaşın etrafında toplanmıştır. Kutsal emanetlerin saklandığı kutu dünyanın merkezi gibi tasarlanmıştır³⁰.

İbadetlerde kullanılan seramikler Chavin de Huanar medeniyetinde haçın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kurban vazosu güneş tanrısını sembolize eden puma şeklindedir. Pumanın bedenini saran süslemelerde tezyini bir motif olarak birçok haç kullanılmıştır.³¹

Meksika'nın fethi sırasında İspanyollar mabetlerde, yazma eserlerde farklı biçimlerde olan haçlar bulmuşlardır ki bunların çoğu yerli Meksika halkının Hristiyan haçını kabul etmesiyle daha çok gün yüzüne çıkmıştır. Teotihuacan medeniyetinde tanrı Quetzalcoatl'a (kuş tüylü yılan) her yerde rastlanmaktadır. Bu tanrı sabah ve akşam yıldızlarıyla özdeşleştirilmekteydi. Aztekler'in rüzgârla özdeşleştirdiği, bitkilerin ve bereketin tanrısıydı. Tanrı Quetzalcoatl her beş güneş yılında bir göreve törenle getirilirdi. Teotihuacan mabedinin tezyininde sıklıkla kullanılan figür, bir noktanın merkezde yer aldığı diğer dört noktanın etrafını çevrelediği beş noktadan (quincunx) oluşan haçı andıran şekildi. Buna Quetzalcoatl haçı denilmekteydi. Teotihuacanlar'ın elbiselerinde, Aztekler'de tütsü yakanların üzerinde bu figüre rastlanmıştır³².

Kadim Meksikalılar'a göre dünya haç üzerine inşa edilmişti. Çünkü haç doğu-batı; kuzey-güney yönlerini birbirine kavuşturan ana şekil olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden de haç dünyanın birliğinin simgelemekteydi. Palanque'de birçok haç temsilleri vardır. Bunlar, biri bir kuşla taçlandırılmış ağaç; diğeri ise Quetzalcoatl'ın tacını giymiş halde haçın üstünde oturmuş

³⁰ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 156; Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326

³¹ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 158

³² Ries, a.g.m, *ER*, IV, 158

önünde tapınan ve Latin haçları bulunan iki şeyden oluşmaktaydı³³.

Aynı şekilde Maya medeniyeti de bize birçok haç modeli bırakmıştır. Haç yazmalarda merkez ve dört ana yön üzerinde kuş olan bir ağaç ile tasvir edilmiştir. The Codex Maglebecchi bize büyük bir haç ile süslenmiş, kalkanı elinde tutan rüzgâr tanrısı Quetzalcoatli göstermektedir.³⁴

1.2.3. Grekler 'de Haç

Çok eski zamanlardan beri Grekler'de gamalı haça rastlanmaktadır. Bu motif daha çok çömlekçilikte, geometrik süs eşyalarında kullanılmış ve ikinci dönemde Grek seramikleri üzerinde görülmüş ve daha sonraları çokça kullanılan bir figür haline gelmiştir. Rodos, Kıbrıs ve Atina'da yapılan vazolarda ise bir süs motifi olarak kullanılmıştır. Atina'da yapılan vazolar üzerinde, cenaze arabalarının ön kısmında üç defa çizildiği gibi, ölü gömme merasiminde kullanıldığına şahit olunmuştur.³⁵

Öte yandan Greklerde Dionysos ve Eleusis sır dinlerinin yeniden doğum ritlerinden sonra yeniden cemaate kabul edilen kişinin göğsüne haç takılırdı. Bu haç sonsuz mutluluğu, sevgiyi ve kudreti temsil ederdi. Apollon'un³⁶ asası da bazen haç şeklinde tasvir edilirdi³⁷.

Greklere'de dört gama harfinin birleşiminden oluşan gamalı haç, bu yapıyla komplike bir durum arz etmektedir. Genel olarak Yunanlıların da kullandığı Gamalı haçın kökeninin (az

³³ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 158

³⁴ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 158; Lewis Spence, "Cross (American)", *ERE*, IV, 329-330

³⁵ Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 327; Ries, a.g.m, *ER*, IV, 157

³⁶ **Apollon:** Adının Yunanca olmadığı söylenen Apollon'un güneş tanrısı olmadığı da ifade edilmektedir. Homeros'un İlyada'sında adı geçen Anadolu ile ilişkisi olduğu belirtilen bir tanrıdır. Kız kardeşi Artemis'tir. O yaman bir okçu olarak tanıtılmaktadır. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s.44- 50

³⁷ Şakiroğlu, a.g.m, *DİA*, IX, 523; Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 326

sonra ele alınacak olan) Hintliler'e kadar geri gittiği kabul edilmektedir. Gamalı haçın swastikaya benzerliği bu köken akrabalığının kurulmasına etki etmiştir³⁸. Bazı Grek resimlerinde çift kirişli haçlarda Grek alfabesinin İsa Mesih'i simgeleyen baş harflerine rastlanmaktadır. Aynı şekilde bu tür çizimlerde zafer manasına gelen Nike³⁹ kelimesi de bulunmaktadır⁴⁰.

1.2.4. Hindistan'da Haç

Vedalar Öncesi İndus medeniyetinde gamalı haça rastlanmaktadır. Gamalı haça Hindular swastika demektirler. Haça Sanskritçe'de "su" (iyi, güzel kehanet, alamet) "asti"-(dir,-dır)nin birleşmesinden oluşan kelime, 'iyi oluş' anlamında bir sözcüktür⁴¹. Bir güneş sembolü olduğu söylenen swastikaya verilen bir diğer anlam da "kendi kendine var olan"dır⁴².

Dört yana salınmış kollarıyla evreni simgeler⁴³. Hindularda bu haçın kolları sağa doğru olduğunda swastika; sola doğru olduğunda ise sauvastika adını alır. Swastika erkek prensibi ve tanrı Ganeşa'yı⁴⁴; sauvastika dişi prensibi ve tanrıça Kali'yi⁴⁵

³⁸ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 156; M.H. SH, "Cross", *Encyclopedia Britannica(EB)*, Encyclopedia Britannica Inc, USA 1974,VI, 812

³⁹ **Nike**: Eski Yunan zafer tanrıçası; Pallas ve Styx'in kızı. Nike'nin kız kardeşleri Bia (şiddet) Zelos (kıskançlık) ve Kratos (kaba güç) idi. Romalılar onu Victoria olarak tanırlar. Şinasi Gündüz, *a.g.e*, s.285

⁴⁰ Jean Chevalier - Alain Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, Penguin Books, London 1996, s. 253

⁴¹ P. Schmidt, "Swastika", *New Catholic Encyclopedia (NCE)*, Jack Heraty&Associates Inc, Palatine 1981, XIII, 829

⁴² Korhan Kaya, *Hinduizm*, Dost Kitabevi, Ankara 2001, s. 58

⁴³ Kaya, *a.g.e*, s.58

⁴⁴ **Ganeşa**: Tanrı Şiva ile Tanrıça Parvati'nin oğlu; Ganaların başıdır. Ganalar Şiva'nın emrinde olan yarı yaratık yarı tanrı gruplarıdır. Gana ve İşa (efendi anlamına gelir) sözcüklerinden oluşan bu kelime "Ganaların Efendisi" anlamına gelmektedir. Fil başlı tanrıdır. Onunla ilgili birçok efsane vardır. Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 85

⁴⁵ **Kali**: Şiva'nın karısıdır. Acımasız ve kan dökücü yönü olduğu belirtilmektedir. Kali'nin şyama (kara derili), durga gibi hallere sahiptir. Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, s. 101

temsil eder. İlk prensip gündüzün akışını veya ışık ve hayatı; ikincisi ise gece ve yıkımı ifade eder⁴⁶.

Swastika iyi, güzel, şans, zenginlik, bereket ve uzun yaşamın; aydınlık, fırtına, ilahi gücün silahının da sembolü⁴⁷ oluşunun yanı sıra, ateş ışık, gök cisimleri ve onların devinimlerinin sembolik ifadesi olarak da kullanılmıştır⁴⁸.

Budist geleneğe göre swastika Buddha'nın ayak izleri üzerinde kullanılır. Budist kitabelerinin çerçevesinde, metnin başında ve sonunda önemli bir yer tutar. Mohenjo-Daro'da mühür, çanak ve çömleklerin üzerinde bulunmuştur. Vedalar zamanından beri kutsal bir işaret olarak kullanılan swastika mabedin duvarlarına oyulduğu gibi evlerde de süs motifi olarak kullanılmaktaydı. Demir paralar ve anıtlar üzerine nakşedilmiştir. Günümüzde de Hindular tarafından kapıların eşiğine hakkedilmekte ve kitaplarda süs motifi olarak kullanılmaktadır. Hatta Tibet Budistleri elbise süslemelerinde veya cenaze arabası ya da tabuta konan örtünün üzerinde tezyini bir figür olarak yer vermektedirler.⁴⁹

Bu sembolün Hinduların hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu İndus Vadisi mühürlerindeki kabartmalarda da görmek mümkündür. Sağ elde bulunup saat yönünde dönen Swastika hayra; sol elde bulunup ters yönde dönen ise şerre işaret etmektedir. İkinci tiptekiler genellikle kullanılmazlar. Hindistan'daki evlerin, kapılarının üstünde ve arabalarda sık sık buna rastlamak mümkündür. Bazı bayramlarda da

---

⁴⁶ Şakiroğlu, a.g.m, *DÍA*, IX, 523

⁴⁷ Gertrude Jobes, *Dictionary of Mythology Folklore and Symbol*, The Scarecrow Press Inc, New York 1962, I, 386

⁴⁸ P. Schmidt, a.g.m, *NCE*, XIII, 829

⁴⁹ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 157; Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 327; Şakiroğlu, a.g.m, *DÍA*, IX, 523

kullanılmaktadır. Tüccarlar ve esnaflar şubh-labh (hayırlı kazançlar) yazılı yazılarla birlikte bu işareti kullanmaktadırlar⁵⁰.

Yunandan Hinde ve Tibet'e kadar yaygın bir kullanıma sahip olan swastika ayrıca "Kutup" simgesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Swastika çağdaş bilim adamları tarafından hareketin sembolü olarak kabul edilmektedir ve bu sembol sabit noktayla ilişkilendirilir. Ayrıca, Tanrı Agni'nin amblemi olan swastika; ateş yakmak için kullanılan ilkel aletin şeması olarak da görülmektedir⁵¹. Caynistler yirmi dört din büyüğünden (Tirthankara)⁵² yedincisinin amblem olarak swastikayı seçmişlerdir⁵³.

Swastika Budizm aracılığıyla Japonya ve Çin'e geçmiştir. Bu da kökeni hususunda ihtilafa neden olmuştur. Mohenjo-Daro medeniyetinde bulunması kaynağının Hint-Avrupa dünyası olduğu kanaatini desteklemektedir. Tanrı Vişnu⁵⁴ -ki onun sembolüdür- ile doğrudan ilgili olması da bu kanaati pekiştirmektedir.⁵⁵

11

1.2.5. Çinliler 'de Haç

Gamalı haç (swastika) Çin'in en eski sembollerinden birisidir. İndus kültüründe "iyi şans" alameti olmasına karşın Çin'de ölümsüzlüğün simgesi olarak kullanılmıştır.

---

⁵⁰ Kaya, *Hinduizm*, s.58

⁵¹ Rene Guenon, *Älemin Hükümdarı (Dinlerde Merkez Sembolizmi)*, trc. İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 18-19

⁵² **Tirthankara:** Tirthankara da denir. Bunlar Caynist edebiyatta yer alan yirmi dört ermiştir. Tirthankara "yolu hazırlayan" anlamına gelmektedir. Bu ermişlerin ilki Rishabha, sonuncusu da Caynizmin kurucusu Mahavira'dır. Bunlar mükemmel bilgi sahibi insanlardır ve din kötülüğe batacağı zaman ortaya çıkıp onu kurtarırlar. Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, s.188

⁵³ Goblet D'Alviella, a.g.m, *ERE*, IV, 327

⁵⁴ **Vişnu:** Göksel tanrılardandır. Brahma ve Şiva ile birlikte Hindu tanrı üçlemesini (trimurti) oluşturur. On avatarası (başka bir bedenle yeryüzüne inmek) vardır. Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, s.204-208

⁵⁵ Ries, a.g.m, *ERE*, IV, 157

Çin’de kullanılan muhtelif gamalı haç şekilleri vardır. Bunlardan Wan-zi/van-dzı(gamalı haç)nın kolları sağa veya sola dönük olabilir. Sağa dönük olduğunda Buda’nın kalbinin mührüdür ve çoğu kez Buda’nın göğsünün üzerinde görülür halde heykellere kazınmaktadır.

Çin’de dünyanın dört bölgesi anlamındaki yazı karakteri “fang”ın çok eski biçimi olan gamalı haç MS. 700’den itibaren on bin (wan) anlamında, sonsuzluğu göstermek için kullanılmıştır. Dokunmuş kumaşlardaki gamalı haç, süs motifi olarak farklı şekillerde kullanılsa da, genel olarak sonsuzluğu ifade etmektedir⁵⁶.

Çin süslemelerinde kullanılan beş gamalı haç, beş yarasa ve uzun ömürlülük anlamındaki yazı karakteri, beş misli mutluluk ve uzun ömrün sembolü olarak kullanılmaktadır⁵⁷.

Daireyi dört parçaya ayıran haç, Çin üçlemesinde kare ve daire; gökyüzü ve yeryüzü arasında arabuluculuk vazifesi görmekte; bu yüzden evrensel insan ve ara dünyanın sembolü olarak görülmektedir. St. Martin’e göre merkezin, ateşin, zihnin ve ilk sebebin simgesidir. Haçın merkezi çeşitli yönlerin bir noktada birleştiği ve ayarının gerçekleştiği yerdir. Etkin olarak, merkezdeki boşluğu, merkezdeki harekete geçmeyen güçle beraber faaliyete geçirir. Gerçeğe bakılırsa daire içindeki haç etkin olarak bir tekerlektir. Haç aynı zamanda merkezden yayılan ışınların sembolü olup güneşle ve ilahla alakalıdır. Bu yüzden bütün uzayı temsil etmektedir. Çin’de 10 sayısının yerine

⁵⁶ Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*(Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler), trc. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000, s.121; Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, trc. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000, s.124

⁵⁷ Eberhard, a.g.e, s.121; Schimmel, a.g.e, s.124

geçmektedir ki 10 parmağı gösteren on tabanlı sayı sistemini belirtmektedir⁵⁸.

1.2.6. Mezopotamyalılar 'da Haç

Mezopotamya'da haçın varlığı çok eski tarihlere kadar uzanmaktadır. M.Ö 3000'li yıllarda Asurlar ve Sümerler arasında dört eşit kollu haç bulunmaktadır. Bu haç, Kaldeliler ve Asurlar arasında tanrı Anu'nun⁵⁹ ve göğün simgesi olarak kullanılmıştır. Bunlar güneşi ve onun ışık saçan sekiz bölgesini bir daire oluşturacak şekilde temsil etmişlerdir. Bu dairenin ucunda haça yer vermişlerdir⁶⁰.

Haç Asur-Babil kültür çevresinde hayat ağacını temsil etmekteydi. Bu yüzden Asurlular çiftler halinde ışık saçan haç yapmış; krallar da bunları boyunlarına asmışlardır. Asurlarda haç, yaratıcı güç ve sonsuzluğun sembolü olarak kullanılmaktaydı. Kaldelilerde haç şeklindeki ateş yapan sopa, ahiret hayatını göstermekteydi⁶¹. Hititler arasında haç sonsuzluğu sembolize etmekteydi⁶².

Sümerlerde aslan başlı kartal (İmgi: İmdugud)⁶³ fırtına kuşu olarak tanınmaktaydı. Veba gibi ölümcül hastalıkları getiren Mezopotamya'nın doğu rüzgârını temsil eden bu kartal, Sümer

⁵⁸ Chevalier-Gheerbrant, *a.g.e.*, s.255

⁵⁹ **Anu:** Sümerler'de göğün sembolü olan tanrı. Yerin hâkimi Enlil, suların hâkimi Ea ile birlikte Sümer mitolojik inancında tanrılar üçlemesinin başıdır. Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınevi, İstanbul 2001, s.35

⁶⁰ Goblet D'Alviella, *a.g.m.*, *ERE*, IV, 324

⁶¹ Gertrude Jobes, *a.g.e.*, I, 386

⁶² Şakiroğlu, *a.g.m.*, *DİA*, IX, 523

⁶³ **İmgi (İmdugud):** Eski Mezopotamya'da Ur bölgesinde tapınılan yağmur tanrısı. Onun arslan başlı kartal suretinde olduğu düşünülür ve uzun kuraklık sonrası yeryüzüne hayat veren yağmurun getiricisi olduğuna inanılırdı. Şinasi Gündüz, *a.g.e.*, s.189

harp ilahı Ningirsu'nun⁶⁴ muhafızdır. Haç şeklindeki dört İmgi, siklonu sembolize etmekteydi⁶⁵.

Ur şehrinde yapılan kazılarda çıkarılan Sümer oyun tahtası görünüşte gamalı ve güneşli haçın yan yana kullanıldığını göstermektedir. Oyun tahtasının üzerinde kullanılan bu haç motifi “değiştirmek, sıkıştırmak, kovmak gibi” anlamlara gelmekte; ölü ve müsait olmayan bir sahayı temsil etmektedir⁶⁶. Kazılarda elde edilen bulgulara göre Mezopotamya’da türbeler, çanak çömlek, mücevher, sikkeler üzerinde haç motifine rastlanmıştır⁶⁷. Bu da onlar arasında ne denli çok kullanıldığının açık bir kanıtıdır.

14 Yukarıda anlatılardan anlaşılacağı üzere tarihin en kadim medeniyetlerinde görülen haç değişik anlamlara ve fonksiyonlara matuf olmak üzere kullanılmış önemli sembollerdendir. Bu sembol hayatı ve mematı, canlılığı, sağlık ve sıhhati temsil etmektedir. Aynı zamanda düzenleyici bir işlevi de gören haç, kimi medeniyetlerde sonsuzluğun sembolü, kimilerinde gücün kaynağı, kimilerinde de koruyucu özelliklere sahip bir muska vazifesi gören sembol olarak kabul görmüştür. O, ayrıca tanrı veya tanrıçaların sembolü, dekoratif amaçlı kullanılan süs eşyalarının değişmez motiflerinden biri olmuştur.

⁶⁴ **Ningirsu:** Sümer şehir devleti Lagas’ın sulama ve bereket tanrısı. Dişi bir keçiden doğduğuna inanılan Ningirsu'nun insanlara korkunç bir surette görüldüğü düşünülürdü. Şinasi Gündüz, *a.g.e.*, s.285

⁶⁵ **Siklon:** Bir alçak basınç alanına doğru çevreden olan yatay ve çemberimsi dönmeler biçimindeki hava hareketidir ki buna döngü de denir. Bundan fırtınalar oluşur. Reşat İzbırak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, s.110

⁶⁶ Cemal Köprülü, “Sümerlerde Gamalı Haç Sembolleri”, *Ülkü*, VII, 42 sayı, s.457-459

⁶⁷ Goblet D'Alviella, *a.g.m.*, *ERE*, IV, 324-327

İKİNCİ BÖLÜM

SEMBOL VE HAÇIN SEMBOLİK ANLAMI

Buraya kadar ortaya konan verilerden, haçın yalnızca Hristiyanlığa özgü bir olgu olmadığını, tarihinin hem doğu da hem de batı çok eskilere gittiğini gördük. Bir sonraki konumuz olan Hristiyanlıktaki haç teolojisine geçmeden önce, söz konusu teolojinin anlaşılması için de hayati bir öneme sahip olan sembol ve sembolizm kavramalarının ne anlama geldiğini ve niçin sembole gerek duyulduğunu ve sembol türlerinin ele alınması uygun olacaktır.

2.1. Sembol ve Sembolizm

Latince “symbolom”⁶⁸, “sumbolos”⁶⁹, “symbolum” veya Grekçe “symbolon”⁷⁰ kelimesinden türeyen; İngilizce’de “Symbol”; Fransızca’da “symbole” kelimeleriyle ifade edilmekte olan sembol kelimesi “remiz, alamet, işaret, timsal, misal, alem” karşılığında kullanılan bir kelimedir⁷¹. Sembol kendisinden başka bir gerçeğe dikkat çeken; bir şeyin yerine geçen veya onu betimleyen obje, bir eylem veya insanlar tarafından yapılmış herhangi bir işarettir⁷².

15

Hazır olmayan veya idraki imkansız bulunan herhangi bir şeyi, tabii bir nispetle zihne davet eden şahsi alamete sembol denildiği gibi asli amellerin ve itikatların düsturlarına ve dini

---

⁶⁸ E.T Merill “Symbols, Religious”, *A Dictionary of Religion and Ethics*, Editör: Shalier Mathews - Gerald Birney Smith, London 1921, s.433

⁶⁹ Raymond William Firth, *Symbols Public and Private*, London 1973, s.47

⁷⁰ William L. Reese, *Dictionary of Philosophy and Religion Eastern and Western Thought*, Humanities Press Inc., New Jersey 1980, s.563

⁷¹ Rıza Kardeş, “Sembolizm”, *Türk Ansiklopedisi(TA)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1980, XXVIII, 420

⁷² Benjamin Franklin Kimpel, *The Symbols of Religious Faith*, New York 1954, s.132; John R. Hinnels “Symbol”, *The Penguin Dictionary of Religions*, England 1984, s.316

kanunlara da sembol denilmektedir⁷³. Bir diğer tarifte “sembol açıklanamazın bir ifade biçimidir⁷⁴” denilmektedir.

Genel olarak yapılan bu tariflerin dışında sembol Hristiyanlıkta dini gerçeklerin tasvir işleminde, resmi ve yetkili bir ifade olarak kullanılmış; özellikle de “Symbol” Hristiyan olan bir kimsenin vaftiz esnasında okuduğu amentü veya iman ikrarına hasredilmiştir. Hristiyanlığın amentüsü olarak bilinen bu iman ikrarı, Havarilerin sembolü olarak da isimlendirilmiştir⁷⁵.

Dinlerde kullanılan her mefhum esas itibariyle bir semboldür. Zira sembol insan tarafından yaratılır ve maddi dünyaya aittir. Bu sembolle insan, ruhani bir hakikati ifade etmeye çalışır⁷⁶.

16

Lisan sembollerine akideler de girmektedir. Eski Hristiyan kilisesinde dinin hakikatlerini ifade etmeye çalışan akidelere symbolon veya sembol denilmiş bu suretle onun aşılamaz sınırlarına işaret edilmiştir⁷⁷.

Semboller nesne veya nesnelere gösteren bir işaret olarak, dini fikirler ve dini fenomenlerle olan birlik ve benzerliklerinden dolayı, dini fikirler ve fenomenleri düşünmek ve dünyada görülmeyen şeyleri ifade etmek için kullanılırlar⁷⁸.

İnsan düşüncesinde geniş bir yer tutan semboller belli aşamadan sonra hayata girmekte ve anlam kazanmaktadır. Mesela Tallit⁷⁹ görünce Yahudiliği; haçı görünce Hristiyanlığı

⁷³ Mustafa Namık Çankı, “Sembol”, *Büyük Felsefe Lügatı*, İstanbul 1958, III, 277

⁷⁴ Sadık Kılıç, *İslam’da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.56

⁷⁵ Firth, *a.g.e.*, s.47; Hinnels, *a.g.e.*, s.316

⁷⁶ Annemarie Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?” *AÜİFD*, Ankara 1954, III, sayı 3-4 s.68

⁷⁷ Schimmel, *a.g.m.*, s.68

⁷⁸ Galip Atasığın, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam’da) Dini Semboller*, Sebati Ofset Matbaacılık, Konya 2002, s.3

⁷⁹ **Tallit:** Şal anlamına gelir. Sabah dualarında sadece Yahudi erkekler tarafından kullanılan genellikle mavi çizgili ipekten yapılan püsküllü atkıdır. Tallit elbisenin

hatırlamamız ve bunların söz konusu dinleri çağrıştırması uzun zaman sonra zihnimizde biriken fikirlerin bir hâsılası olarak ortaya çıkmaktadır⁸⁰.

Sembol birçok anlam içerebilir. Herhangi bir şeye yalnızca metafizik ilkeleri değil, aynı zamanda her ne kadar alelade olsalar da kendisinden yüksek olan her türden gerçeklikleri temsil ettiği şeklinde bakılabilir. Zira o şeyin az çok doğrudan bağımlı olduğu bu gerçeklikler ona göre “ikincil nedenler” rolünü oynarlar. Sonuç da daima nedenin bir sembolü olarak alınabilir. Bu tekabüliyet yasaasının bir sonucudur⁸¹.

Sembol sıradan bir şey olabilir ya da her şey sembolleştirilebilir. Gustav Mensching’e göre her şey sembol olabilir; fakat hiçbir şey kendiliğinden sembol olamaz. Sembol bir insanın veya cemiyetin tesis ettiği bir şeydir. Her sembolün iki unsuru vardır: Sembolleştirilen veya sembol olarak kabul edilen madde, bu maddenin temsil ettiği hakikat. Dolayısıyla her sembolün dile getirdiği bir hakikati mevcut olup; temsil ettiği hakikat ile karıştırılmaması gerekir⁸².

Psikolog Allwohn’a göre sembol mitsel dünya görüşü tarafından oluşturulmaktadır. Sembol kutsal bir hakikati maddi bir surette temsil etmekten uzak kalır; onunla ifade ettiği hakikat arasında akıl ile idrak edilemeyen gayri mantiki bir münasebet mevcuttur. Hakiki sembol görülen bir surette görülmeyen bir hakikate işaret ederek ruhun derinliğine, şuur altındaki sahalara tesir bırakıp birçok fikir ve duyguyu uyandıracak kadar kuvvetlidir. Sembollerde kutsal bir hakikat olduğundan sembol

---

altına giyilirse Tallit katan, dışına giyilirse Tallit gadol adını alır.(Yusuf Besalel, “Tallit”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş, İstanbul 2002, III, 693

⁸⁰ Atasağun, a.g.e, s.4

⁸¹ Rene Guenon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, trc. Fevzi Topaçoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s.11

⁸² Schimmel, a.g.m, s.68

kutsal alanın iki tarafını; heybet ve korku uyandıran celali (tremendum), hayranlık uyandıran cemali (fascinans) ihtiva eder. Sembolün çözülmeyecek muamması esrarengiz tarafı budur. Sünnet denilen ayin böyle bir sembolün örneğidir ve verimlilik merasimleriyle alakalı bir ayindir⁸³.

2.1.2. Sembol Çeşitleri

Sembollerini konu alan çalışmalarda farklı tasnifler yapılmıştır. Ancak yapılan bu tasniflerde bizi burada birinci derecede ilgilendiren dini sembollere yer verilmemiş onlar daha farklı başlıklar altına konulmuştur; buralarda onların muhtevalarından bahsedilmiş, ancak bu tür sembollerin yalnızca bir yönü ele alınmakla yetinilmiştir. Sembollerini ele alan çalışmalardaki tasniflerin hepsini zikretmek mümkün olmasa da konuyla alakalı bir fikir vermesi için aşağıdaki tasniflerin verilmesi yeterli olabilir.

18

2.1.2.1. Gösteren Göstermeyen İlişkisi Bakımından Semboller

Bu tasnifte semboller ikiye ayrılır.

2.1.2.1.1 *Şeffaf ya da Arkasını Görebildiğimiz Semboller*

Bunlar herhangi bir şeyi başka dil ve terimlerle daha açık bir biçimde kavrayabilmemize imkan verecek şekilde olan sembollerdir⁸⁴.

2.1.2.1.2 *Şeffaf Olmayan veya Arkasını Göremediğimiz Semboller:*

Tanrı hakkında kullanılan her türlü sembolik ifade ve tanımı bu gruba dâhil edebiliriz. Bazı sembollerle hakiki anlamları arasındaki münasebet o kadar sıklıdır ki onun yerine bir

⁸³ Schimmel, a.g.m, s.70; Ender Gürol, "Simge", *Türk Dili*, Ankara 1993, I.495 sayı, s.164

⁸⁴ Schimmel, a.g.m, s.73

başkasının konulması mümkün değildir. Mesela Hristiyan inancındaki Allah-Baba anlayışı gibi⁸⁵.

2.1.2.2. Köken İtibariyle Semboller

Bu sınıflandırma Walter Marshall Urban tarafından yapılmıştır. Buna göre üç tür sembol vardır:

2.1.2.2.1 Dıştan Gelen (Arızı-Geçici) veya İhtiyari(Keyfi)

Semboller: Bu tasnife bilim sembolleri dâhil edilmiştir.

2.1.2.2.2 İçten, Yaratılıştan Gelen veya Tanımlayıcı

Semboller: Din ve sanat sembolleri bu çeşide girer.

2.1.2.2.3 Anlayış (Bir şeyin İçyüzünü Kavrama) Sembolleri:

Anlayış sembolleri doğuştan gelen veya asli olan sembollerin alt cinsidir. Onların anlaşılmasına rehberlik eder. Şiir ve dinde olduğu gibi⁸⁶.

19

2.1.2.3. Meşruiyet Kazandıkları Köken İtibariyle Semboller

Bu tasnife göre semboller üçe ayrılmaktadır:

2.1.2.3.1 Kalıp Semboller: Şiirde kullanılan kalıp ve benzetmelerdir.

2.1.2.3.2 Geleneksel Semboller: Sembolle, sembolize edilen arasında geleneğe dayanan ilişki dışında hiçbir benzeyiş ve hatırlatmanın bulunmadığı semboller. Hz.Davut'un kalkanının bir din ya da dini topluluğu sembolize etmesi gibi

Geleneksel semboller, bir bayrak ya da haç gibi maddi bir nesne olduğunda insanların zihninde sembolize edilen şeyle

⁸⁵ Schimmel, a.g.m, s.73; Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayınları, Kayseri 1995, s.95-96

⁸⁶ Schimmel, a.g.m, s.73

özdeşleştirilirler. Böylece bir ülke veya azize duyulan bağlılık sembole yönelmeye başlar. Bunu yalnızca dini şeylere inhisar etmeye gerek yoktur. Mesela, sevilen bir kişiye ait resim de bu tatlı ve mutlu anları çağrıştırmaya da, böyle bir özelliğe sahiptir⁸⁷.

2.1.2.3.3 Temel Semboller: Evrenin ilk dönemlerinin çeşitli aşama ve görüntülerinin insandaki bir karşılığı; bir yansımasıdır. Evrenin sonsuzluğu insanı kuşatır. Onda merak ve hayret duygusu uyandırır. Onun bilişini aşar. Evrenin sonsuzluğunun bazı yönleri insan mahiyetinin bir parçası olarak görülür. Bu onun tüm kainata yakınlığını ifade eder. Ruh yansıtıcı gücüyle evrenin sonsuzluğunu kendileriyle dağıttığı belli şekil ve kalıplar içinde sonlu hale getirdiği ilkelere karşı bir ayna gibi davranır⁸⁸.

2.1.2.4.1. Kullanıldığı Alan İtibariyle Semboller

Bu özellikleri itibariyle sembolleri dört gruba ayırmak mümkündür:

2.1.2.4.1 Lisan Sembolü: Lisan sembolüne neredeyse bütün milletlerde rastlamak mümkündür. Bu semboller en basit aynı zamanda en mukaddes söz ve sesler halinde görülebilir. İslam'daki "hu" kelimesi gibi.

2.1.2.4.2 Faaliyet-Merasim Sembolleri: Bu tür semboller içine ayinler girmektedir. Çünkü ayinler ilahi bir hakikati temsil etmek amacıyla tesis edilmiştir. Dini merasimler çoğunlukla mitolojide anlatılan mistik hakikatin bir tekrarlanması, geçmişte vuku bulan hadiselerin bugünkü hayatta hazır bulundurulmasıdır.

2.1.2.4.3 Tabiat Sembolleri: İnsanın yarattığı değil, gördüğü sembollerdir. Güneş, ay, yıldız vs. gibi.

---

⁸⁷ Montgomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, trc. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s.49

⁸⁸ Watt, *a.g.e.*, s.95

2.1.2.4.4 Sanat Sembolleri: Sanatın her dalında kullanılan sembollerdir ki bunlar tamamen insan eseridir⁸⁹.

2.1.3. İşaret (Simge) Ve Sembol Arasındaki Farklar

İşaret muayyen bir anlam yerine kullanılan bir şekil, bir im bir resimdir⁹⁰ veya “bir başka şeyi gösteren, bir şeyi anlatan dile getiren; algılandığında bir şeyin tasavvurunu bizde uyandıran şeydir⁹¹.” İşaret (simge) Kendisinden başka bir şeyin bilinen gücünü temsil eden im⁹² olarak da tarif edilmektedir. Örneğin sürat yerine onu ifade etmek üzere kanat resminin çizilmesi gibi. Bu yüzden simge ile sembolün karıştırılmaması gerekmektedir. Zira sembol bilinçaltı faaliyetinin bilinç üstüne çıkan bazı resim, şekil veya resimleridir⁹³.

İşaret daima işaret ettiği şeyden ayrılır. Bu iradi bir vaka veyahut duygusal bir emir değil zihinsel bir olaydır. Bu yüzden gücü tanıma akla ihtiyaç duyabilir. Simge hayvanlar âlemine olduğu gibi insanlar için de geçerlidir⁹⁴.

21

İşaretlerin en belirgin özelliği gösterilenin doğrudan ulaşılabilir veya doğrulanabilir olmasıdır. Dolayısıyla işaretler birtakım kısaltmalardır; ekonomik araçlardır. Bir kelime veya kısaltma uzun kavramsal tanımlar yerine kullanılan ekonomik işaretlerdir. Bu tür işaretler zihinsel işlemleri azaltan araçlardır ve genellikle uzlaşım olarak belirlenmişlerdir⁹⁵.

İşaretleri genel olarak “doğal” ve “uzlaşım” (insanların üzerinde ittifak ettiği şey) olarak ikiye ayırmak mümkündür.

---

⁸⁹ Schimmel, a.g.m, s.68

⁹⁰ Reşat Atabek, “Semboller”, *Mimar Sinan Dergisi*, XXV, 26 sayı, İstanbul 1977, s.52

⁹¹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s.90

⁹² E. Bondi, “Sign”, *NCE*, XIII, 209

⁹³ Atabek, a.g.m, s.52

⁹⁴ Bondi, a.g.m, *NCE*, XIII, 209

⁹⁵ Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, trc. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s.8

Doğal işaretlerde işaret edenle işaret edilen arasında doğal bir ilişki vardır. Mesela “hızlı nabız, ateşin bir işaretidir⁹⁶” derken “hızlı nabız” ve “ateşli olma” arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Uzlaşımsal işaretlerde ise işaretle işaret edilen şey arasında hiçbir ilişki yoktur, dolayısıyla toplumsal uzlaşım bu hususta belirleyicidir⁹⁷. Mesela bir maç bittiğinde üst üste üç düdüğün çalınması uzlaşımsal bir işarettir. İşaretle gösterilen kişi olay veya obje bellidir. Belirsizlikten ve çok anlamlılıktan bahsedilmez. Dolayısıyla gösterenle gösterilen arasında birebir ilişki söz konusudur, işaret tek anlamlıdır. Doğal işaretler dışındaki tüm işaretler uzlaşımsal ve keyfidir⁹⁸.

Sembol gibi işaretlerin de farklı şekilleri vardır yani onu genel bir tasnife tabii tutmak mümkündür.

22

İşaretlerin bilinen geleneksel dört şekli vardır: Doğal veya yapay işaret, imgesel olan ya da imgesel olmayan. Doğal işaretler anlam gücünü doğallığından alır. Sigaranın ateşin işareti olması gibi. Yapay veya keyfi işaret anlam gücünü ona anlamı yükleyenden alır. Beyaz rengin bazı insanlar için neşeyi ifade etmesi buna örnektir. Yapay işaretler gelenek tarafından empoze ettirildiğinde mutad işaretler haline gelirler. Aksi takdirde konvansiyonel işaret olarak kalırlar. İmgesel işaretler gösterdiği resmin kendisidir. İmgesel olmayan işaretlerse bunun tersi olup gösterdikleri şeyin resmi değildirler. Harflerin resimleri imgesel işaret örneğidir. Bunun aksine yazı yazmak ise imgesel olmayan işarete bir örnektir. Bunun dışında enstrümantal ve formel işaretler de vardır. Enstrümantal işaret belirttiği şeyden önce bilinmesi zorunlu olan bir işarettir. Sigara- ateş, beyaz-neşe arasındaki bağı kişi sigara ve beyazdan önce bilmeli ki onlar işaret

⁹⁶ William P. Alston, “Sign and Symbol”, *The Encyclopedia of Philosophy*, Editör: Paul Edwards, Macmillan Publishing, New York 1967, VII, 438

⁹⁷ Bedia Akarsu, *a.g.e.*, s.90

⁹⁸ Thomas Fawcett, *The Symbolic Language of Religion*, SCM Press, London 1970, s.14- 15

(simge) haline gelsin. İşaret belirttiği şeyle bilindiğinde formel işaret (simge) olur. Enstrümantal işaret(simge) öncelikle bir eğitim ve tecrübeyi gerektirir; formel işaret(simge) ise sezgiyle elde edilir⁹⁹.

Semboller işaretlerin aksine çok yönlü, çok anlamlı, esnek belirsiz ve değişken yapıdadır. Sembolle sembolize edilen arasında “birden çok” ilişkisi söz konusudur¹⁰⁰. Bu anlam genişliliği ve çok yönlülük birebir ve başka türlü ifade edilememe sembolün ortaya çıkış sebebidir. Bu yüzden semboller tüketilemez bir anlam zenginliğine sahiptir bir defada ve tamamıyla açıklanamazlar¹⁰¹.

Belli bir simge ile herkes aynı şeyi anlarken sembol ile herkesin aynı şeyi anlaması gerekmez. Sembol kişileri farklı yönlerden etkileyebilir. Herkes anlayabildiği ve görebildiği oranda sembolde bir gerçek arar ve bulur¹⁰².

Simge herkes için aynı şeyi ifade ettiğinden aydınlatılmaya ihtiyaç duymazken sembolün izahı için aydınlatılmaya, araştırılıp açıklanmaya ihtiyacı vardır. Sembolün sırrı tamamen keşfedilmeyebilir. Bu da sürekli araştırılmasına zemin hazırlar¹⁰³.

2.1.4. Sembolün Fonksiyonları

Semboller üzerinde araştırmalar yapıldıkça insan ve toplum üzerindeki etkileri ortaya çıkmaktadır. Ruhun faaliyetinde önemli bir yer tutan sembol, insanın hayata açılmasını sağlamakta; mikro-kozmos olan bireyin kendini

---

⁹⁹ Bondi, “Sign”, a.g.m. a.y

¹⁰⁰ Fawcett, a.g.e, s.28-29

¹⁰¹ Anthony C. Thiselton, “Religious Language”, *The Blackwell Encyclopedia of Modern Christianity Thought*, Editör: Alister E. McGrath, Blackwell Publishing, Oxford 1999, s.317

¹⁰² Paul Tillich, “The Meaning and Justification of Religious Symbols”, *Religious Experience and Truth*, Editör: Sidney Hook, New York University Press, New York 1961, s.5

¹⁰³ Atabek, a.g.m, s.52

keşfetmesini temin etmekte; mantık ve düşüncenin tek başına sağlayamadığı gerçeğe gitmeyi kolaylaştırarak kesin ölçüleri olmamasına rağmen bilinç sahasını genişletmektedir. Böylece tarif edilemeyen manalara bir yönden nüfuz ederek zekânın ilerlemesini sağlamaktadır¹⁰⁴.

Sembol toplumun fertleri arasında derin bağlar tesis ederek ortak bir dilin oluşmasını sağlamakta; onları birbirine kenetlemektedir. Toplum psikolojisinin oluşmasına yardımcı olmaktadır. Aynı heyecanı duyan insanları birbirlerin yaklaştırmaktadır. Birbirinden ayrı öğeleri bir merkezde toplayarak bazı bağlantıları gerçekleştirmektedir. Bilinç ve bilinçaltı arasında köprü kurmakta muayyen geçit noktaları temin etmektedir¹⁰⁵.

24

Semboller ruhta kudretin vücut bulmasına yardımcı olur. Tezatlara ortadan kaldırarak geçmişle bağlantı kurulmasını sağlar; bilincin derinliklerini harekete geçirir; ruhi inkişafa kapı açar. Muhayyilenin kamçısı olduğu gibi aynı zamanda onun çerçevesi ve mantığıdır da. O yersiz sıçramalarını düzenleyerek onu ciddi bir şekilde besler. Şuurun gizli varlıklarla olan irtibatının kurulmasını temin eder¹⁰⁶.

Semboller hayatın her alanında önemi haiz oldukları gibi sanat alanında da yüksek tesir gücüne sahiptirler. Ortaçağda kilise ve katedrallerin göz kamaştırıcı görkemli mimari yapıları bu tesirin sonucudur. O zamanki ustalar Hristiyanların teslis akidesine dayanarak kiliseleri teslisin ve başka derin manalı şekillerin ahenkli kompozisyonları üzerinde bina etmişlerdir. Burada da sembolün (teslis de bir semboldür) faal ve şekil verici kuvveti göze çarpmaktadır¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Atasağun, *a.g.e.*, 14-15; Atabek a.g.m, s.52-53

¹⁰⁵ Atabek a.g.m, s.52-53

¹⁰⁶ Atasağun, *a.g.e.*, s.14-15; Atabek a.g.m, s.52-53

¹⁰⁷ Schimmel, a.g.m, s.67-68

Sembol sadece Hristiyan sanatına değil diğer dinlerin sanatına da etki etmiştir. Dinde sanat kutsalı sembolize ettiği için inananın dini tecrübesi hakkında doğru fikirler verir. Gözlemci resim, drama, şarkı hususi bir geleneğe bağlı kimse için kutsalın ne anlama geldiğini idrak eder¹⁰⁸.

Dini sembollerin etkisine diğer bir örnek olarak şamanlar tarafından giyilen elbise ve maskelerin, inananı doğrudan nasıl doğrudan kutsalla teması geçirdikleri (hiyerofani) verilebilir. Şamanın kostümünün, şamanın kendisiyle dindışı mekânı aştığı ve manevi dünyaya teması geçmeye hazırlandığı tam sembolik bir sistemdir¹⁰⁹.

Kamboçya'da Buda'nın heykellerinin onun dingin, sakin yüzünü temsil ettikleri görülür. Buda dudakları açık bir şekilde "anlaşılması güç bir gülümseme" ile tasvir edilmiş; gözleri yarı açık yarı kapalı görünecek şekilde indirilmiştir. Heykelin tamamı, derin düşünceye dalan ve tatlı bir acıma ile dolu birisi resmedilmiştir¹¹⁰.

İslam'da Ku'ran anlatımı ve üslubuyla bir şaheser; Allah ve insan arasındaki irtibatı sembolik anlatımlarla süsleyen mükemmel bir kitaptır. O, geçmiş ümmetleri anlatım tarzı, secili ve şiirsel anlatımıyla dilin en zarif ve mükemmel tasvirlerini sunmuştur¹¹¹.

Yukarıda anlatılanlar sembollerin insan ruhuna ne kadar derin bir şekilde işlediğini ve sanatına ne denli nüfuz ettiğini

---

¹⁰⁸ James L. Cox, *Kutsalı İfade Etmek (Din Fenomenolojisine Giriş)*, trc. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.157

¹⁰⁹ Mircea Eliade, *Şamanizm: İlkel Esinlenme Teknikleri*, trc. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.175-211; Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini*, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.113-128

¹¹⁰ Cox, *a.g.e.*, s.163-164

¹¹¹ Cox, *a.g.e.*, s.162-163

göstermekte; insan hayatının vazgeçilmezleri arasında olduklarını göstermektedirler.

2.1.5. Sembolün İşleyişi

Semboller dikkatle incelendiğinde semboller âleminin bir mantığının, bir nizamının olduğu dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalarda şu hususlar belirlenmiştir:

Muayyen semboller aralarında geçit vermekte, birbirlerine kenetlenmektedirler. Her sembol ilgili olduğu sembollerini harekete geçirmektedir. Öküz-ay-bolluk-kan-kurban-tohum-ölüm-yeniden dünyaya gelme-devre gibi sembollerde böyle bir kenetlenme söz konusudur.

26

Aynı sembol genellikle açıkladığı sembolün zıddını da açıklar. İnsana yardımcı olan sembol başka kişilere nazaran veya halet-i ruhiyyenin başka bir kıvrımında kötülüğü remzeder. Bir şeyin olması için Tanrı'ya dua etmekle aynı şeyin olmaması için şeytana ricada bulunmak gibi. Aynı sembol zıt anlamları da belirtebilir. Mesela kurt ölümü ifade ettiği gibi mürşidi de ifade edebilir.

Semboller bir ahenk içerisinde bulduklarından muayyen bir metinde bulunan semboller değerlendirilirken birbirlerini nakzetmemelidir. Buna dikkat ederek semboller aydınlatılmasına çalışılmalıdır.

Mit ile sembollerin mutlak ayırımı yapılmadığından her sembolün kutsal alemle bağlantısının aranması söz konusudur¹¹².

2.1.6. Sembolizmin Tarifi

Sembolizm, (Almanca: Symbolismus¹¹³; Fransızca: Symbolisme¹¹⁴ İngilizce: Symbolism¹¹⁵, timsaliyye, tasvir-i rûmuz,

---

¹¹² Atabek, a.g.m, s.54

remziyye,¹¹⁶) bir şeyi sembolü aracılığıyla anlatma veya göstermedir¹¹⁷; yahut bir takım eylem veya duyguya sembolik fonksiyon yükleme işidir¹¹⁸. Sembolizm bir anlatım aracı olarak sembolleri kullanma, sembollerle anlatma işlemi veya vakıaları yorumlamaya ve inançları dile getirmeye yarayan ve sembollerden oluşan bir sistemdir¹¹⁹

Bir semboller sistem olarak sembolizm hem dini hem de ilmi anlama sahiptir. Düşüncenin sosyal unsurlarını ifade etme bakımından dil sesli bir sembolizmdir ve kendine has sembolleri vardır. İlmi sembolizm kendine has bir sembolizmi gaye edinmiş ve bu veçhesiyle de fikri sembolizmi oluşturmuştur. İlmi sembolizmde kesinlik ön planda olduğundan duygularla ilgili estetik kaygılar dışlanmıştır. Değişik şekillerde tasnif edilmesi mümkün olan sembolizmi iki başlık altında toplamak mümkündür¹²⁰:

27

2.6.1.1 Soyut Anlamda Sembolizm: Duyulur veya hayal gücüyle sezilir bir tarzda bir şeyi temsil eden şeyin karakteridir ki başka bir şeyi sembolize etmekte bir bakıma sembolizmini ifade etmektedir. Bu anlamda dumanın, ateşin, renklerin sembolizmi söz konusudur. Giyilen elbise siyasi ve hukuki sembolizm olarak da önemli bir rol oynar. Akademik kılık kıyafetin kendine has bir sembolizmi vardır. Cebirin de kendine has sembolleri sayesinde aritmetik işlemler yapılabilir. Dil de bir semboller sistemi

---

¹¹³ Steuerwald, *a.g.e.*, s.810

¹¹⁴ Robert, *a.g.e.*, s.1729

¹¹⁵ William Little, H.W. Fowler & Jessie Coulson, *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, II, 810

¹¹⁶ Mustafa Namık Çankı, "Sembolizm", *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul 1958, III, 277

¹¹⁷ Rıza Kardaş, "Sembolizm", *Türk Ansiklopedisi (TA)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1980, XXVIII, 420

¹¹⁸ "Sembolizm", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, IX, 3495

¹¹⁹ Belkis Temren, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.88

¹²⁰ Kardaş, *a.g.m.*, TA, XXVIII, 420

olup insan düşüncesinin ve duygularının sesli bir sembolizmidir¹²¹.

2.6.1.2. Sosyolojik Anlamda Sembolizm: Toplum hayatı duygu, düşünce, eylem tarzlarından ibaret olduğu için onlardan her birinin çeşitli kültür çevrelerinde ayrı sembolizmleri vardır. Her şeyden önce dil, kendine ait kelime ve kaideleriyle topluma ait bir sembolizm sistemidir. Bu sistem dil ve kültür ailelerine göre değişir. Sonra her kültür çevresinde, tavır ve hareketler, mimikler, kıklıklar, ev eşyası bu sembolizmin ikinci halkasını; dini ayinler törenler bunlara tespit edilmiş fiil ve düşünceler daha geniş üçüncü halkasını oluşturur. Toplumda gruplar ve tabakalar farklılaşıp değiştikçe aynı toplum içindeki sembolizmlerde farklılıklar ortaya çıkar. Bunun bir sonucu olarak da semboller yalnız sosyal duyguları ve eylemleri ifade etmeye başlarlar. Yine dil ve din sembolizmi, gelenek ve köklerine bağlı olmak üzere öznelleşmiş ve şahıslaşmış sembolizm şeklinde sanat eserlerinde görülür. İleri toplumlarda bu müşahhaslaşma daha belirgin bir durum arz eder. Psikanaliz sembolizmi şuurlu dışı olayların rüya ve sanatta meydana çıkışı şeklinde yorumlar¹²².

28

2.1.7. Dini Sembol

Dinde sembol, dokunulabilir, insani ve günlük şeylerin ötesine işaret eder¹²³. İnsanlar dini geleneklerinde ve zengin düş güçlerinden çıkan dini sembollerini ibadet maksadıyla kullanırlar. Bunun doğal sonucu olarak da dini semboller dini duygu ve dini aksiyonlarla ilgili olmaktadır.¹²⁴

Daha çok karmaşık gerçekleri ima yoluyla anlatan dini semboller, söz konusu bu gerçekliklerin tanımlanmasında önemli

---

¹²¹ Kardaş, a.g.m, TA, XXVIII, 420

¹²² Kardaş, a.g.m, TA, XXVIII, 420

¹²³ Hinnels, a.g.e, s.136

¹²⁴ Atasağun, a.g.e, s.21

bir hizmet icra ederler. Böylece semboller bazı olayları kalıp içerisinde dondurarak onları görünce hatırlamayı sağlarlar¹²⁵.

Sembollerin dini olup olmadıkları işlevselliklerine bağlıdır. Bir sembol içinde nihai ilgiyi barındırıyorsa buna dini sembol denilebileceğini söyleyenler olduğu gibi; dini sembolü kişinin kutsalla karşılaşmasındaki huşu duygusunu ifade etme biçimi olarak görenler de vardır¹²⁶.

Dini sembolleri diğerlerinden ayıran en önemli özellik onları başka sembollerle değiştirmenin mümkün olmaması, onların bilimsel eleştirilerle ortadan kaldırılamamasıdır¹²⁷. Duygu ile yüklü olan sembollerin aynı zamanda akli ve hissi noktaları da vardır. Onlarda kemale ermeye yönelik bir düşünce mevcuttur¹²⁸.

Saygı duyulan gerçeğe yönelten, hayatın belirleyicisi olarak görülen varlığa inananın dikkatini çeken semboller, dini yönden önemli bir yere sahiptir. Sembole önem kazandıran da bu dini ehemmiyetidir. İnsanın hakiki varlığa bağlılığını ve ona hürmetini ifade etmektedir. Bundan dolayı dini yönden önemli olan bir sembolü, neyin oluşturduğuna dair fiziksel bir ölçüt yoktur. Herhangi bir nesnenin dinsel önemi varoluş düzeninde en üstün olarak kabul ettiği gerçeğe gösterdiği tepkidir. Başka bir deyişle aşkın olan varlığa karşı insanda bir saygı ve sevgi uyandıran, ona itaati hatırlatan herhangi bir şey dini sembol olarak kabul edilir¹²⁹.

Dini hayat anlatımlarında sembollere rastlanmaktadır. Maddi ve manevi dünya arasında irtibatı sağlayan semboller bu ikisi arasında aracılık vazifesi görmektedir. Bu yönleriyle

---

¹²⁵ Henry Nelson Wieman, "Symbol and Symbolism", *An Encyclopedia of Religion*, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey 1959, s.753-754

¹²⁶ Koç, *a.g.e.*, s.91

¹²⁷ Koç, *a.g.e.*, s.95

¹²⁸ Firth, *a.g.e.*, s.49

¹²⁹ Kimpel, *a.g.e.*, s.132

semboller hem manevi âlemin yüceliğini ortaya koymakta hem de maddi dünyadan manevi dünyayı ayırmaktadır.¹³⁰

Sembollerin dini hayatta kullanılabilmesi için iyi seçilmeleri gerekmektedir. Yoksa en yüksek gerçeklik somut ve basit herhangi bir nesneyle temsil edilemez. Aksi takdirde sembollerin dini hayata zıt olduklarını söyleyenleri hak vermemek mümkün değildir. Bundan dolayı semboller amaçları saptırılmadan, yanlış kullanımları önlenerek işe koşulmalıdır. Semboller Tanrı'nın tabiatını temsil etmek için değil; onun tabiatının yorumlanması için kullanılabilmesi için hatırlanmalı ve hatırlatılmalıdır¹³¹.

30

Dini semboller insanın hayatında işgal ettiği öneme uygun bir değere sahiptirler ve dini önemleri insanın onlarla bağdaştırdığı manaya bağlıdır. Bu da dini sembollerin değerler ölçüsünü gösterir. Zira kişinin en çok değer verdiği şey, dini hayatındaki sembolere daha çok anlam kazandırır. O sembol bireye hayatında üstün öneme sahip olan gerçeğe saygı duymasını aştığı ölçüde değere sahiptir; o bu anlamda dini bir semboldür. Fakat bir sembolün birey için sahip olduğu özel anlam, ruhsal olarak neyin önemli olduğunu algılama kapasitesiyle mahduttur¹³².

2.1.8. Dini Sembolizm

Dini sembolizm dini sözcükleri, bilhassa alelde dilin kullanımını, görünür nesnelere (ikonaları) ve işleri daha çok da ayin çeşitlerini içerir sembolizmdir¹³³. Dini sembolizm, insanın hayatta en önemli olarak kabul ettiği şeyi yansıtır¹³⁴.

---

¹³⁰ Koç, a.g.e, s.95

¹³¹ Kimpel, a.g.e, s.135-136

¹³² Kimpel, a.g.e, s.143

¹³³ Hinnels, a.g.e, s.316

¹³⁴ Kimpel, a.g.e, s.143

Tanrının mahiyeti ve O'na yapılan ayin ve ibadetlerin esrarengizliğini doğrudan, kuru ve yalın bir dille ifade etmek imkânsızdır. Ona tapınmalarımız, teveccüh ve tavırlarımız nasıl sembolik bir özellik arz ediyorsa, onun hakkında bilgi verirken kullandığımız dil de aynı şekilde sembolik olmak durumundadır. İşte bu sembolik dilin kullanımını semboller sistemi olan sembolizmin dini şeklini vücuda getirir¹³⁵.

Sembollerin insan hayatında önemli bir yeri ve anlamı vardır. Zaman içerisinde görüntüleri dahi değişse semboller ruhun realitesinden hiçbir zaman kaybolmazlar. Birey bilinçli veya bilinçsiz olarak sembollerle ya da onlar aracılığıyla faaliyet göstermektedir. Sembolizm dine hayat veren nefestir. Dinler semboller aracılığıyla varlıklarını sürdürürler. Geçmiş kültür ve medeniyetlerin dinlerini onların dini sembolleri vasıtasıyla tanımakta ve öğrenebilmekteyiz. Sembollerin gücü zayıfladığında dini gelenekler onlara nefes almayı telkin eder. Dini gelenek ve semboller birbirinden ayrı düştükleri zaman da semboller kolektif canlılığı organize eder¹³⁶.

Semboller bir kimse veya grup için belli bir anlam ya da anlamlar taşıyan tasvir, ifade veya herhangi bir şey olarak tezahür etmektedir. Bunların anlam ve değerleri, bir bakıma fonksiyon gösterdikleri toplum, çevre veya kültürel unsurlarla sınırlı kalmak durumundadır. Sembol sembolize ettiği bir şeyi kesin bir hatırlatma ile değil, müphem bir ima, arızı yahut uyuşumsuz bir ilişki içinde temsil eder¹³⁷.

Dindışı sembolizmde, sembolle sembolize edilen şey arasındaki ilişki bir anlam ilişkisi olduğu halde, dini sembolizmde bu ilişki bir “çağrışım”dır. Başka bir deyişle dini sembolizm,

---

¹³⁵ Atasığun, a.g.e, s.26

¹³⁶ James W. Heising, “Symbolism”, *ERE*, XIV, 198

¹³⁷ Koç, a.g.e, s. 89-92

tecrübe ve yaşantı anlamına gelmez, dini yaşantıyı çağrıştırır. Dinde sembolizmle anlatılmak istenen nasıl bir tecrübe yaşanıldığı veya tecrübenin muhtevası değil fakat, bu tecrübenin işaret ettiği şeyi yani, tecrübe alanının dışında kalan şeyler hakkında bilgi vermektir¹³⁸.

2.2. Haç Sembolizmi

Tarihsel olarak kadim bir geçmişe sahip olan ve hemen hemen dünya üstündeki bütün kültürlerde az ya da çok oranda belli bir yere sahip olan haç, aynı zamanda Hristiyanlıktaki kadar temel olmasa da, bu kültürlerde de kendisine sembolik bir değer de yüklenildiği görülmüştür. Hristiyanlıktaki “Haç Teolojisi”ne geçmeden önce, haç sembolizmi ve bu sembolik kullanımda ona yüklenen anlamların, Hristiyan yaklaşımı ağırlıklı olmak üzere ele alınması uygun olacaktır

32

2.2.1. Haç Sembolizmine Genel Bir Bakış

Kutsal veya gizemli bir sembol olan haç; daha önce ayrıntılı olarak ele alındığı gibi kadim dönemlere kadar uzanan tarihe sahiptir. Tarihin erken dönemlerinden beri dört ana yönü gösteren, ruhların egemenliğini elinde tutan, bereketi getiren yağmurun kaynağı, dünyanın geçirdiği dört uzun evrenin tipik bir örneğini haç oluşturmaktaydı. Aynı şekilde ölümsüzlüğü, hayatı, ruhu ve maddeyi temsil etmekte; toprağın bereketini arttırmak için yapılan sihirlerde de kullanılmaktaydı. Haç erkek yaratıcı unsurun amblemi ve bunun doğal sonucu olarak da fallüsün (phallus=erkek organı) sembolü olarak kullanılmaktaydı¹³⁹.

Kanatlarını açmış bir kuşu temsil ettiği gibi kollarını yana doğru açmış insanı da sembolize etmekte; ilahi gücü bu kuş ve adam sembolüyle ortaya koymaktaydı. Şeytanın kötülüklerinden

¹³⁸ Koç, a.g.e, s. 95-96

¹³⁹ Jobses, a.g.e, I, 385

ve büyüünün zararlı etkilerinden korunmak amacıyla bir muska olarak taşınmaktaydı. Krallar ve okuma yazma bilmeyen asilleri onu şans getiren bir sembol, mühür olarak kullanmaktaydılar. Bu yüzden iyi şans artı işareti (+) ile gösterilmeye başlanmıştır¹⁴⁰.

Bir ölümsüzlük simgesi olarak, kayda değer vakaları toplumun hafızasına kazımak ve hatırlanmalarını sağlamak için kavşaklara ve pazaryerlerine hatıra nişanesi olarak dikilirdi. Bu değerinden dolayı ölü, hatıra haçlarının altında bir gece geçirmektedir¹⁴¹.

Hadım edildikten sonra asılan bereket tanrısını karakterize ettiğinden baharın gelişyle yeniden dirilişini temsil etmekteydi. Darağacında sallandırılan bereket tanrısı ve onun dönüşü daha sonra haçın suçluları cezalandırma ögesi olarak kullanılmasına ilham kaynağı oldu. Böylece kurbanın kanı ve işkencenin sembolü olarak haç kullanılmaya başlandı. Haçın T şeklinde olması zayıflık ve halsizlikten dolayı üzerine dayanılan koltuk değneğinin ona kıyasen oluşturulmasına zemin hazırlamıştır¹⁴².

Cross (haç) kelimesini ac-er-os şeklinde parçalara ayırmak mümkündür. Bu takdirde mana büyük-ateş/ışık veya büyük Eros olmaktadır. Ceras, cerastes kelimeleriyle irtibat halinde olup Mısırlılar'ın ve Mayalar'ın kutsal engerek yılıyla ilişkilendirilmiştir. Galliler'in "asmak" ve "darağacını" ifade etmek için kullandıkları croch ve croich; Rusça'da güzellik için kullanılan krasa kelimelerinin de cross (haç) kelimesiyle ilişkisinin olduğu belirtilmektedir¹⁴³.

Haç T (Grekçe Tau) şeklinde gösterilmekte bu da zıtlıkların yakın eşitliğini göstermektedir. Jung haçın bazı toplumlarda ateş

---

¹⁴⁰ Jobes, a.g.e, I, 385

¹⁴¹ Jobes, a.g.e, I, 385

¹⁴² Jobes, a.g.e, I,385

¹⁴³ Jobes, a.g.e, I,385

ve varlığın ızdırabının sembolü olduğunu belirtmektedir. Bu da ilkel adamın ateş yakmak için birbirine sürttüğü iki sopanın haç şekli alacak biçimde birbirine tutturulmasını sağlamıştır. Bununla beraber haçın baskın anlamı “bağlamak”tır. Platon Timaeus’a kırılmış dünya ruhunun parçacıklarının demirug tarafından nasıl bir araya getirildiğini anlatması da bu bağlamda düşünülebilir. Bayley haçın ateş sembolizmi üzerinde durmakta haçı ifade eden bütün kelimelerin (crux, cruz, crowz, croaz, kroiz, krouz) kelimelerinin ortak etimolojik kökenlerinin bulunduğunu; (-ak,-ur,-os) hecelerinin “büyük ateşi” gösterdiğini bildirmektedir¹⁴⁴.

34

Haç değişik şekillerle bağlantı halindedir. O ana sembollerden birisidir. Haç dört ana sembolün üçüncüsüdür - diğerleri merkez, daire ve karedir- ki onlarla bağlantı kurulmasını sağlar. İki doğru açının merkezde kesişmesiyle oluşan şekil öteki aleme ebedi dünyaya kapı açar; daire içinde çizildiğinde onu dört parçaya böler, kareyi vücuda getirir. Kareyi yatay ve dikey kirişlerin her biri kendilerini kesen doğru bir açıyla kesişince üçgeni meydana getirirler. Bu ve benzeri faktörlerden oldukça girift bir sembolizm türemiş ve evrensel bir dilin doğmasına neden olmuştur. Kare gibi haç yerküreyi temsil etmekle beraber müdahale, dinamizm ve seyreltme görünümü arz etmektedir. Haç dört sayısı ile aynı anlamları taşımakta kare ve dört sayısı ile etkileşimde bulunmaktadır. Haç bütün yaratılmış sembollerin üzerindedir, biriciktir¹⁴⁵

İnsanın istikameti üçlü uyuma dayanmaktadır: Kendisine gelince fiziksel varlığın yönelimi; dünyevi dört ana cihete gelince, uzaysal yönelim; semavi ana yönler gelince geçici yönelim. Uzaysal yönelim doğu-batı eksenine bağlı olup yukarıya doğru güneşin yükselişi ve batışıyla belirtilmiştir. Geçici yönelim eksene

¹⁴⁴ Cirlot, a.g.e, s. 70

¹⁴⁵ Chevalier- Gheerbrant, a.g.e, s.249; bkz. Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s. 90-117

bağlı olup yukarı-aşağı doğrultuda, kuzey-güney eksenlerinde seyreder. İnsanlar fiziksel ve uzaysal yönelimle birlikte olduklarında uyum içinde olduklarından içkin dünya ile bütünleşir. Bu üçüyle harmoni içinde olduklarında aşkın dünya ile zamanın dışında, yeryüzü civarı ve arasıyla uyum içinde olurlar¹⁴⁶.

Haç en yükseği (zenith) ile en aşağıyı (nadir) dikey eksenleriyle bağlamaktadır. Bu onun dünya eksenine olan ilişkisi şeklinde yorumlanmaktadır. Daire içerisinde haç kozmolojik çağrışımına ek olarak yılın dört mevsime ayrılması anlamı taşır¹⁴⁷.

Haç sentez ve ölçü fonksiyonu göstermektedir. Gök ve yerin ikisi de kendisinde birleştirilmiş uzay ve zaman birbirine mezc edilmiştir. Haç kozmosun kırılmaz göbek bağıdır ki onu çıktığı merkezden, kendisine bağlar. Bütün haç sembolleri evrensel ve kucaklayıcıdır. Haç meditasyon işlevinin yanında evrenin sürekli ve doğal kısmıyla; yer ile gök, gök ve yer arasındaki bağlantıyı kurar¹⁴⁸.

Haç iletişimin ana kanalıdır. Mabetler gibi kutsal alanın dışını sınırlandırır; emreder, ölçer. Şehir meydanını betimler, tarlalar ve mezarlıklardan geçer. İki kolunun birbirine kavuştuğu her yerde kavşakları oluşturur. O, bir yayılma, çıkma, aynı zamanda toplanma ve bir araya gelmedir¹⁴⁹.

Haç yükselen bir sembol kalitesine sahiptir. Bir Ortaçağ Alman bilmece kitabında kökü cehennemde ve Tanrı'nın tahtının üzerinde olan ağacın hangisi olduğu ve hangi ağacın dallarıyla

---

¹⁴⁶ Chevalier- Gheerbrant *a.g.e.*, s.248

¹⁴⁷ Hans Biederman, *Dictionary of Symbolism (Cultural Icons and The Meaning Behind Them)*, trc.James Hulbert, Fact on File, New York 1992, s.81

¹⁴⁸ Chevalier- Gheerbrant *a.g.e.*, s.249

¹⁴⁹ Chevalier- Gheerbrant *a.g.e.*, s.249

buraları sarıp sarmaladığı sorusuna “haçtır” cevabı verilmiştir¹⁵⁰. Doğu efsanelerinde haç insan ruhlarının Tanrı’ya doğru tırmandığı köprü veya merdivendir. Bazı haç versiyonlarında bulunan yedi çentik yedi göğü temsil etmekte bu yönüyle kozmik ağaca benzemektedir¹⁵¹.

Haç yatay ve dikey boyutlarıyla metafizik bir mana ifade eder. Varlığın çifte açılımına bir yandan yatay bir yandan dikey tarzda, belli varoluş düzeyinde hiyerarşik bir biçimde üst üste dizilişle gerçekleştirilmektedir. Böylece yatay yön “genişliği” veya tahakkukun temeli olarak alınan bireyselliğin tüm yayılımını, özel koşullara bağlı bir imkanlar birlikteliğinin sınırının belirsizce yayılımını temsil eder. Dikey yön, sınırı belirsiz bir hiyerarşiyi bütüncül olarak düşünüldüğünde insan-ı kâmil sentezinde içerilen “âlemlere” ya da derecelere tekabül eden çeşitli olabilirlik birlikteliklerinden birini oluşturan halleri temsil eder. Dolayısıyla haçın yatay yayılımı bütünsel olarak ele alınan bir ve aynı varlık halinin olası tarzlarının sınırı belirsiz olmasına; dikey üst üste sıralanma da bütünsel varlık hallerinin sınırı belirsiz dizisine tekabül eder¹⁵².

Hristiyanlık öncesi dönemde Mısırlılar’ın kullandıkları *Cruz Ansata Haç*, Mısırlı ilahların amblemi, ölümsüzlüğün sembolüydü. Hristiyanların kullandıkları *Commissa*, *Patibulata* veya *Tau* haçları antik mistik sembollerinden olup fallüs kökenli olmaları muhtemeldir¹⁵³.

Haç, kadim Britanya’da ve Asurlularda yaratıcı güç ve sonsuzluğun sembolü olarak kullanılmaktaydı. Kaldeliler’de, Mısırlılar’da ve Fenikeliler’de haç şeklindeki ateş yapan iki sopa

¹⁵⁰ Chevalier- Gheerbrant *a.g.e*, s.249. Söz konusu bulmaca kitabının adını müellifler zikretmemiştir.

¹⁵¹ Chevalier- Gheerbrant *a.g.e*, s.249

¹⁵² Guenon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, s.23–24

¹⁵³ Jobes, *a.g.e*, I, 385

ahireti göstermekteydi. Çin, Hindistan ve İskandinavya'da haç göğü temsil etmekteydi. Çin'de 10 sayısı haç anlamına gelmekte; üç haç otuz veya bir nesil manasına kullanılmaktaydı. Sayılarla ifadeleri neredeyse üç yüzü buluyordu.¹⁵⁴.

İnançtaki yarar ve kutsal yolun sihri korumak hala geçerlidir. Bundan ötürü dünya bir ağaç veya hayat ağacı olarak görülmüştür. İsa'nın gökleri dolaştığı at, Yggdrasil¹⁵⁵ atıyla mukayese edilmiştir¹⁵⁶.

Yahudi ve Hristiyan geleneğinde haç ilkel esinlenme törenlerinde kullanılırdı. Eski Ahit'te haç ile ilgili anlatımlara rastlanmaktadır. İsrail'in çocukları kapının üst ve alt eşiklerine birbirine geçecek şekilde haç çizerlerdi¹⁵⁷.

Takdis etmede kullanılan haç aynı zamanda çan kulesindeki horozun yerini almıştır. Horoz Ortaçağ kiliselerinde çoğunlukla aydınlatılmış şekilde yapılmıştır. Haç hoş geldin yerine geçmekte kötülüğe karşı güvenilir bir tılsım (muska) vazifesi görmektedir. Haçlılar devrinde kafirlere korku salmak için kullanılmıştır¹⁵⁸.

Haç ortaçağda "Y" biçiminde, dallı budaklı bazen dikenli ağaç şeklinde temsil ve tasvir edilmiştir. Hayat ağacı gibi haç dünya eksenini anlamına gelmektedir. Kozmosun mistik merkezine yerleştirilmiş, bir köprü veya merdiven şeklinde tanrıya ulaşan ruh olmuştur. Yedi göğü sembolize eden kozmik ağaçla karşılaştırılan haç bazen yedi katlı şekilde yapılmıştır. Neticede haç yeryüzü ile gökyüzü arasında ilk iletişimi bildirmektedir. Buna ilaveten haç tümü dört parçaya ayırıldığından zıtlıkların bağdaştırıcısı, ruhsal (dikey) prensip ve olgular dünyasının

¹⁵⁴ Jobes, a.g.e, I, 386

¹⁵⁵ **Yggdrasil:** İskandinav mitolojisindeki kader ağacı veya dünya ağacıdır. Gündüz, a.g.e, s. 397

¹⁵⁶ Jobes, a.g.e, I, 386

¹⁵⁷ Chevalier-Gheerbrant, a.g.e, s.253; Levililer 4/3-7; 1/ 5, 8/23-24; Çıktış 24/ 6, 21,29

¹⁵⁸ Jobes, a.g.e, I, 386

birbiriyle izdivacını sağlamaktadır. Bundan dolayı haç aşırı izdirabın, savaşın ve şahadetin sembolü olmuştur¹⁵⁹.

Tek kırıli haç Yeni Ahit haçıdır. Dört kolu insan tabiatını, bazen de dört elementi sembolize eder. Dünyanın dört bir yanından bütün insanlık ve insan ruhunun erdemleri İsa'da toplanmıştır. Ayağı toprağa gömülmüş haç sabit kurumlardan esinlenmiş imanı simgeler. Haçın en üst kısmı göğe doğru yükselen ümidi, haçın kırıli düşman bile olsa birisini sevmeyi, haçın tüm uzunluğu sonuna kadar olan azmi gösterir. Grek haçının eşit kolları olmakla beraber bazen kare içinde çizilmiş olabilir. Latin haçı ise bunun aksine kollarını yana doğru açmış insan suretindedir. Grek haçı sonraları süs içerisinde ceza enstrümanına dönüşmüştür¹⁶⁰.

38

İsa'nın haç üzerinde temsili M.S 608 yılından sonra başlamıştır. Çarmıhı oluşturan haçın kazıklarının kollarından her biri sedir, servi, zeytin ve palmiye ağaçlarından yapıldığı söylenmekte; bu şekliyle haçın dünyanın dört yönüne işaret ettiği belirtilmektedir¹⁶¹. Bir zamanlar Hristiyanlığın haçının ağaç olduğu şeklinde yaygın bir kanı vardı. Çarmıha gerilmiş bir tanrı olarak İsa'ya tapınılıyordu. Söz konusu ağaç da onun darağacını teşkil ediyordu¹⁶².

Hristiyan ikonografyası Mesih'in çarmıha gerilişini açıklamaya ve tasvire çalışmıştır. Bir resimde Tau haçı kazığa çivilenmiş yılanı sembolize etmekte, kurban ile ölümün üstesinden gelmektedir. Eski Ahit'te ona gizemli anlamlar verilmiştir. Zira kurban ateşi için verilen tahta İshak tarafından omuzlanmış ve kendisi tarafından bilinen şekle sokulmuş;

---

¹⁵⁹ Cirlot, *a.g.e.*, s. 69

¹⁶⁰ Chevalier- Gheerbrant *a.g.e.*, s.249

¹⁶¹ Atabek, *a.g.m.*, s. 56-57; Jobes, *a.g.e.*, I, 386

¹⁶² Jobes, *a.g.e.*, I, 386

İbrahim oğlunu kurban etmek için kollarına aldığı zaman melek tarafından zapt edilmişti¹⁶³.

Yeniden diriliş haçı (cross of resurrection) ile İsa'nın çarmıha gerildiği haç arasında ayırım yapılmıştır. Çile haçı (cross of passion) İsa'nın ızdırabını ve ölümünü; yeniden diriliş haçı ise (cross of resurrection) ölümlere karşı kazandığı zaferi hatırlatmaktadır¹⁶⁴.

Hristiyanlıkta haç tanrının bilgeliği, Paskalyayı, imanı, aşkı, insanoğlunun kurtuluşunu, kulluğu, zaferi, sorumluluğu, şahadeti ve trajediyi sembolize etmektedir¹⁶⁵.

Haç kilise hiyerarşisinin de bir sembolü olmuştur. Kardinal ve kardinal şapkası buna örnektir. 15. yy. dan beri Papa'nın kendine has papalık haçının yanında başpiskoposların da kendilerine ait haçları olmuştur¹⁶⁶.

Hristiyan geleneği kurtarıcının çilesi ve günahlara kefarete olan ölümünü somut bir örnek yaparak haç sembolizmini daha zengin bir hale getirmiştir. Haç, çarmıha gerilişi, İsa'yı, kurtarıcıyı, kelimetullahı ve teslisin ikinci unsurunu temsil etmektedir. Haç, İsa'yı temsil etmekten daha öte bir şeydir. Haç İsa'nın dünyada geçirdiği zamanla aynileşmiş hatta onun fiziksel varlığıyla özdeşleşmiştir. Kilise kutsal haçın bulunma bayramını kutlamış ve onun onuruna "O Crux, spes unica"¹⁶⁷ ilahisi okunmuştur. Adem'in mezarında biten ağaç, İsa'nın ölümüyle dal budak salmış bütün dünyaya yayılarak mucize üstüne mucize gerçekleştirmiştir. Bu ağaç yine İsa tarafından taşınırken hesap gününde tekrar görülecektir. Burada hayat dolu bir sembol

¹⁶³ Tekvin 22/6-13

¹⁶⁴ Chevalier- Gheerbrant, a.g.e, s.252

¹⁶⁵ Jobes, a.g.e, I, 386

¹⁶⁶ Chevalier- Gheerbrant, a.g.e, s.252

¹⁶⁷ O Crux, spes unica: Ey kendisine bel bağlanan biricik çarmıha gerilmiş İsa (haç) anlamına gelir.

vardır. Böyle önemli bir yeri olduğu için kayda değer bir Hristiyan sembolü ve Hristiyanlık kelimesi olmuştur. Daha sonraları Hristiyanlık haçla eşanlamli hale gelmiştir ¹⁶⁸.

Hristiyan etkisi sonucu çok önemli bir sembol olması hasebiyle haç geniş bir sahada bir amblem olarak da kullanılmıştır. Dört yüz değişik haç şekli Lehner'in *Symbols Signs and Signets*¹⁶⁹ adlı eserinde özetlenmiş bu grafik sembolizmi çalışmasında onların her birinin özel anlamları açıklanmıştır. Bunların çoğu askeri rütbe, madalya vs. gibi nişanları göstermektedir¹⁷⁰.

Hristiyan armacılığında kullanılan bazı haç şekilleri ve temsil ettikleri manalar şunlardır:

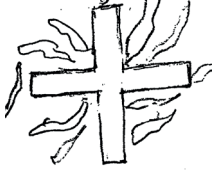
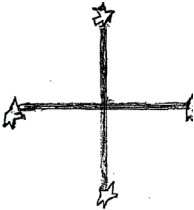
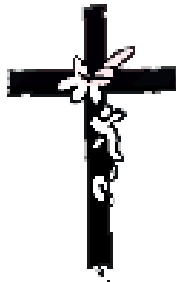
40

HAÇ ÇEŞİDİ	SEMBOLİZE ETTİĞİ ŞEY
St. Andrew 	Tevazu, şehitlik. Gökyüzü ve yeryüzünün birliği.

¹⁶⁸ Chevalier-Gheerbrant, *a.g.e.*, s.249; Jobes, *a.g.e.*, I, 386

¹⁶⁹ bkz.Ernst Lehner, *Symbols Signs and Signets*, Cleveland 1950, s.36

¹⁷⁰ Cirlot, *a.g.e.*, s.70

<p>Ateşli(Fiery) Haç</p> 	<p>Tanrıya sunulan takdime, kurban.</p>
<p>Botonne veya refle</p> 	<p>Teslis</p>
<p>Çiçekli (Fleurette veya Fleuric)</p> 	<p>Fatih</p>

<p>Çift (Double) Kanatlı</p> 	<p>Kardinaller. Paralel kuvvetleri gösterir. Ana veya baba sevgisini gösterir. Greklerin zeta harfinin kadim formudur.</p>
<p>Eşit Kollu Haç</p> 	<p>Dikey (erkek) ve yatay(dişi) öğelerin birliği. Elementlerin kaynağı ve çift olma unsuru, negatif ve pozitif prensipler. Tanrıça Hecate¹⁷¹'nin sembolü¹⁷².</p>
<p>Grek</p> 	<p>İncil, zafer</p>

¹⁷¹ **Hecate:** Eski Yunan'da ay sihir, hikmet, zafer, sürü ve denizcilik tanrıçası; yolunu kaybedenler ve dövülenlerin yardımcısı. Artemis'in kuzeni olan Hecate'nin çocukların koruyucusu olmanın yanında, yeraltı tanrıçası olarak ölümlerin kraliçesi olduğu düşünülmüdü. Ayrıca o, hayaletler, kara büyü ve büyücülükle ilişkili olarak görülmüdü. Yolların kesiştiği yerde büstleri bulunurdu. Şinasi Gündüz, *a.g.e*, s.162

¹⁷² Jobs, *a.g.e*, I, 386–387; Cirlot, *a.g.e*, s.68–69

<p>Hilal (lunate)Haçı</p> 	<p>Teğetsel dört çemberi ve ayın dört evresini gösterir.</p>
<p>Kudüs Haçı</p> 	<p>Dindarlık</p>
<p>Latin veya calvary</p> 	<p>Çarmıha germe, kefaretin üç basamağı: İman, ümit, hayırseverlik.</p>

Malta Haçı

Merkezcil kuvveti belirtir.

Ok başlı Haç

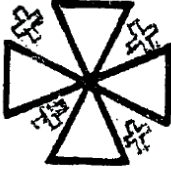

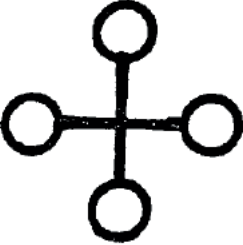
Merkezkaç kuvveti belirtir.

Oval Haç

Hareket gücünü gösterir.

Papal(Triple)	Papa
	
Patee	Güneş ışığı
	
Patriarkal	Kardinal ve Başpiskopos
	

St. George 	Dağ, kötülüğe karşı zafer
Tau 	Kurban, ızdırap
Ucu Düğümlü Haç 	Uzayın dört ana yönü

Tek başına haça yüklenen sembolik anlamların yanı sıra, haçın başka nesnelere birlikteliğinin de sembolik anlamları vardır.

Haç-Çapa Kalp: Hristiyanların inanç, ümit ve hayırseverliklerinin sembolüdür.

Haç-Top: İmparatorluk, krallık, hâkimiyet. Topun üzerinde duran haç ruhi kuvvetin geçici olana üstünlüğünü simgeler. Küre haçın üzerindeyken tedrici aydınlanmayı ifade eder.

Haç-Daire: Teslis ve tevhid, erkek ve dişinin birliği. Genellikle haçın yatay kollarında daire olduğunda bu anlamı kazanır. Hintliler haçı dairenin içine yerleştirerek dört ana yönü ve içinde göğün katları olacak şekilde temsil ederlerdi. Haç ve üç daire üç misli tanrıyı karakterize etmektedir¹⁷³.

2.2.2. Hristiyanlıktaki Haç Çeşitleri

Hristiyanlıkta kullanılan birçok haç şekli vardır. Bunlar muhtelif mezheplerin İsa anlayışlarının yanı sıra Hristiyanlığı kendi milli potalarında eriterek ona kendi şekillerini vermeye çalışan ulusların gayretleriyle teşekkül etmiştir. Bugün Hristiyan dünyasında bulunan belli başlı haç çeşitleri şunlardır

47

1) Yunan Haçı: *Cruz quadrata* adıyla anılan bu haç, enine olan kirişin dikey olan kiriş tarafından ortadan ikiye bölünmesiyle oluşmaktadır. Hz. İsa'nın üzerinde öldüğüne inanılan bu haç daha çok doğu Hristiyanları, Ortodoks Hristiyanlar tarafından kullanılmaktadır¹⁷⁴.

2) Latin Haçı: Dikey iki kirişin üçte ikisinin yukarisından yatay bir kirişin kesmesiyle oluşan haçtır. Bu, Hz. İsa'nın üzerinde çarmıha gerildiğine ve ıstırap çektiğine inanılan haçtır. *Cruz immisa* adıyla da anılan bu haç Batı'da yaygın olarak görülmemekte; ayinlerde ve cenaze törenlerinde sıkça kullanılmaktadır.¹⁷⁵

---

¹⁷³ Jobs, a.g.e, I, 386-387

¹⁷⁴ Atasağun, a.g.e, s.252; Şakiroğlu, a.g.m, DİA, IX, 523

¹⁷⁵ Atasağun, a.g.e, s.252

3) Ansated Haçı: Mısır yazılarında hayatın sembolü olarak tanımlanan ankh'tan adını alan bu haç, halkalı bir Tau haçına benzemektedir. *Crux ansata* olarak bilinen bu haç Kıpti Hristiyanlarca yaygın olarak kullanılmaktadır.

4) Tau Haçı: St. Anthony haçı veya *crux commisa* olarak da bilinen bu haç Yunan alfabesindeki T harfine benzerliğinden Tau adını almıştır. İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışta kapılarının eşğine onu kazıdıkları söylenmektedir. Mısırlı St. Anthony'nin üzerinde şehit edildiğine inanılmakta ve onun sembolü olarak kabul edilmektedir.

5) Gamalı Haç: *Crux gammata* adıyla bilinen bu haç, Yunan Alfabesi'ndeki büyük gamma "Γ" harfinin dört tanesinin iç içe geçmesiyle oluşmuştur. İlk dönem Hristiyan mezarlarının çoğunda mevcuttur. Hindistan'da ilk defa kullanıldığı belirtilmektedir.

6) Patriarcal (Patrik) Haçı: Latin haçının iki yatay kirişle kesilmesi sonucu meydana gelmiştir. Yukarıdaki yataya kiriş aşağıdaki yatay kirişten biraz kısadır. Bizans sanatında kullanılmıştır.

7) Papal (Papa) Haçı: Latin haçı üç yatay kirişe bölünmüş; yukarıya doğru kirişlerin boyu iyice kısalmıştır. Papaz törenlerinde kullanılmaktadır.

8) Lorraine Haçı: Dikey kiriş yatay iki veya üç kirişle kesilmiştir. Tepeye yakın kiriş kısa altındaki daha uzundur. Patrik haçına benzer. Tek farkı iki veya üç kollu olabilmesidir.

9)Doğu (Rusya) Haçı: Üç yatay kirişi vardır. En tepedeki suçun yazılı olduğu kitabeyi tasvir eder. En alttaki ise çiviyle

çakılan ellerin vücudun ağırlığından yırtılmaması için ayaklara konulan basamağı tasvir eder.

10) St. Andrew Haçı: *Crux decussata* olarak bilinen bu haç adını ve şeklini Roma rakamı decussisten (x=10) aldığı rivayet edilmektedir. Mesih İsa anlamına gelen Yunanca ΧΡΙΣΤΟΣ kelimesinin ilk harfinden alındığı da söylenmektedir. Yaygın anlayışa göre St. Andrew X şeklindeki bir haç üzerinde şehit olduğundan haça da onun adı verilmiştir.

11) Peter Haçı: Latin haçının ters şeklidir.

12) Malta Haçı: Dört kolu eşit ve uçları çentikli bir haç şeklidir.

13) Kelt Haçı: Latin haçı biçimindedir. Fakat kolların kesiştiği yer daire biçimini almaktadır.¹⁷⁶

49

14)Işık Haçı: *Crux radiata* olarak bilinir. Bu haçta ana dört kirişin arkasında dört tane ışık saçan şekil bulunmaktadır.¹⁷⁷

15)Çiçekli Haç: *Crux florida* adıyla bilinir. Alt kiriş kısmında çiçek figürü vardır.¹⁷⁸

16)Kudüs Haçı: Merkezdeki ana haçın her kolunun altına küçük bir haç gelecek şekilde oluşturulan haçtır. Hz. İsa'nın beş yarısından izler taşıdığına inanılmaktadır.¹⁷⁹

17)Daire Haçı: Bir dairenin içine haçın yerleştirilmesiyle oluşan haç şeklidir. Daha çok sihirde kullanılmaktadır.¹⁸⁰

---

¹⁷⁶ Atasağun, a.g.e, s.252-255; Şakiroğlu, a.g.m, *DİA*, IX, 523

¹⁷⁷ Erika Dinkler-Von Schubert," Cross" , *Encyclopedia of Christianity(EC)*, E. Erdmands&B. Brills, America 1999, IV, s.736

¹⁷⁸ Dinkler- Schubert, a.g.m, *EC*, I, 736

¹⁷⁹ Dinkler- Schubert, a.g.m, *EC*, I, 736

¹⁸⁰ Dinkler- Schubert, a.g.m, *EC*, I, 736

18)Çatalı Haç: Y harfine benzeyen bir haç şeklidir. Ortaçağda yaygın olarak kullanılmaktaydı. Hayat ağacını temsil eden bu haç kollu olarak betimlendiğinde üzerinde yapılan işkenceyi vurgulamaktadır.¹⁸¹

2.2.3. Haçın Diğer Sembollerle İlişkisi

Hristiyanlık öncesi devirlerde yaygın bir sahada kullanılan haç, bir sembol olarak değerli ve çok anlamlı bir yere sahiptir. Diğer önemli üç ana sembolle (merkez, kare, daire) temas halindeydi. İki düz çizginin merkez bir noktada kesişmesiyle oluşan haç, merkezi dışarıya açan daireyi dört parçaya bölen, kareyi meydana getiren önemli bir semboldür. Bu yönleriyle haç dört ana konuyla ilişkilendirilmiştir: Ağaç, dört sayısı, dokumacılık ve denizcilik¹⁸². Haçın ilişkili olduğu üç ana sembolden merkez ile olan ilişkisi ağaç simgeçiliğiyle iç içe geçtiği için beraber ele alınacaktır. Ardından haçın ilgili olduğu dört ana konudan biri olan dört sayısına izah getirilecektir.

50

2.2.3.1. Haç ve Ağaç

Haç ilk dönemlerde yapı malzemesi olarak ağaç ve onun yan ürünlerinden yapıldığı için ağaç sembolizmiyle ilişkilendirilmiş olabilir. İsa Mesih'in üzerinde çarmıha gerildiğine inanılan tahta parçasına atfedilen kutsallık bu sembolizme ilham kaynağı olmuş olabilir. Bu hadise de değişik haç şekillerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında haçın ifade ettiği zengin sembolik anlamlar ağaç sembolizmiyle iç içe geçen yeni bir anlatıma kapı aralamıştır. Bu vesileyle eski kültürlerde var olan ve kendilerine özel bir önem atfedilen ağaçlar uzayı ve dört ana yönü temsil eden haç ile birlikte ortak sembolizme sahip olmuştur. Bu başlık altında haç ve ağaç konusu daha çok ağaç

¹⁸¹ Dinkler- Schubert, a.g.m, EC, I, 736

¹⁸² Ries, a.g.m, ER, IV,158

ekseninde işlenecektir. Zira onun için söylenecek sözler bir bakıma haç için de geçerli olacaktır.

Haç yatay ve dikey kollarıyla uzay ve zamanı göstermekte gücü temsil etmekteydi. Aynı şekilde ağaç da ilkel insanın gözünde gücü temsil etmekte ve dikeyliği akla getirmekteydi. Bu Şamanizm’de sıkça rastlanan bir olgudur. Kozmik ağaç Şamanlık mesleğinin temel ögesidir. Şaman davulunu onun odunundan yapar; ayınle ilgili kayına tırmanırken aslında ona tırmanmaktadır. Yurt’un önünde ve içinde onun benzerleri yahut temsilcileri vardır. Davulunun üstünde onun resmini yapar. Ağaç yeryüzünün ortasında, göbeğinin bulunduğu yerde yükselir; dalları da Bay Ülgen’in sarayına sürünür. Ağaç üç evren bölgesini birbirine bağlar. Vasyugen Ostyaklar ağacın dallarının göğe değiştiğine köklerinin yeraltı dünyasına daldığına inanırlar. Goldlar üç evren ağacı sayarlar: Birincisi gökte, ikincisi yeryüzünde, üçüncüsü de yeraltındadır. Moğollar kökleri Sumer dağının diplerine dalan, dalları da doruğuna yayılan Zambu ağacını bilirler¹⁸³.

51

Haç ve merkez arasında da yakın bir ilişki vardır. Hristiyanlara göre Golgotha tepesi, dünyanın merkezindedir; çünkü hem kozmik dağın hem de Adem’in yaratıldığı ve gömüldüğü yerdir. Adem İsa’nın haçının dikildiği yerde, dünyanın merkezinde yaratılmıştır. Aynı gelenek Yahudilikte de vardır. Yahudi kıyamet kitabı ve bir midraş Adem’in Yeruşalim’de yaratıldığını söylemektedir. Adem’in yaratıldığı noktada yani Golgotha’da gömülmüştür. Dolayısıyla Mesih’in kanı tam da haçın ayakları dibinde gömülü olan Adem’in kafatasına akar ve onu günahlarından arındırır¹⁸⁴.

---

¹⁸³ Mircea Eliade, *Şamanizm: İlkel Esinlenme Teknikleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.302-306; Nevill Drury, *Şamanizm (Şamanlığın Öğeleri)*, trc.Erkan Şimşek, Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık Ltd.Şti., Ankara 1989, s. 53-55; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001 II, 33- 35

¹⁸⁴ Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, trc. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s.28

Çinlilerde mükemmel Çin hükümdarının başkenti mucizevî ağacın yakınında “yetiştirilmiş koru” Kien-mu’da (chien-mu) yer almakta, yer, gök, cehennem gibi üç kozmik alan burada kesişmekteydi¹⁸⁵.

Mezopotamya geleneğine göre insanın yaratılışı merkezi bir noktada dünyanın merkezinde meydana gelmiştir. Aynı geleneğe göre insan “yerin göbeğinde” biçimlendirilmiştir. Burada aynı zamanda Dur-an-ki gök ile Yer arasındaki bağlantı mevcuttur. Ahura Mazda başat insan Gayamord’u dünyanın merkezinde yaratmıştır. Adem’in yaratıldığı cennet “Yer’in göbeği” ve yüksek bir dağın üzerinde kurulmuştu¹⁸⁶.

52

Merkez simgeciliğinin en yaygın çeşidi, evrenin merkezinde bulunan ve üç dünyayı bir eksen gibi tutan kozmik ağaçtır. Vedalar dönemi Hind’i, eski Çin, Germen mitolojisi kadar ilkel dinlerde de kökleri cehenneme kadar giden ve dalları göğe eren bu kozmik ağacı çeşitli biçimler altında tanınmaktadırlar. Orta ve Kuzey Asya mitolojisinde bu ağacın yedi veya dokuz dallı, yedi veya dokuz gök katını simgelemektedir¹⁸⁷.

Vedalar Hindi’nde kurban direği (yupa) evrensel ağaçla özdeşleştirilen bir ağaçtan yapılmıştır. Bu ağaç kesilirken kurban ayinini yöneten rahip ona şöyle seslenmektedir: “Tepenle göğü yırtma, merkezine atmosferi yaralama...” Burada karşımızda bir dünya ağacı görülmektedir. Bu ağacın tahtasından kurban direği yapılmakta ve bu da bir cins kozmik temel direk haline gelmektedir¹⁸⁸.

---

¹⁸⁵ Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1992, s.22

¹⁸⁶ Eliade, *İmgeler Simgeler*, s.23

¹⁸⁷ Eliade, *İmgeler Simgeler*, s.24

¹⁸⁸ Eliade, *İmgeler Simgeler*, s.24

Görüldüğü gibi ağaç kozmosun üç seviyesi ile (yeraltı, yeryüzü, gökyüzü) irtibatı sağlamaktadır. Şamanın asası¹⁸⁹ ve Yakup'un merdiveninde¹⁹⁰ örneklendiği gibi görülemeyen aleme erişimi sağlamaktadır. Birçok kültürde özel veya tek ağaçlar dizayn edilmiştir. Gallilerin ve Keltlerin meşe; Zeus'un meşe; Jüpiter'in meşe, İbrahim'in Hebron ve Sicheim'deki meşe ağaçları¹⁹¹; Greklerin diş budak ağacı ve Mezopotamyalıların palmiye, Hinduların incir¹⁹², Sibiryalıların huş, Çinlilerin chienmu, Lübnanlıların sedir ağacı bu tür ağaçlardandır.

Eliade ağacın anlamlarını yedi grupta toplamıştır:

1. Kaya-ağaç-altar: Çok eski dini hayatın dönemlerini belirtmektedir. Avustralya, Çin, Hindistan, Fenike ve Ege medeniyetlerinde görülmektedir.

2. Kozmosun imajı olarak ağaç: İskandinavya, Hint, Mezopotamya.

3. Kozmik teofani olarak ağaç: Mezopotamya, Hint, Ege.

4. Ana tanrıça ve su ile irtibatlı olarak hayatın sembolü ağaç: Hint, Yakındoğu.

5. Dünyanın merkezi olarak ağaç: Altaylılar, İskandinavyalılar, Amerika Kızılderilileri

6. İnsan hayatındaki mistik ağaç: Hintlilerin kurban değneği ve Yakup'un merdiveni gibi.

7. Yenilenen hayat sembolü olarak ağaç

---

¹⁸⁹ Eliade, *Şamanizm*, s. 302-306; Nevill Drury, *Şamanizm*, s. 53-55

¹⁹⁰ Tekvin 28/ 11

¹⁹¹ Tekvin 18/1; 23/ 17

¹⁹² *The Principal Upanisads (Maitri Upanisad)* 6/4, trc. S. Radhakrishnan, George Allen & Unwin Ltd., London 1953, s.818

Tüm bu zengin anlamlar gösteriyor ki dindar insanın etrafını sembolik işlevler kuşatmıştır: Hayat, görülemeyene doğru uruc, derin düşünme, aydınlanma, bereket. İşte bunlar haç sembolizminin bizi ne denli mühim anlamlara ve vurgulanması gereken noktalara götürdüğünün açık kanıtıdır¹⁹³.

Avustralyalı totemik merkez, Mohenjo-Daro, Kenanlılar ve İbraniler arasında olduğu gibi; haçın altar ve su ile olan birleşmesinden ağaç, daire sembolizmine bağlanmıştır. Ağaç, su, altar mikro kozmosu oluşturur; ağacın etrafındaki yer dünya eksenini (axis mundi) temsil eder. Bu, muhtemelen insanlığın en kadim eski mekanıdır. Hinduizm gibi büyük dinlerde, kadim Yakındoğu kültürlerinde, Budist geleneğe bu inanca rastlanmaktadır. Hayatın bir simgesi olarak suyla ve devamlılığı temsil eden kaya ile birleşmiştir. Ağaç kozmosun kutsal gücünü ve hayat gücünün yerine geçer.¹⁹⁴

54

Özelde Ari (Aryan) düşüncesi kozmik ağacın sembolü üzerinde önemle durmuştur. Hintliler seve seve kozmosu dev bir ağaç olarak temsil etmişlerdir. *Katha Upanişad* onu ebedi bir incir ağacı olarak kökleri havada dalları da yeryüzünden aşağıya dolanacak şekilde tasvir etmektedir¹⁹⁵. Aynı figüre *Maitri Upanişad*'da da rastlanmaktadır¹⁹⁶. Burada Brahman bir incir ağacıdır ve ağacın üç kökü göğü kaplamakta dallar yeryüzüne doğru uzanmaktadır. *Bhagavad-Gita* kozmosu kökleri göğe doğru uzanan, dalları dünyayı saran hiç bozulmayan dev ağaç. ashvattha¹⁹⁷ ile mukayese etmektedir¹⁹⁸.

---

¹⁹³ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 158; Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, trc. Lale Arslan, Kabcı Yayinevi, İstanbul 2000, s.290

¹⁹⁴ Ries, a.g.m, *ER*, IV, 159; Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s.292

¹⁹⁵ *Upanişadlar (Tanrının Soluğu)*, Der: Mehmet Ali İşim, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976, s.31

¹⁹⁶ *The Principal Upanisads (Maitri Upanisad)* 6/4, s.818

¹⁹⁷ *The Bhavagad Gita* 10/26, trc. Juan Mascaro, Rider & Company, London 1970, s.92; *Bagavad Gita (Kutlu Ezgi)*, trc. Sevda Çalışkan, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.65

¹⁹⁸ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s.292; Ries, a.g.m, *ER*, IV, 159

Kadim İskandinavya'da Yggdrasil (askr; dişbudak ağacı, porsuk ağacı veya meşe ağacı) dünyanın eksenini veya payandasıdır. Onun üç kökü sırasıyla tanrıların, devlerin ve adamların içlerine dalmaktaydı. O, Mimir'in ışığı, Odin'in müşaviridir. O aynı zamanda bereketin simgesi, ailenin koruyucusu Larad'dır. Kader ağacıyla beraber iskan etmektedir. Üç bahar onun köklerindedir ki onu serapa hayat ağacı, bilgi ve kader kılmaktadır. Evreni tam yerine bağlamaktadır¹⁹⁹.

Oryantasyon dindar insanın hayatının ana ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç merkez sembolizminin önemini açıklamaktadır. Kozmik ağaç kesin hakikatin sembolüdür. Dünyevi cennetin ağacı, şamanın ağacı, bilgi ağacıdır. O tanrının yaşadığı her yerdedir. Babil kozmolojisindeki Kiskanu ağacı okyanuslara doğru uzanır; dünyayı ayakta tutardı. Bereket tanrısı Ea'nın yerinde ikamet ederdi. Vedalar dönemi Hindistan'ında yûpa -kurban sopasıdır, ağaç kesildikten sonra rahip tarafından biçimlendirilirdi- yerden göğe çıkmaya izin veren yol haline geldi ki üç kozmik bölgeyi birbirine bağlıyordu. Bunun sayesinde kurban kesenler göğe; fatihler de ölümsüzlüğe tırmanırdı. Aynı şekilde şaman yedi veya dokuz çentik atılmış bir sopanın üzerine binerek yedi veya dokuz semaya doğru çıktığını bildirirdi²⁰⁰. Böylece ağaç sayesinde axis mundi (dünya eksenini) insana doğru inmiş olurdu. O, Buda'nın aydınlandığı incir ağacının ayakları dibindedir. Sibirya karaçamı anlamıyla Güneş ve Ay kuş biçiminde inerdi. Hâkimiyet, gök ile yer arasında arabuluculuk, yukarı çıkma ve aşağı inme sıfatıyla Çin'de chien-mu ağacı yerin merkezine dokuz dalı ve dokuz köküyle yerleşmiş bununla dokuz bahar ve dokuz göğe dokunurdu. Mısır'da djed sütunu dalları soyulmuş bir ağacı temsil eder; Osiris kültünde ve dini hayatta önemli bir rol oynardı²⁰¹.

¹⁹⁹ Ries, a.g.m, ER, IV, 159; Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi (Tanrının Maskeleri)*, trc. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.443

²⁰⁰ Eliade, *Şamanizm*, s.302-306

²⁰¹ Ries, a.g.m, ER, IV, 159

2.2.3.2. Haç ve Dört Sayısı

Haç dört koldan müteşekkil bir sembol olması hasebiyle kare daire ve dört sayısı ile bağlantılı olarak görülmüştür. Bu bağlantıda haçın dört sayısı ile özdeşleştirilmesi önemli rol oynamıştır. Zira o da dört sayısı gibi mükemmelliği, uzay ve zamanın tümünü ifade etmektedir. Bu irtibattan dolayı haç ve dört sayısı bir arada düşünülmüştür. Kozmik ağaç, dört, ve haç arasındaki bağlantı neredeyse haçın bizatihi kendisi olacağından aralarındaki münasebet tarihte bütün medeniyetlerde dikkat çekici olarak görülmüş ve ona sembolik atıflar yapılmıştır. Biz de burada ona değineceğiz.

56

Haç gibi, dört sayısı da uzay ve zamanın tümünü ifade eder. O, dört ana yönü kavuşturan onların aşkınlığını ifade eden merkez sembolizmine bağlanmıştır. Dört aynı zamanda kozmik ağaçla irtibatlandırılmıştır. Ağaç ve dört sayısı tamamlama sembolizminin en önemli bileşenleri olup dindar insanın hayatında ilk rolü oynarlar²⁰².

Kolomb öncesi Amerikalılar gibi Meksikalılar da uzaysal yönlere ehemmiyet vermişlerdir. Codex Fejevary Mayer - muhtemelen Teotitlan bölgesi kökenlidir- bize Aztek ve Mayaların kozmolojik düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Başlangıçta aydınlatıcı, dünyanın dört ana yönünü haç şekli verilmiş başı da kuşla taçlandırılmış bir ağaçla temsil etmiştir. Kırmızı bölge doğu ağacı güneş imajından ortaya çıkmakta ve quetzal kuşuyla taçlandırılmaktadır. Mavi renkli batı ağacı dikenli olup ejderhadan çıkmakta tepesini sinek kuşu örtmektedir. Yeşil güney ağacı yerin köpek balığı tarafından yükselmekte tepesinde papağan bulunmaktadır. Sarı kuzey ağacı, baykuştan sadır olmakta tepesine kartal oturmaktadır. Bu bilgiler

---

²⁰² Ries, a.g.m, ER, IV, 159

ana yönleri ve görülebilir evreni sembolize etmektedir. Ağaç ve dört sayısı aynı sembolik sistemde birleştirilmiştir²⁰³.

Haç ve dört sayısının birçok kozmolojik görünümü vardır: Dört ana yön, dört rüzgâr, ayın dört evresi, dört mevsim ve dünyanın başlangıcında var olan dört nehir. Hartley B. Alexander'a göre dört sayısı Kuzey Amerika Kızılderilileri için esas akıldır. Dünyanın dört ana karası ve zamanın dört kısmı (gündüz, gece, ay, yıl) vardır. Bitkiler dört kısımdan oluşur: Kök, gövde, yaprak, meyve. Dört semavi varlık (gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar), dört çeşit hayvanı (sürüngenler, dört ayaklılar, iki ayaklılar, uçanlar) karşılamaktadır. Dakotalılar arasında erkeğin dört fazileti (Cesaret, sabır (metanet), cömertlik ve şeref); dört kadınlık erdemi (maharetli olmak, misafirperverlik, bağlılık ve döl vericilik) ile uyuşmaktadır. Hintlilerin mistik Wakantanka'sı dört ayaklıdır: Şef olan tanrı, ruh olan tanrı, yaratıcı olan tanrı, fail tanrı. Alexander, Dakotanın ve tüm Plains halkı din felsefesinin Pitagoryen tetradını (dörtleme) benzeri olduğunu ve dünya düzeninin sayısal karşılığı olarak dört sayısı verildiğini belirtmektedir²⁰⁴.

57

Jacques Soustelle kadim Meksikalıların dört ana noktayı uzay ve dört yönle birleştirdiklerini göstermiştir. Evrenin dört çeyreği vardır ve bunlar dört zaman periyoduyla bağlantılıdır. Uzayın beşinci yönü, haç ve diğer yönlerin yukarıda ve aşağıda birbiriyle karşılaştıkları merkezdir. Codex Borgia merkezi birçok renkle donatılmış ağaçla göstermiş, quetzal kuşunu tepesine oturtmuştur. Meksikalılar dört rüzgâr görmektedirler. Merkez Pueblo'da olduğu gibi sentez ve karşılaşma noktasıdır. Dört ana tanrıdan her biri bu renklerden biriyle bezenmiştir. Bu uzlaşa ana yönlerin ve renklerin Çin'dekilerle aynı oldukları kanısına

---

²⁰³ Ries, a.g.m, ER, IV, 159

²⁰⁴ Ries, a.g.m, ER, IV, 160; Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s.99-111

götürmektedir. Dünya doğu-batı, kuzey-güney istikametinde uzanan haç üzerinde kurulmuştur. Yazmalarda merkez ve dört ana yön stilize edilmiş ağaçla gösterilmiştir. Uzay ve zaman bağlanmıştır. Doğru olan her bir zaman mukadder uzayla bağlanmıştır. Bu kozmolojik bakış açısı doğal fenomen ve insan fiilleri uzay-zaman içine dalmıştır. Mali'deki Dogonlar için dört sayısı yaratılışın semboldür²⁰⁵.

58

Hint mitolojisinde Yamuna Nehri, “nagalar”ın kralı olan Kaliya'nın öyküsünü anlatan efsanede olduğu gibi Kaliya dört başlı bir ejder olarak tasvir edilir. Yeraltı ruhu olarak kabul edilen Naga, yalnız toprağa ve onun hazinelerine sahip olan yeraltı ruhu değil, suyla da ilgili bir simgedir. Ölüler ülkesinde yaşayan suların ruhudur. Diğer yandan gizemci Hint düşüncesinde toprak simgesel olarak dört sayısına karşılık gelir; dört sayısı da kareyle ilişkilidir ve dört ana yöne bağlanmıştır ki bu bağlantı hem haç için de geçerlidir²⁰⁶.

Haç veya dört sayısı sayısal simge olarak deniz ya da okyanus kavramına karşılık gelen “sagara” ya da “samurda” bazen dört bazen yedi sayısına eşdeğer görülmektedir. “Sagara”nın dörtle ilişkisi Brahman ve Hindu mitolojisine göre Cambudvipa'yı (Hindistan) kuşattığı düşünülen dört okyanusa (Chaturtagara) yapılan açık bir göndermeye dayanır. Ayrıca Brahmacılığın “görünüşün beş ögesi” (Bhuta) öğretisine göre su (apa), toprak (prithivi), hava (vayu) ve ateş (agni) birlikte doğanın maddi düzenine doğrudan doğruya katıldığı düşünülen öğeler bütünü oluşturur. Bu dörtlü bir düzendir²⁰⁷.

Haç kutsal tasniflerde dört olarak kendini göstermektedir. Mesela Vedalar dört bölüme ayrılmıştır. Chandogya Upanişad

²⁰⁵ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s.99-100; Ries, a.g.m, ER, IV, 160

²⁰⁶ Georges Ifrah, *Hint Uygarlığının Sayısal Simgeler Sözlüğü*, trc. Kurtuluş Dinçer, Tübitak Yayınları, Ankara 1998, VI, s.205-206

²⁰⁷ Georges Ifrah, a.g.e, s.117

Brahmanik öğretileri dörde ayırmış, -ki onlar, uzaylar, dünyalar, ışıklar ve hislerdir- onları evrenin hükümdarlığıyla mutabık hale getirmiştir. Hindistan'da dört sınıf vardır: Üç Ari (Aryan) sınıfı Brahmanlar, kşadriyalar, vaysiyalar; ve südralar sınıfı. Üç Ari sınıfı hayatın dört basamağını(asramas) Brahmakarya (talebe), grhastha(evi çekip çevirme), vanaprastha (orman sakini), samnyasa (zühd) aşamalarını geçmek için çağrılmıştır²⁰⁸

Dört sayısı Hindularda kutsal prensiplerle ilgilidir. Yaratıcı Brahman'ın dört yüzü vardır. Dört puruşartha: Kama (zevk), artha (iş, zenginlik), dharma (erdem), maksha (kurtuluş için çalışmayı anlatan yaşamın dört amacı) vardır²⁰⁹.

Haç dört kollu olması hasebiyle dörtle ilişkilidir. Bu yönüyle dünyevi düzene ait olan dört sayısının kapsamı içinde yer almaktadır. Örneğin Hesiodos dünyanın dört çağından söz eder. Bunlardan ilki 4800 yılı kapsayan ilkçağ, dördüncüsü 1200 yıl sürecek son çağ. Hintliler'de dünyanın bu parçalı gelişimi biliniyor, uzun Altın Çağ'dan sonuncu kötücül Demir Çağ'a (kaliyuga) dek süreceği ifade ediliyordu. Zerdüştlükte her biri 3000 yıldan oluşan dört çağ vardır²¹⁰.

Haç mükemmelliğin sembolüdür. Bu yönüyle kutsal kitap metinlerinde de görüldüğü gibi dört sayısıyla sembolize tamlık ve evrensellekle, dirsek temasındadır. Eden bahçesinin dışından dört kola ayrılan bir nehir geçer²¹¹. İsrail'in on iki kabilesi bir çadır merkez olmak üzere etrafına dörtlü kamplar şeklinde ayrılmıştı²¹². Ezekeil'in vizyonlarında merkezde her biri dört yüzlü ve dört kanatlı hayvanlar vardır. Bunlar insan, kartal, boğa

²⁰⁸ Ries, a.g.m, ER, IV, 160; Kaya, a.g.e, s.58

²⁰⁹ Kaya, a.g.e, s.58

²¹⁰ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, trc. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1998, s.102

²¹¹ Tekvin 2/10-15

²¹² Sayılar 11/ 10

ve aslandırılar. Bunlar kutsal tahta yakın dururlar. Daha sonraları bu gizemli bir süreç sonucunda telaffuz edilemeyen dört harfli ilahi adın YHWH nin dört harfiyle birleşmiştir²¹³. Vahiyde tüm evrenin birliğini karakterize eden dört melek, yeryüzünün dört köşesi ve dört rüzgâr tahsis edilmiştir²¹⁴. Ayrıca dört varlıktan da bahsedilmektedir.

Dört İslami uygulamalarda da önemli bir yere sahiptir. Bir Müslüman azami dört yasal eş edinebilir²¹⁵, iffetli Müslüman kadına zina iftirasında (kazif) bulunan kimse dört masum tanık getirmediği cezaya müstahak olur²¹⁶. İslam'da dört kutsal kitap(Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an); dört büyük melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)²¹⁷ vardır. Ayrıca Kur'an'da dört kanatlı meleklerden bahsedilmektedir²¹⁸.

60

Yukarıda anlatılardan şunları çıkarmak mümkündür. Sembol ve insan hayatı arasında deruni bağlar vardır. İnsanlar tarafından kolayca anlaşılamayan, açık manaları olmamakla birlikte bu kapalı anlamları ortaya konmaya çalışılan semboller toplumsal şuurun oluşmasında ve dini hayatın canlı kalmasında önemli rol oynarlar. Dini hayatın zayıfladığı anlarda, dini semboller devreye girerek kolektif şuuraltını oluşturur, kamu vicdanını harekete geçirir, gelenek haline gelerek toplum hayatın derinliklerine kök salar, dinin soluk almasını sağlar. Bu komplike yapısıyla semboller oluşturdukları sistem içerisinde insan hayatının değişmez elementleri haline gelmişlerdir. Sembollerin zihinlere yaklaşmasına, tabii bir surette anlaşılmasına çalışan, açıklanamazın bir ifade biçimi olarak karşımıza çıkan sembolizm, ister sosyal iletişimin kurulmasını sağlama vazifesiyle ister sanat

---

²¹³ Ezekiel 1/ 5-6

²¹⁴ Vahiy 7/ 1; Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s.100

²¹⁵ Nisa Suresi 4/3

²¹⁶ Nur Suresi 24/ 4-5

²¹⁷ Bakara 2/ 98; Kaf 50/ 41; Secde 32/ 11

²¹⁸ Fatır Suresi 35/ 1

veya estetik kaygılarıyla olsun oluşturduğu sembolik çember etrafında zengin anlamların oluşmasına öncülük etmiştir. Bu anlamda sembolizm yukarıdan aşağıya kurulan iletişimin objesi olmuş, onun tezahürleriyle de enfes sanat şaheserleri vücuda gelmiştir. Bu bağlamda kültürler arasında da ortak yapıların meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Burada ele aldığımız haç konusu da böyle zengin bir sembolizme sahiptir. Eski çağlardan beri bereket tanrıları ile özdeşleştirilen ve bir çok şekli olan haç geniş bir sembolizm ağına sahiptir. O, eski medeniyetlerde bir tılsım, koruyucu bir muska vazifesi gören, bazen de tanrı veya tanrıçaları temsil eden önemli bir güç ve kudret ögesidir. Hristiyanlıkla birlikte daha büyük ve eklektik bir sembolizme ulaşan haç, başta insanlık için kendisini feda eden Mesih'in sembolü, ona iman ve onun etrafında şekillenip gelişen Hristiyan akidesinin temelini oluşturmuştur. Hristiyanlığı kabul eden milletlerde neredeyse her birine ait farklı bir çeşidi olacak kadar zengin türleri olan haç, Hristiyan iman çerçevesinde gelişen evrenselleşme olgusunun bir manifestosu olma hüviyetini de kazanmıştır.

61

Haç tek başına birçok anlama sahip olmakla birlikte bir çok sembolle de ilişkisi vardır. Bu semboller arasında sayabileceğimiz merkez, dört, ve ağaç ekseninde dönen zengin sembolik anlatımları mevcuttur. Bu sembolizm için ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Dört ana yönü gösteren haç, uzayın ve dört ana cihetin sayısı olan dört ile yakın temas halindedir. Mükemmelliğin ve kutsalın sayısı olan dört, haç ile birlikte tevhidî, hayat için önemli olan dört unsuru bünyesinde barındıran temsili bir ifade gücüne sahiptir.

Haç ilk devirlerde ve günümüzde de ana yapı malzemesi olan ağaç ile de dirsek temasındadır. O, da ağaç gibi dikeyliği akla getirmekte, ulaşılması güç olan aşkın varlıkla bağlantıyı sağlamaktadır. Dünyayı -bazı kültürlerde olduğu gibi- çepeçevre

saran kollara sahiptir. Mesih'in ölümünde de olduğu gibi kendisine taşıtılan çarmıh tahtasının farklı ağaç çeşitlerinden olması ağaca kutsiyetin atfedilmesini sağlamıştır. Daha önceleri bu kutsiyet kadim bazı kültürlerde de kendini göstermiştir. Bu da özel bazı ağaçlara ehemmiyet verilmesini ve onlara da kutsiyet izafe edilmesiyle neticelenmiştir. Ağaç üç alemle irtibatı sağlamasıyla da dikkati çekmekte adeta ilahi mesajı dağıtan elçi konumuna gelmektedir. Bu yapısıyla vahyin bizatihi kendisi olan İsa Mesih'in sembolü olan haç ile benzeşmektedir. Neticede haç ve ağaç ortak vasıflarda birleşen yapılarıyla komplike bir sembolizm ağına sahiptirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HRİSTİYANLIKTA HAÇ TEOLOJİSİ

Aşağıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, mevcut Hristiyanlık haçta yaşanan olgu üzerine oturmaktadır. Onu yok saymak, Hristiyan inancının dayandığı temeli ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir. Söz konusu bu önem, Pavlus'un Hz. İsa'nın haç üzerindeki ölümüne ve bu ölümün üzerinde gerçekleştiği nesneye yüklediği anlamdan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, Hristiyanlıkta "Haç Teolojisi" olarak kavramlaştırılan anlayışa geçmeden önce, çarmıha gerilme olayı ele alınacaktır.

3.1. Çarmıha Germe (Crucifixion)

Tarihin çeşitli dönemlerinde uygulanan bir idam şekli olan çarmıh; dört çivi anlamına gelen Farsça bir terkiptir (çehar mih) ki biri yatay diğeri dikey iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki darağacını ifade eder²¹⁹. Aynı zamanda Haç ve Salib olarak da ifade edilmektedir.

63

Suçluyu ellerinden ve ayaklarından bağlamak veya çivilemek suretiyle idam, bilinen şekliyle Romalılar'da açık bir şekilde görülse de, daha önce de Asurlar, Persler, Kartaca Fenikelileri, Mısırlılar ve Yunanlılar tarafından uygulanmıştır; bu tür bir uygulamanın halka ders vermek, ibret almalarını sağlamak gibi bir hedefi vardır. Bu iş için sadece kazık kullanılmakta ve kazığa çivilenmiş olan mahkum, söz konusu hedefe matuf olarak, ölünceye kadar bu halde bırakılmaktaydı²²⁰.

Grekler ve Romalılar bunu değiştirerek suçlu köleleri, esirleri ve yabancıları, aşağı sınıftan kimseleri, yabancıları, adi

---

²¹⁹ Günay Tümer, "Çarmıh", *DİA*, VIII, 230

²²⁰ Tümer, a.g.m, *DİA*, VIII, 230

suç işleyenleri cezalandırmak maksadıyla çarmıhı kullanmışlardır. Bu tür cezalandırmada infaz yerinde kullanılan kazığa bir tahta eklenerek çarmıh tamamlanmış oluyordu. Suçlu tahtaya bağlanıyor, bazen kolları iki yana açılarak çarmıhın iki kanadına çivilenerek asılıyordu²²¹.

Romalılarda çarmıh, onur kırıcı bir idam şekli olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden de Roma vatandaşlarına kolay kolay uygulanmazdı. Bu ceza büyük soygun yapanlara, korsanlara, suçlu kölelere, yalancı şahitlik yapanlara, devlete başkaldıranlara uygulanırdı. Bu idam şeklinde suçlu genellikle kırbaçlandıktan sonra idam yerine kadar tahtasını taşımaya zorlanırdı. İşlediği suç bir levha üzerine yazılarak boynuna asılır veya başkası tarafından önünde taşınırdı. Bu levha (titulus) başkalarına ibret olması için çarmıha gerilenlerin önüne tespit edilirdi. Çarmıhlar şehrin dışında kurulmakla beraber²²² işlek yollara, sık sık gidilen yerlere yakın olmasına dikkat edilirdi²²³.

Romalılar'da çarmıha gerilen suçlu, aç ve susuz olarak kaderine terk edilir, günlerce can çekişirdi. Bazen suçlunun acısını hafifletmek, ızdırabını dindirmek ve ölümünü çabuklaştırmak için bacakları kırılırdı. Ceset özel izin alınmaksızın kaldırılmasına müsaade edilmezdi²²⁴.

Miladi I. yüzyılda Romalılar Yahudi esirleri çarmıha gererek öldürmekteydiler. Tarihçi Josephus bununla ilgili birçok olaydan söz etmektedir. O dönemlerde idamlar için biri "T" şeklinde; diğeri eşit olmayan kollardan müteşekkil iki tip haç kullanılmaktaydı. Hz. İsa bu ikinci tip çarmıha gerilmiş ve başının

²²¹ Tümer, a.g.m, *DİA*, VIII, 230; Atasağun, *a.g.e*, 244

²²² İbranilere Mektup 13/12

²²³ Matta 27/39,55; Markos 15/29,35,40; Luka 23/35,48,49; Yuhanna 19/ 20; M.H. SH, a.g.m, *EB*, VI, 811

²²⁴ M. H. SH, a.g.m, *EB*, VI, 811

üzerine Yahudilerin kralı yaftası çivilenmiştir²²⁵. M.S. 312'de Hristiyanlığı kabul eden Kostantin, ölüm cezası olarak kullanılan çarmıha germe geleneğini kaldırdı. Bu tarihten sonra; Hristiyanların haça bağlılıkları daha da arttı²²⁶.

İncillere göre Hz. İsa hiçbir ayrıntısı ihmal edilmeksizin çarmıha gerilmiştir. Romalı askerler tarafından kırbaçlanmış aşağılanmış, çarmıhı kendisine taşıtarak şehrin dışındaki Golgota'ya varıncaya kadar türlü ezalarla karşılaşmıştır²²⁷.

Hz. İsa'nın maruz kaldığı çarmıha gerilme ve onun için kullanılan çarmıh ilk dönemden itibaren Hristiyanlar arasında önemli bir sembol haline gelmiştir.

Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın çarmıha gerilişini ve insanlığı ezelî günahından kurtarmak için çektiği acıları ve ölümünü hatırlatan en önemli sembol olan haç; hem İsa'nın bir işareti hem de Hristiyanların inançlarının ve dinlerine bağlılıklarının bir alâmetidir. Yani duruma göre; hayır dua, takdis ve bir iman ikrarı hareketidir.²²⁸ Haç, Hristiyanlık'tan önce de, dünyanın pek çok yerinde dinî manada ve diğer hususlarda sembol olarak kullanılırdı. Ancak dinî inanç, ibadet ve diğer konularda ne derece kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir²²⁹. Haç; Hristiyanlara göre, İsa'nın çarmıha gerilişini tasvir eden dinî bir semboldür²³⁰ Haç ile ilgili olarak işaret edilmesi gereken hususlardan biri de çarmıha germe işidir.

Hristiyanlara göre çarmıha gerilmiş en ünlü kişi İsa'dır. Romalı hâkim Pontius Pilatus, İsa'yı ölüme mahkûm etmiş ve onu

---

²²⁵ Markos 15/ 26-27

²²⁶ M.H. SH, a.g.m, 812

²²⁷ Tümer, a.g.m., s.231

²²⁸ M.H. SH, a.g.m, EB, VI, 811; S.G.F. Brandon, *A Dictionary of Comparative Religion*, London 1970, s.217

²²⁹ M.H. SH, a.g.m, EB, VI, 812

²³⁰ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Güven Matbaası, Ankara 1955, s.230

Yahudiler'e teslim etmiş, onlar tarafından çarmıha gerilmiştir²³¹. Bu yüzden ilk Hristiyanlar, İsa'nın çarmıha gerilmiş şeklini tasvir eden haçı, dinlerinin sembolü olarak kullanmışlardır.

İsa'nın haça gerilişi üzerinde ısrarla ve özel bir şekilde duran ilk kişi Pavlus'tur²³². Pavlus'un İsa anlayışında haç fikri en mühim yeri işgal etmektedir. Zira Pavlus'a göre, Hz. İsa'nın yeryüzünde yaşadığı müddet kayda değer değildir: Onun için konfirmasyon sırrı ve haçta ölümü önemlidir. İsa'nın haça'a yükseltilmesi, aynı zamanda göklere urucunun koşuludur. Haç, iman edenler için, "hikmet, adalet ve kurtuluş" ve Hz. Adem'in, cennette yasak meyveden yemek suretiyle işlediği ve bütün insanlara sirayet eden ezeli günahıtan kurtuluş ve nihayet, Hz. İsa'nın şeytanî kuvvetlere karşı kazandığı zafer demektir²³³.

66

İsa Mesih'in şeytani kuvvetler karşısında kazandığı bu zafer onun göklere çekilmesiyle son bulmuştur. İncillerde onun çarmıhta can verdiği üç gün sonra da dirildiği²³⁴ ardından Baba'nın sağ tarafına çekildiği²³⁵ ifadesine karşın Barnaba İncili'nde onun öldürülmeden ref edildiğine dair kanıt daha güçlü olmakla birlikte tutulmamış veya öldükten sonra dirilip Babanın sağına çekilmesiyle birleştirilmiştir. Nitekim Barnaba İncili'nde de konu ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

"Askerler Yehuda'yla birlikte İsa'nın bulunduğu yere yaklaştıklarında, İsa çok sayıda kişinin yaklaştıklarını iştirip, korkuyla geri eve çekildi. Ve on bir (havarî) uyumakta idiler. O zaman kuluna gelen tehlikeyi gören Allah, elçileri Cebrail, Mikail, İsrafil ve Uriel'e İsa'yı dünyadan almalarını emretti.

---

²³¹ Yuhanna 19/19

²³² Brandon, a.g.e, s.217

²³³ Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s.127-128

²³⁴ Matta 28/ 2- 8; Markos 16/9; Luka 24/ 7,46

²³⁵ Markos 16/19

Kutsal melekler gelip, İsa'yı güneye bakan pencereden çıkardılar. Onu götürüp, üçüncü göğe, daima Allah'ı tesbih ve takdis etmekte olan meleklerin yanına bıraktılar.

Yehuda herkesin önünden hızlı hızlı İsa'nın yukarı alındığı odaya daldı. Ve şakirtler uyuyorlardı. Bunun üzerine, mucizeler yaratan Allah yeni bir mucize daha yarattı. Öyle ki, Yehuda konuşma ve yüz bakımından İsa'ya o şekilde benzetildi ki, onun İsa olduğuna inandık. Ve o bizi uyandırdı. Muallimin bulunduğu yeri arıyordu. Bunun üzerine biz hayret ettik ve cevap verdik: "Sen Rab, bizim muallimimizsin; bizi unuttun mu?" O gülümseyerek dedi: "Şimdi, benim Yehuda İskariyot olduğumu bilmeyecek kadar budalalaştınız!"

Ve o bunu derken askerler girdiler, ellerini Yehuda'nın üzerine koydular; çünkü o, her bakımdan İsa'ya benziyordu²³⁶..."

67

3.2. Haç Teolojisi

Tarihi açıdan bakıldığında haç Mesih'in çektiği çilenin enstrümanıdır. Teolojik dilde İsa'nın ölümüyle irtibatı "stauros: cross" kelimesiyle bilinmektedir. Bu tanımlama Yeni Ahit'e özgü olup Pavlus'un Mektupları kanalıyla geçmiştir²³⁷. Bu şekliyle Pavlus'un haç teolojisi Mesih'in ölümü ve dirilişine özgün bir yaklaşımdır. Bu yüzden de onun haç yorumu Mesih'in ölümünün en özlü yorumudur. Pavlus "Biz Mesih'in çarmıha gerildiğini vaaz ederiz"²³⁸ sözüyle düşüncesinin merkezinde haçın yer aldığını ortaya koymuş olmaktadır. Pavlus bir anlamda ölümü haçla yorumlamamakla beraber "Sizin için çarmıha gerilen Pavlus muydu?" soru cümlesiyle "Mesih sizin için çarmıha gerildi" hükmünü anıştırmakla bu durumu ifade ettiği söylenebilir. Ölüm

²³⁶ Barnabas İncili, trc. Mehmet Yıldız, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul ts, s.354-355

²³⁷ Jean Danielou, "Cross", *Encyclopedia of Biblical Theology (EBT)*, Sheed and Ward, London 1976, I/155

²³⁸ Korintoslulara Birinci Mektup 1/23

ve ölme düzenli bir halde Mesih'in kurban edilme motifiyle ilişkilendirilmekte; Mesih'in kurban olarak ölümü, haç terminolojisinde "Bana gelince, Rabbimiz İsa Mesih'in çarmıhından başka asla bir şeyle övünmem. Onun çarmıhı aracılığıyla bana dünya haça gerildi ve ben de dünyaya"²³⁹ ifadeleriyle dile getirilmektedir. Haç ve haça germek kavramlarının Pavlus'ta sık sık kullanılmaması, söz konusu ifadelerin derin bir anlam taşıdığını akla getirmektedir. Haç kelime olarak sayısal anlamda az kullanılmakla birlikte nitelik olarak önemli bir yere sahip olan "inayet" terimiyle benzeşmektedir²⁴⁰. Mesih'in ölümünün ve dirilişinin apokaliptik bir yorumunun özü olan haç, Pavlus tarafından üç bağlamda ele alınmaktadır: Haç ve hikmet,²⁴¹ haç ve şeriat²⁴², haç ve yeni alem²⁴³

68

Hikmet Yunanlılar, şeriat Yahudiler için normatif güçlerdir ve bu dünyaya aittirler. Dini ve medeni dünyanın, en yüksek değer olarak kabul ettiklerinin sembolik ifadeleridir. Pavlus hikmet ve şeriatı, haç karşısında dünyevi olarak görür. Bununla Yahudilerin diğer milletlere karşı üstünlük tasladıkları hususları görmezden gelmektedir²⁴⁴. Şeriat dünyası ile hikmet, haç karşısında tarafsız ve eşit olarak, haçın hakimiyeti altında olmakla eşit olurlar²⁴⁵.

Pavlus'un haç teolojisi Tanrı sıfatları üzerindeki etkileri Birinci Korintoslular 1/18; 2/5'teki tahlilde çok iyi görülmektedir. Bu pasaj görünüşe göre haçın merkezilliği görüşünü kaybetmiş, sözde gnostik diriliş inancı veya ahiretteki cennet hayatıyla ilgili kaygılardan dolayı ilgili kimselere söylenmiştir.

---

²³⁹ Galatyalılara Mektup 14/ 6

²⁴⁰ J. Christian Beker, *Paul The Apostle*, Fortress Press, Philadelphia 1980, s. 199

²⁴¹ Korintoslulara Birinci Mektup 1/17-18, 23; 2/2,8

²⁴² Galatyalılara Mektup 2/ 20, 3/ 1, 5/ 11, 6/ 14

²⁴³ Galatyalılara Mektup 5/24, 6/ 14; Romalılara Mektup 6/ 6

²⁴⁴ Romalılara Mektup 3/1

²⁴⁵ Beker, *a.g.e.*, s.204

Haç teolojisi ile adalet arasında tanrının bilgeliği sayesinde ayırımına varılabilen güçlü bir paralellik vardır²⁴⁶. Bundan dolayı kanun işleriyle, adalete ulaşılabilir²⁴⁷. Bu, insan bilgeliğinin çok yeterli olmadığı anlamına gelmemektedir. Burada bilgelik ve kusur arasındaki ilişkiyi evirten doğal insan bilgeliğinin kusurlu olması anlamındadır. İsa bize Tanrı'nın bilgeliği oldu²⁴⁸. Çarmıha gerilen İsa Tanrı'yı anlamayı açıklayan en iyi örnek oldu. Tanrının özgürlüğü güç gösterisi olarak görülebilir. Tanrı insanı sınırlayan kategorilere bağlı değildir. İnsanın bilgeliği bir taklit gibidir. İnsanların keşfettikleri aldıkları ilhamlardan çoktur²⁴⁹

Haç tanrı gazabının ve yargısının nihayete ermesini ifade etmektedir. O, dünyanın “en hoş saati” değil; haç onun “son saatidir”. Haç dünya din ve kültürlerini ilga eder; tahkim eder ve hikmetin karşıtıdır²⁵⁰. Şeriatı ve dünyayı çarmıha gerer²⁵¹, aleni düşmanlığı çağırır²⁵², aptallıktır²⁵³; Yahudiler için skandal, diğer milletler için akılsızlıktır²⁵⁴; hakikaten zayıflığın ilanıdır²⁵⁵.

Haç yalnızca bir ölüm değil aynı zamanda bir diriliş boyutuna sahiptir. Onun hayat veren gücüne imalarda bulunmaktadır. Mesih'in ölüme boyun eğmesi haç üzerinde ölmesi²⁵⁶ bile onun dirilişi ve yüceltilmesine vesile olmaktadır. Mesih'in haçı hakikatte bir zayıflıktır fakat ardından hayat gelir²⁵⁷. Eski benliğimiz onunla çarmıha gerildi ki günahkâr

---

²⁴⁶ Korintoslulara Birinci Mektup 1/ 30

²⁴⁷ Romalılarla Mektup 3/21-26

²⁴⁸ Korintoslulara Birinci Mektup 1/ 30

²⁴⁹ A. E. McGrath, “Theology of The Cross”, *Dictionary of Paul and His Letters (DPL)*, Editör: Gerald F. Hawthorne, Ralph P. Martin, Intervarsity Press, Leicester, England 1993, s.195; Bkz. Romalılarla Mektup 1/19- 25

²⁵⁰ Korintoslulara Birinci Mektup 1/ 18

²⁵¹ Galatyalılara Mektup 20/ 20; 6/ 14

²⁵² Filippilere Mektup 3/ 18

²⁵³ Korintoslulara Birinci Mektup 1/ 14

²⁵⁴ Korintoslulara Birinci Mektup 1/ 23; krş. Galatyalılara Mektup 5/ 11

²⁵⁵ Korintoslulara Birinci Mektup 1/ 25; Korintoslulara İkinci Mektup 13/ 4

²⁵⁶ Filippilere Mektup 2/ 8

²⁵⁷ Korintoslulara İkinci Mektup 13/ 4

varlığımız yok edilsin ve günahların köleleri olmayalım²⁵⁸. Bundan dolayı kurtuluş ve Ruhun inayeti alenen çarmıha gerilmiş İsa'da kendisini ilan etmektedir²⁵⁹.

Haç bu bağlamda yargıyı ve hayatı ifade eder. O dünya için bir uçurum, öte yandan ölüm ve hayat veren yargının bilinmeyen diğer yüzüdür. Bu yüzden de haç, Tanrının inayetinin temel dayanağıdır. Şeriatın mahkûm ettiği andaki şaşırtıcı inayet kararını belirtir. O, Mesih'in inisiye edildiği dirilişteki hayatı bize garantilemesi için Mesih'teki tanrının lütuflarına erişmenin kestirme yoludur; insanları bu dünyadan²⁶⁰, şeraitten²⁶¹, eski hayattan ayırır²⁶².

70

Haç tarihin apokaliptik bir dönüm noktasıdır. Yeni bir çağın girmesi, eski çağın hükmünün ilgası anlamını taşır. Eski dünyanın çarmıha gerilmesini yeni evrenin gerçekliği takip eder²⁶³. Haç radikal olarak bu dünyanın standartlarını tersine çevirir. Eski çağ onda sona erdiği gibi, yeni çağ haçta doğar²⁶⁴.

Pavlus haça sembolik ve alegorik yahut daha sonraları görülebileceği gibi estetik bir anlam vermez. O, Mesih'in haçında Mesih'le ilgili her şeyin ağırlık merkezini bulur. Önceden olan her şeyin tek bir maksadı vardı: Haça yolu hazırlamak. Ondan sonra gelen her şeye burada başarılı kurtarmayı gerçekleştirmeye çalışır. İki çağ anlamındaki apokaliptik tarih anlayışında haç birincisinden ikincisine geçiş noktasıdır. Haç burada insan ırkının şeytani güçlerden kurtulmasına etki ederek tabiatüstü güçleri devreye sokar²⁶⁵.

---

²⁵⁸ Romalılara Mektup 6/ 6

²⁵⁹ Galatyalılara Mektup 3/ 1-5

²⁶⁰ Galatyalılara Mektup 6/14

²⁶¹ Galatyalılara Mektup 2/ 19

²⁶² Romalılara Mektup 6/ 6; Galatyalılara Mektup 5/ 24

²⁶³ Galatyalılara Mektup 6/ 14- 15

²⁶⁴ Beker, a.g.e, s.206

²⁶⁵ William Morgan, *The Theology and Religion of Paul*, T&T Clark, Edinburg 1917, s.241

Pavlus Tanrı'nın uluhiyyetini haçta görür; zira haç insanın hem kendini bilmezliği hem de kendi dindarlığı vasıtasıyla kendisini aşacağı yanılısamasını izhar ettirir, imha eder; insanları sahte kahramanlıktan beşerî yaratılmışlığa geri getirir. Pavlus'un açıkça geleneksel düşünceyi alması ve Mesih'in ölümünü itaatkâr biri olarak tasvir etmesinin nedeni budur. İtaat burada Romahlara Mektup 5/ 12'de ortaya konduğu gibi Âdem ve Mesih'in antitezi gibi saf tevazu ile ilgili değildir. İtaatkâr olan, itaatsizliğinden dolayı yaratılmışlığından feragat eden birinin eskatolojik benzeridir. İtaat kulluğun (yaratılmışlığın) yeniden elde edilmesinin bir işaretidir; insanın, kendisinin ötesine geçmekten vazgeçtiğinde Tanrının karşısındaki kendiliğinden konumudur. Tanrı yaratılanların ve ölümlerin dirilticisi olarak bu işaretler altında yaşayan ve ölenleri yönetir. Yalnızca Mesih'in haçından dolayı ölümlerin dirilmesi mümkündür. Zira ölümlerin dirilmesi yalnızca diriltme anlamı taşımaz. Haç ve diriliş birbirleriyle derin bağlara sahiptirler, ayrılabilirler ama bölünemezler. Hakiki insanın Tanrı'dan ayrıldığı gibi ayrılabilirler fakat bölünemezler. Zira hakiki insan sadece gerçek Tanrı karşısında vardır. Gerçek Tanrı yalnızca hakiki insana karşı vardır. Tanrı günahkarlara hükmeder ancak bu Âdem'in denginin ortaya çıktığı ve günahkâr olmaksızın ancak yaratıcı önünde kendisini vermekle günahkârlara katıldığı zaman, kendisini ortaya koyar.

71

Pavlus İsa hakkında tedavülde olan ve haç üzerine kurulan aklanma geleneğini kabul etmiştir. Bunun tersi Pavlus'un İsa Mesih'in ölümü hakkındaki yorumudur. Çünkü onun öğretisi, Tanrı hakkında yalnızca kurtuluşunu Tanrı'dan beklemek için otonomisini bırakan insanın, yeni itaati tarif ettiği, insanların illüzyonlarından kurtulduğu zaman, konuşur. Bir insan semavi nakli ele geçirmek yerine, dünyevi bir yaratık olmayı sürdürdüğü zaman Tanrı'nın ilahlığına saygı gösterir. Mesih'in ölümü Hristiyanları bir taraftan Şeriatı takip etme iğvasından, diğer

yandan asinin ümitsizliğinden kurtararak yeni insanlığın yaratıcısı haline getirir. O aklanmanın gerçekliğinin alanı ve temelidir²⁶⁶.

Pavlus'un teolojisi haçın kurtarıcı önemini ortaya koymaya dair yeni teşebbüsler etrafında döner. Bu, söz teolojisidir. Zira sadece haç sözüyle İsa'nın ölümü, inayet vaad ve ahit var olmaya devam eder. Diriliş teolojisi, haç teolojisinin bir parçasıdır. Ondan üstün olan bir şey değildir²⁶⁷.

Pavlus'a göre haç İsa'nın ölümü ve özverisini, Baba'ya itaatinin, inayetinin zenginliğinin ifadesidir²⁶⁸. İnsan bilgeliğine karşı gelen kurtuluşun gizemli yolunu açığa vurur²⁶⁹. Bu yüzden bir Hristiyan'ın hayatı haça uygun olmalıdır²⁷⁰.

72

Korintliler haçı, yüceltilme yolunda geçici bir nokta, Mesih'in arkada bıraktığı bir istasyon olarak kabul ederler. Bu yüzden tarihsel bir ilişkisi olduğunu kabul ederler²⁷¹.

Pavlus için Mesih'in ölümü birincil olarak günahın gücü ve günah işleme suçuyla bağlantılıdır. Buna vurgu yapılması, Mesih'in ölümünün çarmıhla ilişkilendirilmesi ve buna bağlı olarak da İncilin çarmıhla ilgili bildiri vasfı taşıması nedeniyledir²⁷².

Pavlus'ta dirilişle haç iman arasında da bir irtibat mevcuttur. Diriliş sadece haçın kurtarıcı etkisini ispatlamak amacıyla ileri sürülmüş mitolojik bir olay değildir. Dirilişe iman, haçın kurtarıcı etkisine iman gibi bir şeydir. Bundan dolayı

---

²⁶⁶ Ernst Kasemann, *Perspectives on Paul*, trc. Margaret Kohl, Scm Press Ltd., London 1971, s.42

²⁶⁷ Kasemann, *a.g.e.*, s.59

²⁶⁸ Filippilere Mektup 2/ 8

²⁶⁹ Korintoslulara I. Mektup 1/17; Galatyalılara Mektup 5/ 11

²⁷⁰ Filippilere Mektup 3/ 18; Galatyalılara Mektup 2/ 19; 6/ 14

²⁷¹ Kasemann, *a.g.e.*, s.55

²⁷² bkz. Korintoslulara I. Mektup 1/18; Galatyalılara Mektup 3/1

önce Mesih'e sonra haça inanç imanının gücüne inanılmaz. Mesih'e inanmak, Mesih'in haçı olarak haça inanmaktır. Haç kurtarıcı etkisini Mesih'in haçı olması gerçeğinden almaz. Kurtarıcı bir etkiye sahip olduğu için Mesih'in haçındır. Bu etkisi olmaksızın o büyük bir adamın trajik bir sonudur²⁷³.

Pavlus'un düşüncesinde haç önemli bir yere sahip olmakla beraber doğrudan acı çekmekle ilişkilendirilmez, acı çekmenin merkezde yer aldığı bir düşünce geliştirilmez. O, asla ölümü, acıyı ve acı çekmeyi kutsamaz²⁷⁴.

Pavlus sonrası Hristiyan dünyası hem entelektüel hem de sanat çevrelerinde haça çok farklı bakış açılarından yaklaşmışlardır. Bunun neticesinde haç etrafında çeşitli ürünler oluşmuştur. Bunlar teolojik eserlerde olduğu kadar, plastik sanatlarda ve folklorik malzemelerde de yer almaktadır. Haç cennetteki hayat ağacıdır. Mesih'in çarmıha gerildiği yer olan Golgotha dünyanın etrafında döndüğü bir eksendir. Evrenin yaratılışının tekrarıdır. Dört kolu dört temel yöne işaret eder. Nuh'un gemisiyle arasında bir ilişki vardır. Haç dünyanın ve insanlığın kurtuluşu dramasının merkezidir. Haç kendisine atfedilen bu ve benzeri daha birçok özelliğinden ötürü şiiirlere ve ilahilere konu olmuştur. İlk çağ kilise babalarından orta çağın seçkin Hristiyan ilahiyatçılarına kadar bu konu ele alınma mazhariyetine ulaşmıştır. Kendisinde Tanrının insanlığı kurtuluşu ile ilgili olan ve başlangıçtan bu yana gizlenmiş olan kurtuluş planını ortaya çıkması gibi çok önemli bir sırrın sembolü olması açısından da Hristiyan kültüründe muazzam bir yere sahiptir²⁷⁵.

---

²⁷³ Rudolph Bultmann, *Kerygma and Myth (A Theological Debate)*, Harper & Brothers, Newyork 1953, s.41

²⁷⁴ Beker, *a.g.e*, s.199

²⁷⁵ bkz. Beker, *a.g.e*, s.201; Eliade *a.g.e*, s.292; A. E. McGrath, *a.g.m*, DPL, s.192

Haç farklı sembolik yorumlara açıktır. Haçın dört yönü, yerin ve göğün bütün katmanlarını birleştiren, Yahudi ve Gentileler arasında köprü vazifesi gören, evrensel özgürlük (kurtuluş) anlamındadır. Bu sembolizme Efesoslulara Mektup 2/16 ve Yuhanna 12/32’de rastlanmaktadır²⁷⁶.

Pavlus’un haç teolojisinin dört ana bileşeni vardır. Bunlar: Asli günah, kurtuluş (özgürlük), kurban (Mesih’in kendini insanlığa feda etmesi bunun için kendini Tanrı’ya sunması), günahlara kefarete olma.

3.1.2.1. Asli Günah (Peccatum Originis, Origin Sin)

74 Asli günah konusuna geçmeden günahın ne anlaşıldığına bakmak faydalı olacaktır. Yeni Ahit’te günahı ifade eden birçok kelime kullanılmıştır. İsim olarak “günah” anlamında *hamartia* (elli sekiz kez), “ihlal etmek” anlamında *paroptoma* (dokuz kez), “günah işlemek” *hamartano* (yedi kez), “günahkar” için *hamartolos* (dört kez), “kötü” için *kakos* (on beş kez) ve “doğru olmamak” için *adikia* (yedi kez) kullanılır²⁷⁷. Pavlus tam bir günah tanımı yapmasa da, onun günah tanımını tespit etmek mümkündür: Tanrı’nın kanunlarına karşı çıkmak, onları çiğnemek, Tanrı’nın beklediği/istediği seviyeye ulaşamamak, O’nun sevgi kuralına karşı isyan. Pavlus’un günah tanımından bunlar anlaşılmaktadır. Anılan bu sıfatlar hem Yahudiler hem de milletlerde mevcuttur.²⁷⁸ Bundan dolayı da bütün dünya Tanrı’nın katında suçludur²⁷⁹.

Yahudilikte günah, sınırı aşmak, hadsizlik etmek, kuralları çiğneme, ihlal, itaatsizlik anlamına gelmektedir. Pavlus da günahı

²⁷⁶ Danielou, a.g.m. a.y

²⁷⁷ E.M.B.Green, *The Meaning of Salvation*, Hodder and Stoughton , London 1965, s.155; L. Morris, “Sin Guilt”, *DPL*, s.876; Günah için kullanılan kelimeler için bkz.Romalılara Mektup 2/23, 25,27; 5/14; 6/16; 7/14; Korintoslulara Birinci Mektup 15/56; Korintoslulara İkinci Mektup 4/6

²⁷⁸ Romalılara Mektup 1-3

²⁷⁹ Romalılara Mektup 3/19; Green, *a.g.e.*, s. 155

sınırı aşmak, hadsizlik etmek, kuralları çiğneme, ihlal, itaatsizlik olarak kabul etmektedir. Bu yüzden de günahı, kurtuluşa ermek için kendisinden sakınılması gereken bir unsur olarak görmektedir. Günah hem kendi ihtiyarımızla ve seçimimizle olan, iradi olarak yaptığımız bir şey hem de, basit bir istekle sultasından kurtulamayacağımız bir kuvvettir.²⁸⁰ Bu yüzden de günahın rububiyetinden Mesih'in rububiyetine geçiş yapılmalıdır²⁸¹. Günah, kozmik bir özellik değil bilakis ahlaki bir niteliklidir. Tanrı karşısında duran insanın ve dünyanın kendi iradesi dışında maruz kaldığı bağımsız bir ilke değildir²⁸². Bir insan aracılığıyla dünyaya girmiştir²⁸³.

Buraya kadar anlatılanlardan Pavlus'un günah konusunda şunları ifade ettiği söylenebilir: Günah insanın yaratıcısıyla arasındaki va'di ihlal ederek haddini aşması, sadakatini koruyamaması, kötülüğe bulaşmasıdır. Biz burada günah anlayışı içerisine yerleştirebileceğimiz asli günah konusu üzerinde duracağız.

Asli günah, Hristiyanlıkta Âdem ve Havva'nın cennette yasak meyveden yemek suretiyle işlediklerine ve nesilden nesile geçtiğine inanılan suç olarak tanımlanır²⁸⁴. Asli günah konusunda ilk yorumu Pavlus yapmıştır.

Tekvin'in üçüncü babında günahın yeryüzüne insanüstü bir güçle girdiği üzerinde durulmaktadır. Günahın işlenmesine önyak olan yılan sadece bir hayvan değil, bilakis karışıklığın(kaos) enkarne olmuş aslı, isyanın kaynağı, gururlu

²⁸⁰ A. Ziesler, *Pauline Christianity*, Oxford University Press; Oxford New York 1990, s.75; Bultmann, *a.g.e.*, s. 70

²⁸¹ E.P. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism, A Comparison of Pattern of Religion*, SCM Press Ltd. London, 1977, s.547

²⁸² Herman Ridderbos, *Paul: An Outline of His Theology*, trc. John Richard De Witt, SPCK, London 1977,s.101

²⁸³ Romalılara Mektup 5/ 12

²⁸⁴ Günay Tümer, "Asli Günah", *DİA*, III, 496; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.345; Schimmel, *Dinler Tarihinin Giriş*, s.128

kafa tutan bir asidir. Tanrının emirlerinin kesin olmadığını yargılamak üzere Havva'yı ayartmış bu suretle onu tanrının emirleri hususunda şüpheye düşürmüş ve bu emirlerin insanların hayrı için olmadığına aksine Tanrının hasetle koruduğu mükemmelliği için olduğuna dair kalbine şüphe tohumları ekmiştir²⁸⁵.

Eski Ahit'te günahın Âdem'le birlikte tevarüs yoluyla alındığına dair bir bilgi olmamakla birlikte, günaha meyil buna kanıt olarak gösterilebilir: "Hakikatte, günahkâr olarak doğdum; annem günah içinde bana gebe kaldı"²⁸⁶. Günaha meyil doğumun kirliliğinden kaynaklanmaktadır. Âdem ve çocuklarına yüklenmiştir. Bunun sonucu olarak adam öldürme, tanrıyı aldatma girişimi, intikam, çok evlilik ve tanrıdan yüz çevirme ortaya çıkmıştır²⁸⁷.

76

Pavlus'a göre günah dünyaya Âdem vasıtasıyla girmiştir²⁸⁸. Her insan Âdem'in günahından bir miktar taşımakta ve bu suç nesilden nesile intikal etmektedir. İnsanlığı bu suçtan kurtaran İsa'nın kendisidir²⁸⁹. Her doğan çocuk vaftiz olmadığı sürece suçludur²⁹⁰. Pavlus'un bu yorumu Eski Ahit'ten kaynaklanmaktadır²⁹¹. Eski Ahit'e göre Mezopotamya bölgesinde bulunduğu tahmin edilen Aden (Eden) mevkiindeki bahçede (cennet) oturan, topraktan yaratılmış olan Âdem'in iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemesi yasaklanmış, yediği takdirde ölümlü bir varlık olacağı ve kötülöklere dalacağı bildirilmiştir. Fakat yılan Havva'yı ve onun vasıtasıyla Âdem'i yasak meyveden

---

²⁸⁵ J. Lachowski, "Sin", *New Catholic Encyclopedia (NCE)*, Jack Heraty & Associates Inc Palatine, 1981 XIII, 237

²⁸⁶ Mezmur 51/ 5

²⁸⁷ J. Lachowski, a.g.m, s. 237

²⁸⁸ Romalılara Mektup 5/ 12

²⁸⁹ Romalılara Mektup 5/ 21

²⁹⁰ Romalılara Mektup 5/ 12- 21

²⁹¹ Mezmur 51/ 5

kandırarak yemelerine neden olmuş; böylece ilk günah işlenmiştir²⁹².

Hristiyanlığa göre Âdem ile Havva'nın soyundan gelen bütün insanların irsiyetten dolayı bu suça iştirak ettikleri kabul edilmiş ve cezalandırılacaklarına inanılmıştır. Meryem'in rahminde İsa'ya hulul eden Tanrı günahsız olan kendi oğlunu göndermiş o da günaha kefarete olmak üzere çarşıta can vermiştir. İnsanlar ise vaftiz olmak suretiyle asli günahattan kurtulmuş olacaktırlar²⁹³.

Âdem ve Havva'nın işledikleri günah yüzünden ölüm dünyaya gelmiştir. Ölüm kişinin günahının cezasıdır. Zira günahkâr ölmeyi hak etmiş²⁹⁴; ölümü kazanmıştır. Pavlus burada günahın bedelinin ölümle verildiğini²⁹⁵ veya günahkârların ölümle borçlarını ödedikleri, temizlendiklerini²⁹⁶ ifade ettiği söylenebilir. Böylece ölüm Âdem'in günahının cezası olarak yeryüzüne girmiştir²⁹⁷.

Mezhepler arasındaki asli günahla ilgili anlayışlar da farklıdır. Katolikler, Trent Konsili'nde (1546- 1563) kendilerine mahsus doktrinler ortaya koymuşlardır. Buna göre Âdem günahı işlemeden önce iyi ve kutsaldı. Çünkü Âdem Tanrı'nın dostu olarak yaratılmış ve O'nun inayetinde mahzar olmuştur. Günahattan sonra asli iyiliği kaybolmuş, günah onun mirası olmuş ve bütün kötü arzuların temelini teşkil etmiştir. Böylece insanın iradesi Allah'tan uzaklaşmış bulunmaktadır. Bununla beraber insanların tabiatı reformcuların iddia ettiği gibi tamamen bozulmamıştır. Ne var ki insan zihnine daha önce fitratında bulunan ve tabii olanla

---

²⁹² Tekvin 2/ 7- 25; 3/ 1-24

²⁹³ Ali Erbaş, *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1998, s.127

²⁹⁴ Romalılara Mektup 1/32

²⁹⁵ Romalılara Mektup 6/16, 23

²⁹⁶ Romalılara Mektup 6/ 7

²⁹⁷ Rudolf Bultmann, *Theology of The New Testament*, SCM Press Ltd., London 1956, 1/246

tabiatüstü gerçeği ayırmaya yarayan sezgiyi önleyecek perde inmiş ve insan iradesi önceki hassas mahiyetini kaybetmiştir. Bütünüyle bozulmuş olmamakla beraber günden kurtulmayan insanda iyilik ve kötülük yan yanadır. Vaftiz asli günahı ve işlenen günlük günahları giderir²⁹⁸.

Protestanlara göre asli günden sonra insanın tabiatı büsbütün bozulmuş onun hür iradesi kaybolmuştur. Kurtuluş tamamen Tanrı'nın inayetine bağlıdır. 1530 ve 1577'de düzenlenen "iman prensipleri" içinde, ebedi kurtuluş bakımından insanın belli bir irade hürriyetine sahip olduğu hususu yer alır. Lakin hidayete ermeden insan ne yaparsa yapsın Tanrı'yı hoşnut edemez.

78

Ortodokslara göre kurtuluş asli suçtan değil belki ölümden yok olmaktan kurtulmaktır. Sosiniyenler asli günahı kabul etmezler²⁹⁹.

3.1.2.2. Âdem-Havva Günah İlişkisi

Pavlus'un günah-ölüm ilişkisini Tekvin 2.-3. Bölüm'e göndermelerde bulunarak, insanın içinde bulunduğu günahkâr durumun başlangıcını sebep-sonuç ilişkisini içerisinde ele almaktadır. Burada sembolik bir anlatım bulunmasına karşın Pavlus, Âdem ve Havva'yı dünyaya günahı getirenler olarak tasvir etmektedir. Buradaki ifadelerde günahın Tanrı'dan kaynaklanmadığı, insanla birlikte başladığı onun varlığıyla günahın yeryüzüne indiği, onunla günahın da var olduğu zihinlere yerleştirilmeye çalışılmaktadır³⁰⁰. Bu günah yüzünden

²⁹⁸ bkz. Filippilere Mektup 2/5- 11; Korintoslulara Birinci Mektup 1/12; Romalılara Mektup 5/ 12-18; Galatyalılara Mektup 3/14

²⁹⁹ Tümer,"Asli Günah", s.496

³⁰⁰ Joseph A Fitzmyer, *Paul and His Theology, A Brief Sketch*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1967, s. 72; Joseph A. Fitzmyer, *Pauline Theology*, Student Edition, Cassel 1998, s.1402; Fuat Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, Eskiyei Yayınları, İstanbul 2011,s.245

insan, Tanrı'yla olan yakın ilişkisinden olmuş; ölüme ve bütün beşeri acılara karşı karşıya kalmıştır. Günah, kadının dünyaya çocuk getirmesiyle birlikte kuşaktan kuşağa aktarılacak ve insan, şeytan tarafından Tanrı gibi olmaktan daima men edilecektir³⁰¹.

Tevrat'ın Tekvin bölümündeki bu anlatıma rağmen, Eski Ahid'in proto-kanonik kitaplarında bu yaklaşıma hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Aksine Âdem hakkındaki imalar genel olarak olumludur. Bununla birlikte İbranice Sirak'ta “Âdem'in yüceliğinden” bahsedilirken³⁰²; Âdem hakkındaki bu iyimler anlayışın tam tersine 25/24'de “Günah bir kadınla başladı ve onun yüzünden hepimiz ölüyoruz” diye devam edilmektedir. Böylece günahın çıkış noktası Havva'ya kadar geri götürülerek insanların ölümleriyle günah arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulmuştur. Zira Ölüm, Havva'nın işlediği günahtan dolayı onun bütün zürriyetini etkilemiştir.³⁰³

79

Hristiyanlık öncesi-Yahudi kaynaklarında, Âdem'in Tanrı'nın suretinde yaratılması nedeniyle onu tazim eğilimi vardır. Söz konusu yüceltme yapılırken günah, ölüm ve kötülük Havva'ya bağlanmakta ve ona yıkılmaktadır. “Ona (Âdem'e) bir eş yarattım ki, onun yüzünden ölüm Âdem'e geldi³⁰⁴”. “Âdem Havva'ya: “Bütün soyumuzu hâkimiyeti altına alan büyük azabı (ölümü) bize getirecek ne yaptın³⁰⁵” ifadelerinde günah Adem'den adeta çekilerek Havva üzerine yıkılmıştır. Geç dönemlerde derlenen bu literatürde bütün günah Havva'ya yıkılmakla birlikte bunun tek istisnası Âdem ve Havva'nın Hayatı (*Life of Adam and Eva*) adlı eserin 44/2'de geçen “Bütün soyumuzun günahı, emirleri

---

³⁰¹ Fitzmyer, a.g.e, s. 72

³⁰² Sirak 44/1,9

³⁰³ Fitzmyer, a.g.e, s. 72; Fitzmyer, *Pauline Theology*, s. 1402

³⁰⁴ Enok II 30/ 17

³⁰⁵ Ezra 3/ 7

çığnemesi yüzünden Âdem ve Havva'nındır" şeklinde yapılan atıftır³⁰⁶.

Pavlus, Âdem hakkındaki Hristiyanlık öncesi bu geç dönem-Yahudi geleneğinden ayrılarak yalnızca ölümü değil günahı da Âdem'e atfeden daha ilk referanslara Tekvin 2- 3'teki anlatımına geri dönmektedir. Günahı ve ölümü bir kişiye dayandırmaktadır: "Ölüm bir insan aracılığıyla geldiğine göre ölümlerin kıyamı da insan vasıtasıyla oldu. Herkes Âdem'de nasıl ölüyorsa, herkes Mesih'te yaşama kavuşacak³⁰⁷". Romalılar'a Mektup 5/12'de sadece ölümü değil, bizatihi günahın da insan hayatına girmesine yol açan günah-ölüm ilişkisini, Âdem'e yüklemektedir: "Günah bir insan yoluyla, ölüm de günah yoluyla dünyaya girdi. Böylece bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi"³⁰⁸. Pavlus'a göre günah Âdem vasıtasıyla dünyaya girdiğinden, her ne olursa olsun Tanrı'ya karşı bir başkaldırı hareketidir.³⁰⁹. O, günahın dünyaya ve insan hayatına girmesinin Âdem aracılığıyla oluşunu kabul etmesine rağmen, bunun nasıl olduğunu açık bir şekilde ortaya koymamıştır.

3.1.2.3. Keffaret (Atonement, Expiation, Ransom)

Kutsal bir emri ihlalden dolayı verilen zararı ortadan kaldırmak; eski hale geri döndürmek anlamında kullanılan kefarete veya telafi etmek (expiation) kelimesi "bir onarma", "restore etme" durumunu ifade etmektedir. Söz konusu zarar ziyan Tanrının emrine veya isteğine, şahsi olmayan bir emre karşı işlenmiş olsa bile bu değişmez. Zarar veren şey ne olursa olsun bu kapsamda yer alır. Expiation sözcüğü bu durumları ifade etmektedir. İngilizce'de kullanılan atonement kelimesi de kefarete karşılığı olarak kullanılmakta "at-one" kelimelerinden mürekkep;

³⁰⁶ Fitzmyer, *a.g.e.*, s. 73

³⁰⁷ Korintoslulara Birinci Mektup 15/ 21- 22.; Aydın, *a.g.e.*, s.246

³⁰⁸ Fitzmyer, *Paul and His Theology*, s. 73

³⁰⁹ Bultmann, *Theology of New Testament*, I, 228

uzlaşma uyuşma anlamında kullanılan bir sözcüktür³¹⁰. Kelime at-one-ment şeklinde ayrıştırılarak etimolojik yorumu yapıldığında Hristiyan inancında İsa'nın kurban olarak yorumlanan ölümü vasıtasıyla “insanı Tanrı'yla bir yapmak” anlamına uygun düşmektedir³¹¹.

Eski Ahit'te keffaret anlamında kullanılan “kipper” kelimesi “kâhin vasıtasıyla arınmak, temizlenmek³¹², mabet³¹³”; Tanrı için kullanıldığında “günahları affetmek³¹⁴” manasına gelmektedir³¹⁵.

Grekçe'de keffareti ifade etmek için kullanılan “hilaskomai” kelimesi, öncelikle İbranice “kipper” kelimesinin karşılığı olmanın yanında temizlenme fikri³¹⁶, affedilme, merhametli olma³¹⁷ gibi keffaretin anlamlarına da ışık tutmaktadır.³¹⁸

Yeni Ahit'te de “kipper” Eski Ahit'teki anlamıyla kullanılmıştır. Yeni Ahit'te günahlarımızın keffareti için gönderilen İsa Mesih'ten bahsedilmekte³¹⁹; aynı gerçeğe Romalılar 3/ 25'te dikkat çekilmektedir³²⁰.

Kefaret doktrini temelinde yer alan günahın değişik görünüşleri vardır. Bunlar haddi aşma, emre itaatsizlik, kurulu düzeni bozma, düzensizlik ve karmaşa, yabancılaşma olarak tezahür etmektedir³²¹.

³¹⁰ K. F. Dougherty, “Atonement” NCE, I, 1024; K W. Bolle, “Expiation” NCE, IV, 758

³¹¹ Brandon, a.g.e, s.114

³¹² Levililer 16/16, 33

³¹³ Ezeziel 45/20

³¹⁴ Sayılar 35/ 33; Tesniye 21/ 8; I. Samuel 3/14; Mezmurlar 65/ 3, 78/ 38; Ezeziel 16/ 63

³¹⁵ Johannes B. Bauer, “Atonement”, EBT, I, 50- 51

³¹⁶ Ezeziel 43/20,22

³¹⁷ Çıkış 32/ 2, 14/ 2; Krallar 5/18; Daniel 8/ 9

³¹⁸ Bauer, a.g.m. a.y

³¹⁹ Yuhanna 4/ 20

³²⁰ Bauer, a.g.m. a.y

³²¹ H.E. W. Turner, *The Meaning of The Cross*, A.R. Mowbray &Co. Limited, London 1959, s.26 -30; L. Morris, “Sin, Guilt”, DPL, s. 877- 881

Kefaret daha çok işlenen gûnahtan dolayı Tanrı ile arayı bulmaya ve onun öfkesini yatıştırmaya çalışan insanın bunun için kurban kesmesi, takdimelerde bulunması veya gûnahlardan arındırıcı başka faaliyetlerle manevi tatmine ulaşmasıyla meydana gelmektedir. Tarihte eski topluluklarda da görülen bu faaliyet Yahudi ve Hristiyan geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Tanrı karşısında suçlu duruma düşen Âdem, yasak meyveden yedikten sonra Havva ile birlikte nesilde nesile intikal eden gûnahı işlemiş ve insanoğlunun saf tabiatının kirlenmesine neden olmuştur. Mayasında gûnahı taşıyan insanın bu gûnahı affettirmek için bir vesileye ihtiyacı vardı. Bu vesile Tanrı'nın kendi suretinde yarattığı İsa Mesih'in dünyaya teşrifıyla gerçekleşti. Tanrının kuzusu İsa Mesih mayasına gûnah kazanmış insanı bu kirden kurtarmak, Tanrı ile yeniden dostluğunu tesis etmek için canını çarmıhta verdi. Böylece Tanrı kuzusu Mesih'in kanı insanoğlunun gûnahına kefarete oldu. Onun sayesinde insanoğlu Âdem'le kirlenen gûnahkar varlığından kurtularak Adem'in gûnaha düşmeden evvelki temiz haline avdet etti³²².

Yukarıda anlatılan öğretinin kurucusu Pavlus'tur. Matta 10/ 45'te yer alan "İnsanoğlu da kendisine hizmet edilmeye değil; ancak hizmet etmeye ve birçokları için canını fidiye vermek için geldi." sözü Mesih İsa'nın ölümünü açıklamak için söylenmiştir. Gûnahların fidiyesi olarak can veren İsa Mesih'in bu durumunu Pavlus: "Bedeninizin Tanrı'dan aldığınız sizde olan Ruhu'l-Kudüs'ün mabedi olduğunu bilmez misiniz? Kendi kendinizin de değilsiniz zira paha ile satın alındınız"³²³ diyerek fidiye (keffaret) olayına göndermede bulunmuştur. Petrus'un I. Mektubunda da "siz bilirsiniz ki atalardan kalma boş yaşayışınızdan fani şeylerle gümüş yahut altınla değil fakat kusursuz ve lekesiz kuzu gibi

³²² bkz. Vernon C. Grounds, "Atonement" *Baker's Dictionary of Theology (BDT)*, Editör: Everet F. Harrison, Baker Book House, Michigan USA 1960, s.71; K. F. Dougherty, a.g.m, NCE, I, 1025; K. W. Bolle, a.g.m, NCE, IV, 759-760; J. M. Carmody, "Ransom", NCE, XII, 81

³²³ Korintoslular Birinci Mektup 6/19- 20

Mesih'in kanı fidyesiyle kurtuldunuz³²⁴.”diyerek aynı olaya dikkat çekmiştir.

Yeni Ahit'te keffaret temel rol oynamaz. İbraniler 2/ 17'de: “Bunun için her şeyde kardeşlerine benzemesi gerekti; ta ki kavmin günahlarına keffaret olmak üzere Allah'a ait olan şeylerde merhametli ve sadık baş kâhin olsun” denilmektedir. Pavlus kefareti yeni bir durumu oluşturan ilahi sevginin bir hareketi olarak sunmaktadır ki bu hareket Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi salim hale getirmiş, Tanrı ile insan uzlaşmış barışmıştır³²⁵. Ardından “Allah'la uzlaşın, barışın³²⁶” emri verilmektedir. Pavlus'un düşüncesi bu temele dayanmaktadır. O, keffaret anlayışını, Mesih günahımızdan dolayı “haç”ta kurban olarak ödedi anlayışına yaslamaktadır. Bu keffaret kanını çarmıhta akıtan Mesih'in canını vermekle neticelendi³²⁷.

83

Bazı kilise babaları bu konuda da fikir beyan etmişlerdir. Irenaeus, Mesih İsa'nın ikinci Âdem olarak; insan deneyimini yeniden yaşamış keffaret(fidye) olarak ölmüş; insanları şeytanın kelepçesinden özgürlüğe kavuşturmuş, ölümü günahkârlara dürüst bir yaşam kapısını açmıştır demektedir.

Augustine(354- 430) bu hususa işaret etmiş özellikle Tanrı'nın adaletine kurban olarak sunulan İsa'nın ölümünün değerine vurgu yapmıştır³²⁸.

3.1.2.4. Kurtuluş (Özgürlük): (Salvation, Redemption)

Haç teolojisi kurtuluşun temeli olarak ele alınabilir. Kurtuluş tarihindeki tüm olaylar (Mesih'in yeniden dirilmesi veya yeniden dünyaya teşrifi) tam olarak haç bağlamında kendini

³²⁴ Petrus'un Birinci Mektubu 1/ 18-19

³²⁵ Korintoslulara İkinci Mektup 5/ 18-19; Efesoslulara Mektup 2/15-16

³²⁶ Korintoslular İkinci Mektup 5/20

³²⁷ Romalılara Mektup 5/9; Efesoslulara Mektup 2/17- 18

³²⁸ Grounds, a.g.m, BDT, s.72

göstermektedir. Yeniden dirilme haçtan ayrılmış gözükmekte çarmıha germe olayına bağlı olarak ele alınmaktadır³²⁹. Haçın bu özgür kılma (redemption) fonksiyonu onun birçok bakımdan kurtuluş(salvation)ile aynileştirilmesine imkân vermiştir³³⁰. Dolayısıyla haçın kurtarıcı özelliği özgür kılıcı (redemptive)özelliğiyle de ele alınabilir.

Redemption kelimesi Latince “redemptio” kelimesinden gelmekte redemere fiilinden türemiş “geri almak” manasında bir kelimedir. Sözlükte bir şey satın almak, özgürlüğü bir bedel, fiyat veya fidye ödeyerek geri almak manasında kullanılır³³¹

Latince kökenli “salvation” kelimesi değişik kurtuluş yollarını belirten genel anlamlı bir terimdir. Hastalıktan iyileşme, yolculuğun şerrinden emin olma, tehlikeli zamanlardan korunma gibi anlamlarda kullanılabilir. Eski Ahit’te İsrailoğulları düşman milletler tarafından tehdit edildiğinde bu terim Tanrı’nın koruması manasında kullanılmıştır. İnciller’de İsa’nın iyileştirici gücü “İnancınız sizi korudu(sizi iyileştirdi.)”manasına kullanılmıştır. Ayrıca bu terim aynı zamanda günahtan kurtulma, dünyanın sonunda kurtuluşa erenlerin Mesih İsa ile büyük mutluluğa ermesini ifade eder³³².

Pavlus’un yazılarında günahtan ve günahın akibetinden kurtulma önemli bir yer tutar. Pavlus yazılarında “sozo: kurtarmak” kelimesini yirmi dokuz, “soter: kurtarıcı” kelimesini yirmi, “soteria: kurtuluş” sözcüğünü on sekiz, “soterion: kurtuluş” ve “soterios: kurtuluşa vesile olmak, kurtuluşu getirmek” kelimelerini bir kez kullanmıştır. Bu sayısal veriler

---

³²⁹ A.E.McGrath, a.g.m, *DPL*, s.192

³³⁰ J. Jensen “Redemption”, *NCE*, XII, 139

³³¹ Jensen, a.g.m, *NCE*, XII, 136

³³² L. Morris, “Salvation”, *DPL*, s.858

Pavlus'un kurtuluş öğretisine ne kadar önem verdiğinin açık kanıtıdır³³³.

Pavlus'un anlayışına göre kurtuluş, günahlardan umutsuzluğa düşen insanları İsa Mesih'te kurtardığı gerçeğini ortaya koyar. Kurtuluş bütünlük, iyilik, sağlık,ve güzelliği içine alır. Bu yüzden Pavlus: “Mesih bizi karanlığın gücünden kurtardı ve aziz oğlun krallığına nakletti³³⁴.” demektedir.

Apostolik yazılarda İsa tek başına kurtarıcı rolündedir³³⁵. İnsanlar başlarındaki çobanı kaybetmiş³³⁶,adamlar hasta, Samiriyeli'yi o iyileştiriyor³³⁷, vücutları geri geliyor³³⁸. İnsan kirlenmiştir. Mesih'in kanı onları yıkamıştır. İnsanlar günahkârdırlar; Tanrı'ya karşı suç işlemiş ve ölüme cezalandırılmışlardır. Onların şefaatchisi(avukatı) günahlarını imha ederek ve cezalarını yüklenerek haklarındaki hükmü ilga etmiştir³³⁹. Hataların karanlığından insanların kafası karışmış, İsa bu dünyanın ışığı olmuştur³⁴⁰. İnsanlar ölüm korkusuyla, çileyle, dünyanın ve şeytanın kötülüğünden köleleşmiştir; İsa muzaffer hürriyetçi, ölümü ve yeniden dirilişiyle, ölümü, dünyayı ve şeytanı fetheden insanları hürriyetlerine kavuşturan kişidir³⁴¹. İnsanı düşman konumundan çıkarıp Tanrı'yla uzlaştırdı. Tanrı ile insan arasında arabuluculuk vazifesiyle³⁴² ruhi ölüm ve mirastan mahrumiyetten; insanları Tanrı'nın ve cennetin çocukları

---

³³³ Morris, a.g.m, *DPL*, s.858

³³⁴ Koloselilere Mektup 1/13

³³⁵ Resullerin İşleri 4/ 9-12; Luka 4/ 17-21

³³⁶ Yuhanna 10/ 11

³³⁷ Luka 10/ 34

³³⁸ Luka 7/18-23

³³⁹ Yuhanna 2/ 1; 3/ 5; Koloselilere Mektup 2/14; Matta 8/17; Resullerin İşleri 5/31; Petrus'un Birinci Mektubu 2/22- 25

³⁴⁰ Yuhanna 8/12

³⁴¹ Resullerin İşleri 26/ 18; Romalılara Mektup 5/8; Yuhanna'nın Birinci Mektubu 3/ 8; Koloselilere Mektup1/13

³⁴² Timoteyus'a İkinci Mektup 2/14; Petrus'un Birinci Mektubu 1/18; Korintoslulara I. Mektup 6/ 20

olarak³⁴³; kaniyla satın alarak esaretten hürriyete kavuşturmuştur. Sürgünden ve dağılmadan sonra insanları Tanrı'nın seçilmiş halkı olarak yeni bir başlangıç yaparak³⁴⁴ kendisinde Tanrı'yla birleştirdi.³⁴⁵

Mesih insanların günahlarından dolayı çektiği acı ve ızdırabtan hoşnut; hayatı ve mematıyla herkesin kurtuluşunu sağlamıştır. Kurban oluşuyla da yaratıcısını reddeden insana hürmet göstermiş, zira insanlar kendisinde birleşmişti. Mesih öldüğünde ve dirildiğinde, insanların yeni Âdem'i olarak günahlarına bedel olarak ölmüş ve şanlı bir hayat için yeniden ayağa kalkmıştır³⁴⁶.(Romalılara Mektup 6. bölüm, Efesoslulara Mektup 2/ 1 5)

86

Yeni Ahit'te özgürlük düşüncesi oldukça zengin bir yapı arz eder. Kişinin kurtuluşuna, ilk günden yeryüzüne hâkim olan, asli günahı işleyen Tanrı'ya yabancılaşan insan nahiyesinden bakılabilir ki ölüm aracılığıyla ve İsa'nın yeniden dirilişi ile sağlanabilmiştir.

İsa'nın kurtarıcı ölümü Yeni Ahit'te, onun yeniden bedenlenişi, hayatı, çilesi, ölümü ve yeniden dirilişi, tekrar yeryüzüne avdeti şeklindeki başlıklarla açıklanır. Bunun yanı sıra fidiye, kurban, keffaret gibi kavramlarla da açıklanan İsa'nın kurtarıcı rolü tam olarak aralanmaz.

Özgürlük düşüncesinin zindan hayatı olarak nitelendirilebilecek dünya hayatıyla kuvvetli bir rabıtası vardır. Romalılar 3/ 24'te bunun izlerine rastlayabiliriz. Burada hâkim olan düşünce günahın gücünün altından kalkıp özgürlüğe

---

³⁴³ Romalılara Mektup 8/17

³⁴⁴ Timoteyus'a ikinci Mektup 2/ 14; Petrus'un Birinci Mektubu 1/ 18; Korintoslulara Birinci Mektup 6/ 20

³⁴⁵ Yuhanna 17/20-23

³⁴⁶ W. G. Topmoeller "Salvation" NCE, XIII, 995

kavuşmaktır. Günah anlaşılacağı üzere şiddetin gücüdür ki günahkâr insanlığın üzerindeki otoritesini ve hâkimiyetini örnekler. Mesih'in ölümü bu şeytani kuvveti yıkarak insanların özgürlüğe ulaşmalarını sağlamıştır³⁴⁷.

Kurtuluş, Yasa'nın emirlerine dayanmaz, Tanrının Mesih'e vahy ettiği şeye dayanır. Başka bir deyişle Mesih'in bizzat kendisinin ölümü ve dirilişinin kurtarıcı rolüne dayanmaktadır³⁴⁸.

Pavlus'a göre Mesih'in ölümü, büyük bir tersine dönüştür. Çünkü, Tevrat'ın Mesih hakkındaki kararı, Mesih'te Tanrı'nın Tevrat hakkındaki kararına dönüşür. Bu tersine dönüş çok köklü bir olgudur. Zira Pavlus, Mesih'in ölümünü, Yahudi cehaletiyle veya şahsi bir suçla irtibatlandırmadan, onu bir insan hatası olarak görmeden, aksine Tanrı'nın kurtuluş planının bir parçası olarak kabul etmektedir³⁴⁹.

87

Yahudilik de Pavlus'ta da, Yasa'yı (şeriat) tek başına teolojik bir bütün olarak görmektedirler. Yasa, Mesih'e imanla yarışan bir kurtuluş yoludur. Bundan dolayı Pavlus, Yasa'nın Yahudilikteki toplumsal işlevine temas etmezken, Yasa'nın kurtuluş işlevi iddiası onun için sorun teşkil etmektedir. Zira onun için Mesih'e imanla kurtuluşun kazanılması bir gerçekliktir. Bu Yahudilere de diğer milletlere de aynı şekilde tatbik edilebilir. Hristiyanlar Yasa haricinde bir kurtuluş yolu bulduklarından, artık o, kurtuluşun bir şartı olmaktan çıkmıştır. Bundan dolayı Yasa, kurtuluş yolunda bir engeldir³⁵⁰.

Pavlus'un kurtuluşun sadece Mesih'le olacağına olan kanaati, Yasa'ya ve onun emirlerini yerine getirmeye karşı tavır almasına neden olmuş, bu da kurtuluş için başka bir yol takip

---

³⁴⁷ A. E. McGrath, a.g.m, *DPL*, s.196

³⁴⁸ Ridderbos, a.g.e, s. 138

³⁴⁹ Beker, a.g.e, s. 186

³⁵⁰ Aydın, a.g.e, s. 230

etmenin yanlışlığı düşüncesinin kendisinde yerleşik bir kanı olmasından kaynaklanmıştır³⁵¹.

Kurtuluş, Tanrı'nın adaletini; atalara vaad edilenin yerine gelmesini muhtevasında barındırmaktadır. Yahudilikte bu, Yasa'nın ikame edilmesiyle son bulmuştur. Pavlus kutsal metinlerden hareketle imanla adaletin irtibatını açıklamış, vadin ve onun tahakkukunun imanla temizlenmeye mümkün olduğunu göz önüne sermiştir. Aklanmanın imanla, İsa Mesih'e imanla, bağı ortaya konulmasının ardından Yasa ve iman birbirlerini dışlayan alternatif iki kurtuluş yolu olması da kesinlik kazanmaktadır. Pavlus'a göre, Yasa'yı tam olarak yerine getirmek imkânsız olduğundan hiç kimse onun aracılığıyla aklanmaya sahip olamaz³⁵².

88

Şeriat, günahı sayı ve yoğunluk bakımından arttırmıştır. İnsanları onun yokluğu zamanında, var olduğu andan daha mutsuz bir duruma düşürmüştür. Tanrı'nın hışmını³⁵³ kaygısını; laneti ve ölümü³⁵⁴ kendini göstermesine neden olmuştur. Ölüm Âdem'in günahının neticesi olarak insanlığa egemen olmuştur³⁵⁵. Günahın var olmasına rağmen insanlar onu, daha az duyumsadılar. Beşeriyeti kurtarmaya kararlaştıran Tanrı onlardan birini ayırarak yeğledi. İbrahim'e seçtiği halkın babası olarak tek şartı iman olan kurtuluş vadini verdi. Beraberinde ona bedel ya da onun yerine geçme hususiyeti olmayan, İsa Mesih'e iman yoluyla aklanma³⁵⁶ dışında bütün yolları ilga edecek kadar, günahı ve onun kuvvetini arttıran Yasa'yı, şeriatı verdi. Yasa'nın, Mesih gelinceye kadar, Tanrı halkını koruma, himaye etme

---

³⁵¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 230

³⁵² Galatyalılara Mektup 3/ 10; 5/ 3, krş. 6/ 13; Aydın, *a.g.e.*, s. 231

³⁵³ Romalılara Mektup 4/ 15; Galatyalılara Mektup 3/10

³⁵⁴ Romalılara Mektup 7/ 10, 24; Korintoslulara İkinci Mektup 3/ 6-9; Korintoslulara Birinci Mektup 15/ 56

³⁵⁵ Romalılara Mektup 5/14; Korintoslulara I.Mektup 15/ 21 vd

³⁵⁶ Galatyalılara Mektup 3/ 6-25; Romalılara Mektup 4/ 13 vd

vazifesi vardır. O, ahlakî gözeticidir. Bu yüzden onun kurtuluştaki hissesi, bundan çok değildir³⁵⁷.

Yasa'nın ifası, bundan böyle kurtuluşa götürmeyecektir. Çünkü kurtuluş, bir inayet olarak evvelce güvence altına alınmıştı. O, inayetin bir sonucudur. Kurtuluşun bir yolu olması açısından Yasa ilga edilmiştir. Ancak o iyi ve Tanrı'nın kutsal iradesinin bir anlatımı olduğu sürece bedene göre değil de Ruh'a göre hareket etmekle bitecektir. Bu da sevginin emirlerinin Yasa'nın bütün buyrukları içinde barındırdığı anlamına gelmektedir. Pavlus'un sevginin barındırdığını düşündüğü buyruklar Yasa'nın ahlaki emirleridir³⁵⁸.

Yasa'nın aklamayı, amellerin karşılığı olarak verilmektedir. Fakat, imanla aklanma, Tanrı'nın karşılıksız olarak bahşettiği bir lütuftur. İnsandan yapılması istenenler onun kendi gücüyle elde ettikleri olduğu zaman, kurtuluşu kendi fiilleri sonucu kazanmış olarak kabul edilmektedir. Durum böyle olmasına rağmen Pavlus'un imanla aklanma anlayışında kulun hiçbir etkisi yoktur. Bunu başlatan da, onu neticelendiren de bizzat Tanrı'nın kendisidir³⁵⁹.

Günahın hükümranlığı ile ölümün hâkimiyeti birbirleriyle yakından ilişki içerisinde. Bundan dolayı, ölen herkes günahtan kurtulmaktadır³⁶⁰. Mesih'in ölümüne iştirak, onun ölümden kurtuluşuna iltihaktır. Zira günahtan kurtulma sayesinde artık ölüm onun üzerinde hâkimiyetini devam ettiremeyecektir³⁶¹.

---

³⁵⁷ Galatyalılara Mektup 4/1-2; Aydın, *a.g.e.*, s. 232

³⁵⁸ Komşu sevgisi gibi; Galatyalılara Mektup 5/14; Romalılara Mektup 13/8-10; Aydın, *a.g.e.*, s. 232

³⁵⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 243

³⁶⁰ Romalılara Mektup 6/ 7

³⁶¹ Romalılara Mektup 6/9; Leander E. Keck, *Paul and His Letters*, Fortress Press, Philadelphia, Pennsylvania 1982, s. 125

Pavlus'un ölüm-günah ilişkisi ve bunların Mesih'in ölümü ve dirilişiyle ortadan kalkmaları gerektiği yaklaşımı, gerçek hayatta hala ölümün varlığını sürdürmesi ontolojik ve antropolojik alanlar arasındaki bir bağdaşmazlık olarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Günah insani bir hakikat ölüm ise kevni bir realitedir. Kevni düzen günahkârdır ve insanlığın günahkarlığı³⁶² dolayısıyla ölüme bağımlıdır. Bu durumda günahın gücü insanidir; fakat, kevni bir neticesi vardır³⁶³. Bundan dolayı günahın neticesi olan ölüm, gelecekte son ereceği ana kadar varlığını sürdürecektir³⁶⁴.

Günahın bir diğer sonucu ise, köleliktir. Pavlus, Roma'daki inananlara, Hristiyan öncesi dönemlerinde "günahın köleleri"³⁶⁵ olduklarını hatırlatmaktadır. Kendisinin de, "bedensel olarak günaha köle gibi satıldığını", "akılla Tanrı'nın yasasına, doğal benlikle günah yasasına kulluk/ kölelik ediyorum" der³⁶⁶.

Pavlus'a göre günahkâr yapıp ettikleriyle kendisini Tanrı'ya yabancılaştırır ve yaratılış maksadının hilafına davranmaya başlar. Tanrı da, bu halleri sebebiyle onu bırakıp gider. Tanrı'nın onu terk etmesiyle, Tanrı'yla aralarında O'na ulaşmasını engelleyen bir boşluk ortaya çıkmış olur³⁶⁷. Tanrı'ya ulaşmak zor bir hal alınca, araya Mesih öncesi dönemin güçleri olan "çağın yöneticileri, yönetimler, güçler, şeytan, dünyanın temel kuralları, günah ve onun sonucu olan ölüm"³⁶⁸ girer ve insanı kendi kölesi haline getirirler³⁶⁹.

---

³⁶² Romalılara Mektup 8/ 20

³⁶³ Romalılara Mektup 5/12-21; 8/18-27

³⁶⁴ Beker, a.g.e, s. 221-222; Aydın, a.g.e, s. 244

³⁶⁵ Romalılara Mektup 6/17, 20

³⁶⁶ Romalılara Mektup 7/ 14, 23

³⁶⁷ Romalılara Mektup 1/ 21- 25

³⁶⁸ Korintoslulara Birinci Mektup 2/6- 9; 15/ 24; Romalılara Mektup 8/ 38 Galatyalılara Mektup 4/3

³⁶⁹ Aydın, a.g.e, s. 244

Pavlus günahı, hem iradi olarak tercih edilen bir davranış ve hem de hâkimiyetinden kurtulmanın başarısızlığı bir kuvvet olarak, düalist bir tarzda anlamaktadır. Onun günaha dair bu yaklaşımı, yaşadığı zamanın en kötümser yaklaşımlarından birini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, muasırlarının tersine Pavlus, insanların, günahın hâkimiyetinden tövbe sonucunda af edilmekle kurtulamayacaklarını kabul etmektedir. Halbuki Yahudiler, eğer gerçekten istenirse tövbe edip af dilemek ve ardından Tevrat'ın buyruklarını yerine getirmekle doğru bir hayata ulaşılabilmenin imkan dahilinde olduğunu kabul etmektedirler. Yahudilikte esas bir uygulama olan tövbenin Pavlus'ta olmaması ise, onun düşüncesinin zorunlu bir neticesidir. Zira insanlar isteseler de istemeseler de, bir kez günahın gücünün denetimi altına girmişlerdir ve ondan kurtulmaları olası değildir. Tövbe ve bağışlama kifayet etmemektedir. Ahlaki hayat kadar kurtuluşun da vazgeçilmezi olan Ruh'a sahip olduktan sonra, yerini daha sade ve etkili olan bir çözüm yolunun alması manasında olan tövbe, günahtan kurtulma yolu olarak kullanılmamaktadır³⁷⁰. Günahtan kurtulmak için, tövbe ve bağışlama yetmemektedir. Pavlus, kötülük meyline karşı bir güç olmasına rağmen şeraitin de günahtan kurtuluşu gerçekleştireceğini kabul etmemektedir. Çünkü, kendi deneyiminden bunun olmayacağını bilmektedir³⁷¹.

Mesih'in ölümü, günaha, kölelerinin azat edilmesine razı olması için verilmiş bir bedel olarak görünmektedir. Günah, kul eylediği insanlığın kendisine baş eğmesi hususunda kesin bir hakka sahiptir. Bu hak, kendisinin eşdeğeri olan bir bedel ödenmedikçe ortadan kalkmayacaktır. Mesih, hayatını insanlığın hayatının muadili olarak sunma anlamında ölmüştür. Onun başkalarının yerine ölümü ya da onun vasıtasıyla ölmekle,

---

³⁷⁰ Aydın, a.g.e, s. 246-247

³⁷¹ Filippilere Mektup 3/6; Galatyalılara Mektup 1/13

inananlar temize çıkarlar ve günden kurtulurlar. Zira günah artık onların üzerinde egemen olmadığı için onlar da günaha baş eğmek zorunda değildirler. Akıbet, günahın gücünden bir kurtuluş olmamakla birlikte, onun hukuki hakkından kurtuluş olmaktadır³⁷².

Mesih olayı, günahın gücünü nihayete erdirmiştir. Pavlus'ta bu konuda herhangi bir muğlaklık yoktur; aksine bu onun için katı bir kanaattir. Bunları da “Eski insan Mesih’le birlikte çarmıha gerildi³⁷³” ve “günah bedeni ortadan kaldırıldı³⁷⁴”; “ölen kimse günden özgür kılındı³⁷⁵”; “siz Yasa’nın değil de inayetin hâkimiyeti altında olduğunuzdan, artık günah sizin üzerinizde hâkim olamayacak³⁷⁶” sözlerinden anlaşılmaktadır.³⁷⁷

92

Vaftizin kurtuluş ile ilişkisi vardır. Grekçe “baptisma” veya “baptismos” kelimelerinden gelen ve kök itibariyle “bapto”dan türeyen vaftiz kelimesi “suya daldırmak” anlamına gelmektedir³⁷⁸. Yeni Ahitte “baptizo” şeklinde geçmekte ve daha çok “yıkama, arıtıp temizleme” anlamında kullanılmaktadır.³⁷⁹. İsa’nın çarmıha gerilişi vaftizine adeta benzetilmekte ve suya dalışı asli günahın kefareti olarak insanlığın kurtuluşunu gerçekleştirmektedir. Bu manada vaftiz insanı kiliseye sokmakta ve kurtuluşa erdirmektedir. İnsanın, “Tanrı ile anlaşma” manası taşıyan iman sırrına ve vaftiz ile gerçekleştirilen iman sakrementine sahip olmadan, kurtulmuş olmasının imkânı yoktur. Bundan dolayı insan önce inanmalı ardından vaftiz olarak

³⁷² Romalılara Mektup 6/1- 14; Morgan, *a.g.e.*, s.101

³⁷³ Romalılara Mektup 6/7

³⁷⁴ Romalılara Mektup 6/7

³⁷⁵ Petrus’un Birinci Mektubu 4/1

³⁷⁶ Romalılara Mektup 6/14

³⁷⁷ Beker, *a.g.e.*, s.215

³⁷⁸ H.Mueller, “Baptism In The Bible”, *NCE*, II, 54; H.G. Wood, “Baptism In The Bible”, *ERE*, II, 375; W. F. Flemington, “Baptism”, *The Interpreter’s Dictionary of The Bible an Illustrated Encyclopedia*, Editör: Keith Crim, Abingdon Press, Nashville 1988, I, 348

³⁷⁹ Markos 7/ 4; Luka 11/ 38

kurtuluşun kapısını açmalıdır. Bu bağlamda vaftiz kurtuluşun vasıtasıdır. Vaftiz olan kimse Tanrı'nın hür kulu ve Mesih'in kuludur³⁸⁰. Zira Mesih onu kendi kanıyla satın almış kendi kanununa bağlamıştır³⁸¹. Vaftiz asli günahın kirini silme, iman ve kurtuluşu gerçekleştirme, Mesih'in acılar içinde ölümünü hatırlatma işlevlerini gerçekleştirmekle³⁸² Mesih'in kurtarıcı yönünü hatırlatmaktadır.

3.1.2.5. Kurban (Sacrifice)

Kurban kelimesi Latince kutsal anlamındaki “sacer” ile yapmak manasındaki “facere” kelimelerinden meydana gelen bir terkiptir³⁸³. Kurban karşılığı olarak Batı dillerine “sacrifice” şeklinde geçen bu kelime Latince “sacrificare³⁸⁴” veya “sacrificium³⁸⁵”dan geldiği belirtilmektedir. Sacrificare, objeleri tanrıya veya diğer tabiatüstü varlıklara takdim etmek suretiyle onları tanrının mülkü haline getirmek ve böylece kutsal yapmak fiiline delalet eder. Kurbanda takdim edilen şey, bir anlamda hayatın kendisidir. Bu yönüyle kurban, hayatın kutsanması onun tanrısal ve yok olmaz tabiatının kabulü anlamına gelir. Böylece takdimenin takdis edilmiş hayatı, kurban eyleminde, kurbanı takdim edenle kutsal arasında bağ kuran bir kuvvet olarak serbest bırakılmış demektir. Dolayısıyla, kurban aracılığıyla hayat kendi kutsal kökenine döndürülmüş; o kaynağın gücünü yenilemiş, böylelikle hayat hayatla beslenmiş olmaktadır³⁸⁶.

Genel olarak ya tanrıyı bir şekilde etkilemek ya da tanrı ile kurbanı takdim eden arasında yakınlaştırıcı bir bağ meydana getirmek için bir şahsı, bir hayvanı veya herhangi bir şeyi tanrıya

³⁸⁰ Korintoslulara Birinci Mektup 7/ 22

³⁸¹ Johannes Kosnetter, “Freedom”, *EBT*, II, 284

³⁸² Ali Erbaş, *Hristiyan Ayinleri(Sakramentler)*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1998, s.125- 133

³⁸³ E.O James, “Sacrifice”, *ERE*, XI,1; Brandon, *DCR*, s.546

³⁸⁴ S.H.P., “Sacrifice”, *EB*, XIX, 864; Brandon, *DCR*, s.546

³⁸⁵ James, a.g.m, *ERE*, XI, 1; Joseph Henninger “Sacrifice”, *ER*, XII, 544

³⁸⁶ S.H.P., a.g.m, *EB*, XIX, 864

adama³⁸⁷ fili olarak tanımlanan kurban, fert veya grupların günahlarını genellikle o andan itibaren tanrıların yahut ruhların yetkisine bırakılan hayvanlara yükleme vasıtası olarak da yapılabilirdi. Eski Ahit'teki kurbanların çoğu bu türdendi. Hristiyanlıktaki İsa'nın kurban edilmesi doktrini buna dayanmaktadır³⁸⁸.

Kurban konusundaki Hristiyanlık düşüncesi İsa'nın kurban edilişi (çarmıha gerilmesi) üzerinde yoğunlaşmıştır. İsa'nın dünyadaki hayatı onun kendisini Baba'ya ruhani olarak teslim edişinin bir ifadesi olarak telakki edilmiştir. Bu husus Ürdün'de gerçekleşen ve İsa'nın halka ait hayatını ortaya çıkaran ve yorumlayan vaftiz sahnesine kadar götürülmüştür. İsa Yahya'nın vaftizini kabul etmekle insanın kurtuluşuna kendini adanmış ve bu suretle Baba'sını da yüceltmıştır³⁸⁹. İncil'de bu husus: "...Çölde vaftiz eden ve günahların bağışlanması için tövbe vaftizini vazeyleyen Yahya geldi bütün Yahudiye köylüleri ve Yerusallimliler ona çıkıyorlardı ve günahlarını itiraf edip Erden Irmağında onun tarafından vaftiz olunuyorlardı... Ve vazederek diyordu: Benden sonra benden daha kudretlisi geliyor, eğilip onun çarıklarının bağına çözmeye ben layık değilim. Ben sizi su ile vaftiz ettim, fakat o sizi Ruh'u'l-Kudüs'le vaftiz edecektir. O günlerde vaki oldu ki İsa Galile'nin Nasıra şehrinden gelip Erden'de Yahya tarafından vaftiz olundu...³⁹⁰"; "...İşte dünyanın günahını kaldıran Allah kuzusu..."³⁹¹; "...Yahya ona bakıp dedi: İşte Allah'ın kuzusu..."³⁹² gibi ifadelerle izah edilmiştir.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı gibi Yahya, insanları günahlarının bağışlanması için vaftiz ediyordu. İsa günahlarından

³⁸⁷ Eric J. Sharpe, *50 Key Words: Comparative Religion*, London 1971, s.44

³⁸⁸ İbranilere Mektup 9/12; Sharpe, *a.g.e.*, s.45

³⁸⁹ B. J. Cooke, "Sacrifice in Christian Theology", *NCE*, XII, 837

³⁹⁰ Markos 1/ 4-11; Luka 3/3; Yuhanna 1/26-27

³⁹¹ Yuhanna 1/ 29

³⁹² Yuhanna 1/ 36

dolayı vaftiz olmamıştı; insanlığın günahından vaftiz olmuştu. İsa Yahya'nın vaftizini kabul etmekle kendisini insanlığı adamıştı. Bu yüzden Yahya İsa'dan "dünyanın günahını kaldıran Allah'ın kuzusu"³⁹³ diye söz etmişti. Böylelikle halka ait hayatın bütün filleri, İsa'nın kendisini sunmadan ibaret olan tutumunun devam ettiğini gösteriyordu. Bütün bu tutum ve davranışlar İsa'nın çarmıha gerilişi olayında doruk noktasına ulaşmıştı³⁹⁴.

İsa şakirtleriyle yediği son akşam yemeğinde ekmeği alıp şükran duası ettikten sonra parçalamış ve şakirtlerine verdikten sonra : “.. Alın, yiyin, bu benim bedenimdir. Ve bir kâse alıp şükretti ve onlara vererek dedi: Bundan hepimiz için. Çünkü bu benim kanım, günahların bağışlanması için birçokları uğruna dökülen ahdin kanıdır³⁹⁵.” Tanrı Musa ile nasıl Sina'da ahitlemişse dökülen bu kanla ahidini yenilemiş, İsa'yla birlikte Yeni Ahid'i insanlara sunmuştur. Yeni Ahit Mesih'in kaniyla yazılmıştır³⁹⁶. İsa'nın kanı da bunun apaçık şeklidir. İsa'nın çarmıha gerildiği esnada çektiği acı ve ölümü bir anlamda Eski Ahid'in kurban yeri olan Kudüs'ün reddi ve yıkılışı ile ilişkilendirilmektedir³⁹⁷.

İsa'nın ölümü “günah için bir kurban³⁹⁸” ve “Tanrı'ya kurban³⁹⁹” olarak nitelendirilmiştir. Şu halde kendisine karşı suç işlenen bir tanrı ve bu günahın telafisi için sunulan bir kurbandan bahsedilmektedir. Pavlus bu noktada Âdem'le İsa arasında bir ilişki kurmuş ve Hristiyanlıktaki asli günah veya ilk günah anlayışına dikkat çekmiştir. Ona göre günah ve ölüm nasıl bir adam vasıtasıyla dünyaya girdiyse, ölümden insanlara geçmiş ve hepsi günah işlemiştir. Suç nasılsa mevhibe de öyledir. Birinin

³⁹³ Yuhanna 1/ 29

³⁹⁴ Cooke, a.g.m, NCE, XII, 837

³⁹⁵ Matta 26/ 26-28; Markos 14/ 22-24; Luka 22/17-21;bkz. Yuhanna 6/51- 59

³⁹⁶ Rudolf Schnakenburg, “Sacrifice”, EBT, III, 804

³⁹⁷ bkz. Luka 23/45; Johannes Schildenberger, “Covenant”, EBT, I, 145- 146

³⁹⁸ İbranilere Mektup 10/ 12

³⁹⁹ Efeslilere Mektup 5/ 2

suçu ile çoğu öldülerse, çoğu için Allah'ın inyeti ve bir adamın (İsa Mesih'in) inyetiyle olan atıye daha ziyadeleşti. Hüküm suçtan mahkûmiyet için, mevhibe çok suçtan tebriye için oldu. Bir suç vasıtasıyla bütün insanlara mahkûmiyet için hüküm geldiği gibi, hayatın salih sayılması için bir salah fiili vasıtasıyla bütün insanlara atıye gelmiştir⁴⁰⁰. Ölüm nasıl ki insan vasıtasıyla geldiye ölülerin kıyımı da insan vasıtasıyla olacaktır. İnsanların cümlesi Âdem'de ölüyorlarsa cümlesi de Mesih'te dirileceklerdir⁴⁰¹. diyen Pavlus Mesih'in kurban olarak üstlendiği misyona dikkat çekmiştir.

Pavlus “kan dökülmeden günahların bağışlanması mümkün değildir⁴⁰².” ...“Ve O'nun oğlu İsa'nın kanı bizi her günahattan temizler⁴⁰³.” Sözlere günahların bağışlanmasında kanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Zira kan şeraite göre günahlardan arınmanın vasıtasıdır.

İsa'nın haç üzerinde kurban edilişi ve muhteşem şekilde dirilişi insanlık tarihinde esas olay olan Paskalya sırrında birleşir. İsa'nın haç üzerindeki ölümünden önceki kurtuluş tarihi, orada başlatılan büyük Paskalya sırrına ancak karanlık bir başlangıç olmuş ve Paskalya yortusunun boş mezarı ile tamamlanmıştır. Mistik İsa'nın tüm sonraki gelişimi de hayat ve güç kaynağı olarak bu Paskalya sırrını hatırlatır. Haç kurbanı, insanlığın tüm tarihin tanrısına tamamen ibadet dolu bağlılığıdır. İsa'nın yeniden dirilişi ise kusursuz kurbanının kabul edilmesinin yaşayan şahididir.

Paskalya sırrında İsa, insanlığın, boğazlanmış bir kurbanı olarak kendisini Tanrı'ya takdim eden başrahibidir. Bu nedenle o, tanrının insanlarla yapmış olduğu Eski Ahid'le ihdas edilen kurbanla ilgili tüm imaları, haç'a gerildiği yerdeki ölümüyle

⁴⁰⁰ bkz.Romahlara Mektup 5/12- 18

⁴⁰¹ Korintoslulara Birinci Mektup 15/21- 22

⁴⁰² İbranilere Mektup 9/ 22

⁴⁰³ Yuhanna'nın Birinci Mektubu 1/7

yerine getirmiştir. O, süregelen bir barışla günahkârları Tanrı ile barıştırmış ve kurtarıcı kaniyle temizlenmiş yeni bir topluluk oluşturmuştur. Onun Haç'a gerildiği yerdeki kurbanı Hristiyan ibadet merasimini başlatmış ve ruhunu Haç üzerinde ayinsel olarak ortaya koymuştur⁴⁰⁴.

İnsanlığın başrahibi olarak İsa'nın tüm faaliyetleri, insanlığı Tanrı ile uzlaştırmada istenen sonucu meydana getirebilme yeteneği ile donatılmıştı. Fakat Haç'a gerildiği yerde ölümünden önceki fiilleri, özel olarak Haç kurbanının kurbanı dair anlamını eksik bırakmıştır. Kurban zahiri bir ibadet fiilidir. İçinde dinin dâhili fiili mevcuttur. Dolayısıyla dinin, kurban vasıtasıyla birinin Tanrı'ya sadakatini sunduğu ve O'nunla bir araya getirildiği bu dâhili fiili gözle görülür bir takdimenin kabul edilebilir bir sembolü altında ortaya konulmalıdır. İsa'nın Haç üzerindeki ölümü, onun rahiplik ruhunda yeni yardımseverlik veya yeni tapınma uyandırmamış; onu, Haç'a gönüllü olarak teslim olması ile ortaya konan bir kurban yapmıştır⁴⁰⁵.

97

İsa devamlı olarak kendisini kurban-mesih, Tanrının gerçek kuzusu olarak açıklamış ve böylece kutsallaştırılmaya başlanmıştır. Kurban edilişi ile insanların günahlarına keffaret olmuştur⁴⁰⁶.

İsa'nın Haç üzerinde ölümü, Eski Ahid'e uygun düşen kurbanla ilgili olarak önceden yapılması gerekenleri yapmıştır. Günah kurbanlarının ve barış takdimelerinin tamamı, İsrail Peygamberleri tarafından istenen gözle görülemez ruhi ibadetin hissedilir işaretleriydi⁴⁰⁷. Bu kurbanlar yaratıkların Tanrı'ya tamamen teslim olma, günah için keffaret ihtiyacını ve Tanrı ile barış içinde beraber olmayı çok arzu etmeyi canlandırır. Fakat

⁴⁰⁴ J.F. Dede, "Sacrifice in Christian Theology", NCE, XII, 840

⁴⁰⁵ Dede, a.g.m, NCE, XII, 840

⁴⁰⁶ Romalılara Mektup 3/25

⁴⁰⁷ Amos 5/ 24; Hoşea 6/ 6; Mika 6/8

İsa'nın Haç üzerindeki ölümü, bunların hepsini, Tanrı'nın kabulüne mahzar olacak bir tarzda tek başına açıklamıştır⁴⁰⁸.

İsa mükemmel bir bağlılıkla Haç üzerinde kendi kurbanını icra etmekle Eski Ahid ibadetinin tüm ahlaki, ayinsel ve hukuki emirlerini yerine getirmiştir: Tüm ahlaki buyrukları, zira tümü sevgi emrine indirgenmiş ve İsa sevgi için acı çekmiştir⁴⁰⁹; tüm ayinsel buyrukları, zira onların tamamı Tanrı'nın kurbanla ilgili ibadetinde emredilmiş ve İsa insanlar için ölmek suretiyle gerçek bir kurban sunmuştur⁴¹⁰; tüm hukuki buyrukları, çünkü onların tamamı başkalarına verilen zararları düzeltmek için yapılması emredilmiş ve İsa insanları haksız günahkârlıklardan fidye karşılığında kurtarmak için ölmüştür⁴¹¹. Böylece kendi tatminkâr kurbanı ile herkesi kurtaran bu başrahip, sadakatinin şaşmaz kesinliği ile yeniden diriliş şöhretini hak etmiştir⁴¹².

98

Kusursuz ve lekesiz bir kuzu olarak İsa'nın kıymetli kanı, eski İsrail ataları tarafından nesilden nesile devredilen “mağrur hayat tarzı”ndan kurtarmıştır⁴¹³. Seçilmiş ırk olmasına rağmen İsrail, Haç'ın kurtarıcı kurbanı ile yeniden barıştırılma ihtiyacı duymuştur⁴¹⁴. Peygamberler, Tanrı ile halkı arsında yeni bir ittifak sözü vermişlerdir⁴¹⁵. Eski Ahid'den farklı olarak Yeni Ahid veya yeni ittifak, tüm ulusu lütufkâr rahmetlere ulaştıracak ve sürükleyecekti. Bir zamanlar “İsrail toplumunun dışında kalanlar ve vaat edilen ahidlere yabancı olanlar” artık “uzak ve yabancı olmayacak aksine, azizlerin tebaalar ve Tanrı evinin üyeleri”

---

⁴⁰⁸ İbranilere Mektup 10/1-7; Dede, a.g.m, NCE, XII, 840

⁴⁰⁹ Yuhanna 14/31

⁴¹⁰ Koloselilere Mektup 2/ 16-18

⁴¹¹ Markos 10/ 45

⁴¹² Dede, a.g.m, NCE, XII, 840

⁴¹³ Petrus'un Birinci Mektubu 1/ 19

⁴¹⁴ Romalılara Mektup 5/8

⁴¹⁵ Yeremya 31/31-34; Ezra 37/ 26

olacaklardır⁴¹⁶. Dolayısıyla Haç, engel kaldırıcı⁴¹⁷, İsrail'in buluşma yeri ve yeni seçilen ırk olmuştur⁴¹⁸.

3.3. Haç Teolojisinin Önemi

Haç teolojisi otantik Hristiyan teolojisinin başlangıç noktasını deklare etmektedir. Haç izole edilmiş şahsi bir cihet değil aksine teolojinin kurumsal hale gele getirilmesidir. Teolojinin bir parçasının izolasyonundan ziyade haç bütün Hristiyan inancını şemsiyesi altında toplar ve ona nüfuz eder.

Bir kaniya göre haç teolojisi bütün Hristiyan teolojisinde olduğu gibi Mesih'in çarmıha gerilmesiyle en azından ortaya çıkmıştır. Haç teolojisi izafileştirme gelişimini etkisiz hale getirmiştir⁴¹⁹.

Haç teolojisi Hristiyan düşüncesinin merkezi olarak ele alındığında bu merkezden etik, antropoloji ve Hristiyan hayatının ışığını almaktadır. İsyân ve kurtuluş doktrini birbirinden kolaylıkla ayrılmakta haçla bir noktada buluşmaktadır.

Haç teolojisi kurtuluşun temeli olarak ele alınabilir. Kurtuluş tarihindeki tüm olaylar (Mesih'in yeniden dirilmesi veya yeniden dünyaya teşrifi) tam olarak haç bağlamında kendini göstermektedir. Bu durumda Pavlus Korintoslular'ın teolojisini şiddetle eleştirmektedir. Yeniden dirilme haçtan ayrılmış gözükmekte çarmıha germe olayına bağlı olarak ele alınmaktadır.

Haçın merkezine yapılan vurgu bir özellik olarak Hristiyan teolojisinde kalmasına rağmen, bu gerçek, ilahilerde teolojik çalışmalardan ziyade kendisine yer bulmuştur. Son yıllarda haç

---

⁴¹⁶ Efeslilere Mektup 2/12,19

⁴¹⁷ Efeslilere Mektup 2/ 14

⁴¹⁸ Dede, a.g.m, NCE, XII, 840

⁴¹⁹ A.E. McGrath, a.g.m, DPL, s.192

teolojisi bazı yazarların çalışmalarında daha güçlü bir şekilde görülmektedir. E. Jungel, J. Moltmann gibi⁴²⁰.

Haç evrensel Hristiyanlığın oluşturulmasının temelidir. Seçilmiş ırk olan İsrailoğulları'nın seçkinlik vasfını bertaraf ederek Hristiyan olanların seçkin olduğunu ortaya koymuştur. O, engel kaldıracı vasfıyla bunu sağlamıştır. Aynı zamanda o, Mesih'in kurtuluş vaadinin gerçekleştiricisidir⁴²¹. Bu yönleriyle haç teolojinin ana direği olmuş kendisine özel bir önem atfedilmiştir.

Görüldüğü üzere haç Hristiyan akidesinde yeniden bir dönüşümü ifade etmektedir. Pavlus ile başlayan haç teolojisi, onun sayesinde zengin anlamlara ulaşmıştır. Adem'in işlediği günahın getirdiği günah yükü ve ölüm cezası Mesih'in dünyaya teşrifiyle ortadan kaldırmıştır. Onun çarmıhta gerilmesi insana ve onun hayatına dair yeni kazanımların elde edilmesini sağlamıştır. Her ne yaparsa yapsın fiillerinde tanrıyı günahkar atası yüzünden memnun etmeyecek insan ile tanrı arasındaki gerilimi kaldırmış, hasıl olan soğukluk ve yabancılaşmayı bertaraf ederek insana umudun kapılarını ardına kadar açmış onu yaratıcısıyla barıştırmıştır.

Haç şeriatın katı kuralcılığından insanı kurtararak tanrının rahmet ve lütuf deryasına gark etmiş, akıtılan Mesih'in kanıyla yeni dünya düzeni diyebileceğimiz Yeni Ahit'i vücuda getirmiştir. Bu bir anlamda haça iman edenleri seçkinler zümresine ilhak ettirmiş, onlara esenlikler diyarını bahşetmiştir. Ayrıca kibirli Yahudilerin "seçilmiş ırk" takıntılarını yeni bir boyut kazandırarak lağvedilmiş Eski Ahit'le bunun imkan dahilinde olmadığını, ancak Yeni Ahit'e ittiba ile bunun sağlanabileceğini ortaya koymuştur. Bu da Mesih'in kendini kurban olarak takdim etmesiyle mümkün olmuştur.

⁴²⁰ A.E. McGrath, a.g.m, DPL, s.192

⁴²¹ Efeslilere Mektup 2/ 14

Haç günaha keffaret olmuş, bu sayede insanın salih bir hayat yaşaması için gerekli olan imkanı sağlamış, onu psikolojik baskıdan kurtarmış, adaletin kollarından inayetin denizlerine salmıştır. O, sadece günah yükünden insanlığı kurtarmakla kalmamış, kendisine dost edindiği insanla tanrı arasında bozulan, pamuk ipliğine bağlı ilişkiyi sarsılmaz ve kopmaz bağlarla güçlendirmiştir.

Kısacası haç kendisini insanlığa kurban ederek sevgi medeniyetinin teşekkülüne çalışan İsa Mesih'in sade, nezih ve dünyaya amaçlı gelişin en özlü ifadesi, kâinatı yaşanılabilir kılan ortama girişin cümle kapısıdır.

SONUÇ

Tarihle birlikte insanlıkla var olan haç bir uygarlığa ait olmaktan ziyade evrensel oluşu itibariyle herkese mal olmuştur denilebilir. Yazının icadı tarihin başlangıç noktası olarak alınırsa haçın Sümerlerle birlikte tarih sahnesine girdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte aynı dönemde varlıklarını sürdüren Mezopotamya uygarlıklarında haç motifinin görülmesi onu, o coğrafyaya ait bir ürün olarak kabul etmemizi gerektirecek bir ipucu olarak ele alınabilir.

Ege medeniyetlerinde de görülen haç, oraya Mezopotamyalılarca getirilmiş olabilir veya medeniyetler arası ikili alışverişlerden yahut kültürel etkileşimlerden buralara intikal etmiş olması muhtemel olmakla birlikte bu medeniyetlere de ait bir ürün olması da muhtemeldir. Yaklaşık aynı dönemlerde Mısır medeniyetinde de görülmesi, Hintlilerin, Çinlilerin bu sembolü kullanmaları ona değişik anlamlar yüklemeleri haçın hem lokal hem de evrensel bir mahiyet kazanmasıyla açıklanabilir.

Mezopotamya’da haça M.Ö 3000’li yıllarda rastlanmaktadır. Asurlar ve Sümerler bu dönemlerde dört kolu eşit haçı kullanmışlardır. Türbeler, çanak çömlek, mücevherler ve sikkeler üzerinde haç motifi bol bol nakşedilmiştir. Sümerlerin önemli şehirlerinden biri olan Ur’da çıkarılan bir tahta üzerinde bulunan haç “değiştirmek, kovmak, sıkıştırmak” anlamlarına geldiği belirtilmektedir. Ayrıca Sümerlerde bulunan gamalı haç siklonu temsil etmekte, fırtına ile ilişkilendirilmekteydi. Kaldeliler ve Asurlar arasında kullanılan eşit kollu haç Tanrı Anu’yu sembolize etmekteydi. Hititler haçı sonsuzluğun sembolü olarak görmekteydiler. Asur-Babilon muhitinde haç hayat ağacını temsil etmekteydi.

Mısırlılar'ın kullandıkları “(nem) ankh” hayat ve canlılık bahşeden bir motif olarak çeşitli kap kacak üzerinde işlenen bir figür olmuş; hayatlarında önemli bir yer işgal etmiş; cenaze sahnelerinin tasvirlerinde vazgeçilmez bir şekil olarak Mısırlılar'ın yaşamlarında önemli bir yer tutmuştur. Nil'in su taşkınlarını düzenleyen anahtar; bazı muskalarda rastlandığı gibi bele sarılan bir kemer olarak görülen “ankh” ahireti sembolize eden yapısıyla da bir “ölümsüzlük” nişanı olmuştur. Mısırlılar'da hayatın kaynağı olarak simgelenen “ankh” Tau haçının ilk şekli olarak karşımıza çıkmış; söz konusu haça ilham kaynağı olmuştur. Ankh Mısırlılar'ın hayatında vazgeçilmez bir rol oynamıştır. O hem bir sembol olarak hem de bir ilah olarak kabul görmüştür.

Güney Amerika halklarında da görülen haçın burada yaşayan kadim medeniyetlere kadar uzanan bir geçmişi vardır. Peru medeniyetlerinde gamalı haça (swastika) benzeyen haça rastlanmıştır. Kolomb öncesi Amerikalılarda haç rüzgar gülü olup semavi yağmurları dağıtan Tanrı Tlaloc'un sembolüdür. Meksikalılar buna hayat ağacı veya verimlilik ağacı demektedir. Peru İnkâ medeniyetindeki ikonografyalar üzerinde rastlanan haç, daha çok atalar kültüründe kullanılmakta ve çiçeklerin kalbine kazınmaktaydı. Meksika'daki Teotihuacan medeniyetinde, sabah ve akşam yıldızlarıyla aynileştirilen, bitkilerin ve bereketin tanrısı “kuş tüylü yılan Quetzalcoatl”ın sembolüdür. Aztekler onu rüzgarla sembolleştirmişlerdir. Haç Teotihuacan mabedinin tezyininde sıklıkla kullanılan figürlerden olması itibariyle de dikkat çekicidir. Maya medeniyetinde bir çok haç modeli vardır. Yazmalar üzerinde buna rastlanmakta; Codex Magliebecchi'de bunun zengin örneklerine tesadüf edilmektedir. Meksikalılar'a göre dünya haç üzerine bina edilmişti. Doğu-batı; kuzey-güney yönlerini birbirine kavuşturan şekil olması hasebiyle bu böyle algılanmaktaydı. Aynı şekilde haç tüm yönleri birleştiren yapısıyla da dünya birliğinin sembolüydü.

Grekler’de dört gama harfinin oluşumundan meydana gelen gamalı haç bulunmaktadır. Bu haça Rodos, Kıbrıs, Atina ve Girit’te bulunan vazo ve çanak çömlekler üzerinde işlenen bir motif olarak göze çarpmaktadır. Atina’da ölüyü gömme merasimlerinde de kullanılan bu haç, çömlekçilik ve geometrik süs eşyalarının vazgeçilmez bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Gamalı haç, Greklerde Dionysos ve Eleusis sır dinlerinde cemaate kabul töreninde, cemaate katılan kimsenin boynuna asılırdı. Haç mutluluğu, sevgiyi ve kudret temsil ederdi; Tanrı Apollon’un asası da haç şeklinde tasvir edilirdi.

Hintlilerde haç Vedalar öncesi İndus medeniyetinde bulunmaktadır. Mohenjo Daro’daki çanak ve çömlekler üzerinde swastika(gamalı haç) nakşedilmiştir. Bu şekil aynı zamanda mabedin duvarlarına hakkedilmekte; evlerin üzerinde resmedilmekte, demir paralar ve anıtlar üzerinde de bir motif olarak kullanılmaktaydı. Budist gelenekte swastika Buda’nın ayak izleri üzerinde kullanılır. Budist kitapların çerçevesinde, metnin başında ve sonunda bir süsleme aracı olarak işlenmekte; hatta Tibet Budistlerince elbise ve cenaze tezyini tasvir etmek için kullanılmaktadır. Hindular gamalı haça swastika demektedirler. Swastika “su: iyi, güzel kehanet, alamet” “asti: -dir,-dır” anlamında “iyi oluş veya kendi kendine var olan” manasında bir terkiptir. Swastika iyi, güzel, şans, zenginlik, bereket ve uzun yaşamın sembolü; ateş, ışık, gök cisimleri ve onların devinimlerinin temsilidir. O tanrı Agni’nin de amblemidir. Gamalı haç Çinliler’de de bulunmaktadır. Muhtemelen Japonlar aracılığıyla Hindular tarafından Çin’e geçen bu şekle Buda’nın heykelleri üzerinde sıkça rastlanmaktadır. Bu şekil daha çok heykellerin kalbine kazınmış halde görünmektedir. Çin’de dokunmuş kumaşlar üzerinde görülen haç motifinin bir çok anlamı olmakla beraber baskın anlamının “sonsuzluk” olduğu belirtilmektedir. Kareyi dört parçaya ayıran haç, Çin üçlemesinde,

daire ve kare, gökyüzü ve yeryüzü arasında arabuluculuk vazifesi görmekte; bu yüzden ara dünyanın ve evrensel insanın sembolü olmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi haç Hristiyanlık öncesi bir geçmişe sahiptir. Bu ne Hristiyanlıkla birlikte varolan bir olgu ne de bir semboldür. Diğer milletlerin hafızasına ve imanına kök salmış deruni anlamlar bileşkesidir. Bu öneminden dolayı bir sembol olarak içine değişik anlamlar yüklenerek Hristiyanlığa adapte edilmiş ve onun şiarı haline gelmiştir.

Hristiyanlığın önemli bir sembolü olan haç kendine has sembol ve sembolizme sahiptir. Bu yönüyle de son derece özel bir yapı arz eder. Kendisinden başka bir şeyin yerine geçen, başka bir gerçeğe dikkat çeken veya o şeyi betimleyen bir obje olarak tanımlanan sembol, açıklanamazın bir ifade biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

105

Semboller değişik tasniflere tabi tutulmuş, bu tasnifte hayatımızda oynadıkları rol, onların doğallığı- yapaylığı, şeffaflığı, görünmezliği ve geleneğin içinden çıkıp onun devamı olup olmama özellikleri dikkate alınarak sınıflandırma yapılmıştır.

Sembollerle anlatma işlemi veya anlatım aracı olarak sembollerini kullanma vakıaları, inançları yorumlamaya ve dile getirmeye yarayan semboller sistemi olarak tarif edilen sembolizm, hem dini hem de ilmi anlamı olan insanı etkileyen bir kuvvetler bütünüdür. İلمي ve dini sembolizmin kendilerine has sembollerini ve ifade biçimleri vardır. Bu yapılarıyla özelde insan genelde toplum hayatına renklilik, çeşitlilik ve heyecan katmaktadır. Değişik bakış açıları kazandırarak sosyolojik anlamda hayat penceresine değişik boyutlar kazandırmaktadır.

Dinin vazgeçilmez anlatım unsurlarından olan sembolizm hem sanat hem de estetik kaygıları içinde barındırmak suretiyle sanatın ruhuna nüfuz etmekte;estetik kaygıları had safhada yüksek sanat eserlerin vücuda gelmesinde ön ayak olmaktadır. Ortaçağda katedrallerin haç şeklinde bina edilmesi buna güzel bir örnektir. Kur'an'ın şiir üstünde güzel anlatımı ve ses uyumuna da dayalı üslubu sembolizmin en güzel örneği olarak karşımızda çıkmaktadır.

Sembolizm dini de olabilir dindışı da. Dolayısıyla onların da kendilerine has anlatım araçlarının olması kaçınılmazdır. Matematiksel semboller din dışı sembolizme örnek olarak verilebilir. Dini sembolizm örneklerine yukarıda az da olsa değinilmiştir. Dini ve dindışı sembolizmin arasında fark haliyle anlatım araçlarının farklı olmasından ortaya çıkmaktadır. Din dışı sembolizmde sembolle sembolize edilen şey arasındaki ilişki bir anlam ilişkisi iken; dini sembolizmde bu bir “çağrışım”dır. Dini sembolizm tecrübe ve yaşantı anlamına gelmez; dini yaşantıyı çağrıştırır. Bir anlamda dini sembolizm tecrübenin muhtevası değil; tecrübenin işaret ettiği şeydir.

Çok büyük öneme haiz olan dini sembolizm, dindar insanın hayatını etkilemekte; onun manevi duygularının şahlanmasına vesile olmaktadır. Nitekim Hristiyanlıkta önemli bir sembol olan haç da böylesi bir sembolizme haizdir. Haç kendi içerisinde merkez, kare, daire gibi önemli sembollerle dirsek temasındadır. Bunun etrafında haç sembolizmi ağaç, dört sayısı mihverinde bir ilişkiler bütünü oluşturmaktadır.

Haç ve ağaç sembolizmi kadim medeniyetlerden beri rastlanılan bir vakadır. Ağaç ilkel insanın aklına dikeyliği getirmekte; kozmosun üç seviyesi; yeraltı, yeryüzü, ve gökyüzü ile irtibatı sağlamaktaydı. Ağaç şamanın asası ve Yakub'un merdiveninde olduğu gibi öteki âlemle irtibatı sağlamaktaydı. Bir

çok kültürde zengin bir şekilde önem atfedilen özel veya tek ağaçlar mevcuttur. İbrahim'in, Keltler'in Galyalılar'ın meşe, Mezopotamyalılar'ın palmiye ağacı, Sibiryalılar'ın huş, Çinliler'in Kien-mu (chien mu) ağacı bu tek veya özel ağaçlar kategorisine girmektedir.

Ağaç, kaya-altar-ağaç, kozmosun imajı olarak ağaç, kozmik teofani olarak ağaç, ana tanrıça ve su ile irtibatlı olarak hayatın sembolü ağaç, insan hayatındaki mistik ağaç, yenilenen hayatın sembolü olarak ağaç olarak değişik şekillerde tezahür etmektedir. Hindular'ın kutsal incir ağacına sık sık atıflar Upanişadlar'da(Katha ve Maitri Upanişad) yer almakta bunlardan birinde Brahma'nın kendisi olarak tezahür etmektedir. Antik İskandinavya'da Yggdrasil dünyanın mihveri veya payandası olarak görülmekteydi. Onun üç kökü tanrıların, devlerin ve adamların ülkelerine dalmaktaydı. Bu tezahürleriyle ağaç haçla ve kozmosla yakın ilişkide bulunmakta adeta onun kopmaz bağlarına sarılmakta olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

107

Haç bir yandan merkez ile öbür yandan da dört sayısıyla irtibat halindedir. Dört sayısı uzay ve zamanın tümünü temsil etmektedir. Haçın dört kolu bu münasebetle dört yönü gösteren ve o eğilimde olan merkez ile bağlantılı olarak görülmüştür. Kozmik ağaçla da ilgisi olduğu ifade edilen dört sayısının dindar insanın hayatında etkin olduğu söylenebilir. Kolomb öncesi Amerikalılar gibi Meksikalılar da uzaysal yönlere önem vermeleri buna örnek verilebilir. Aynı şekilde Aztek ve Mayalar'ın kozmolojik düşüncelerini ihtiva eden Codex Fejevary Mayer'in bu konuda zengin bilgiler verdiği belirtilmektedir.

Dört sayısının bir çok kozmolojik görünümü vardır: Dört ana yön, dört rüzgar, dört mevsim, ayın dört evresi, dünyanın başlangıcında var olan dört nehir. Ayrıca dört ile ilgili değişik taksimler de yapılmıştır: Dört semavi varlık (ay, gökyüzü, güneş

ve yıldızlar); dört tür hayvan (sürüngenler, dört ayaklılar, iki ayaklılar, uçanlar).

Hintliler'de dört sayısı önemli bir yer tutmaktadır. Vedalar dört bölümden oluşur, dört kast, vardır; üç Aryan sınıfı hayatın dört basamağını geçmek zorundadır. Ayrıca dört kutsal prensip, hayatı oluşturan dört ana madde (toprak, hava, su, ateş) vardır.

Kitabı Mukaddes'te tamlık ve evrensellik dört sayısıyla sembolize edilmektedir. Eden bahçesinden doğan ve dört kola ayrılan nehir, İsrail'in on iki kabilesi bir çadır etrafında dörtlü gruplar şeklinde ayrılmaları gibi. Ezekiel'in vizyonlarında dört yüzlü ve dört kanatlı varlıklar vardır. Yeryüzünün dört köşesi ve dört rüzgar da evrenin birliğini karakterize etmektedir.

108

Bu anlatımlardan anlaşılacağı üzere haçın dört kolu uzayın tüm yönlerini, evrenin birliğini, kutsal şeylerin dörtten oluşmuş olduğunu göstermektedir. Hayatın devamını sağlayan dört ana madde, mükemmelliğin ifadesi olarak dört (dört dörtlük kullanımında olduğu gibi) evreni kuşatan düzenin kısa adı, tevhidin sembolüdür.

Haçın bu zengin ve derin anlamlı yapısı Hristiyanlıkla birlikte daha büyük bir açılım kazanarak en geniş sembolizmine ulaşmıştır. Haç zamanla yozlaşan yapısını sıradan bir sembol olmaktan çıkarak sembolik anlamının yanı sıra teolojik anlamlar da kazanarak yeni bir veçhe bürünmüştür. Romalılar devrinde eşkıya ve vatan hainleri için reva görülen işkence aleti olarak kullanılırken; İsa Mesih'in çarmıhta can vermesiyle birlikte bu mihverde gelişen yeni bir inancın perdesini açmıştır.

Tarihi açıdan bakıldığında haç Mesih'in çektiği çilenin ve acının enstrümanıdır. Suçlu insanların çivilenip bağlandığı T şeklindeki bir tahtadan ibaret olan haç teolojik bir anlam

kazanarak İsa'nın ölümüyle irtibatlandırılmıştır. Bunu ilk defa Pavlus Yeni Ahit kanalıyla Hristiyanlığa taşımıştır.

Pavlus'a göre haç İsa'nın çilesi, özverisi; ölümü, babaya itaatin ve onun inayetinin zenginliğinin ifadesidir. Suçlulara ve eşkıyalara reva görülen bir eziyet olan çarmıha germenin Pavlus aracılığıyla aşağılayıcı konumundan yüceltici bir noktaya getirilmiş adeta revizyona tabi tutulmuştur. Eski yapısı ve değeri muhtemelen Romalılar tarafından unutulmuş bu olgunun Pavlus tarafından yeniden gündeme taşınarak birleştirici bir unsur haline getirilmesi onun eklektikçi yapısının bir sonucu olabilir.

Pavlus'un mektuplarında haç hikmetin karşıtı, dünya kültür ve dinlerini ilga edici güç, Yahudiler için akılsızlık, zayıflığın ilanı olarak tavsif edilmiştir. Burada Pavlus haçı hayatın yeni bir başlangıcı olarak gördüğü söylenebilir. Pavlus Musa'nın şeriatının haç ile ortadan kalktığını, İsa ile bir dönemin geldiğini ifade etmekte ve Mesih'in kanını Yahudiler üzerine "skandal" sözcüğüyle adeta yıkmaktadır. O ayrıca haçı teslimiyetin bir göstergesi olarak "zayıflığın ilanı" olarak görmüş; bununla Tanrı'nın teslimiyet ve sevgi olduğunu zihinlere çağırıştırılmıştır. Haçın engel kaldırıcı olma özelliği daha çok onun seçilmiş İsrail halkının seçkinliğini lağvederek yeni bir ırkın oluşmasına ortam hazırlaması, Mesih'in şemsiyesi altında birleşen herkesin seçkinler zümresine iltihak etmiş olmasıdır. Dünyaya seçkin ırk olarak gönderilen İsrailoğulları bir anlamda bu özel statüden çıkarılarak veya statünün kapsamı genişletilerek herkesi içine alabilecek şekilde getirilmiştir. Bu yönüyle haç engel kaldırıcı olma vasfıyla Hristiyan teolojisine yeni bir boyut kazandırarak evrenselleşme çağrısının manifestosu olmuştur.

Haç Hristiyanlığın esas dini akidesini teşkil eder. Pavlus Korintoslular'a I. Mektup 1/ 23'te "Biz Mesih'in çarmıha gerildiğini vazedemiz." diyerek bu inancın temel noktasına işaret

etmiştir. O, bu inancı öne sürerken günahkâr varlığımızın tetikleyici neden olduğunu iddia eder. Tekvin’de anlatıldığına göre yeryüzünde ilk günah Âdem ve Havva’nın yasak meyveyi yemesiyle işlenmiştir. Âdem ve Havva yasak meyveyi yemekle Allaha karşı durdular ve emirlerinin çiğnenmezliğini hafife alarak nesilden nesile intikal eden günahın kapısını araladılar. O günden sonra doğan tüm insanlar onların çocukları olması hasebiyle bu günahın mirasçısı oldular. Ta ki İsa Mesih gelene kadar. Tanrı yeryüzüne İsa Mesih’in suretinde gelerek çarmıha gerilmiş; insanlığın kurtuluşuna ve günah kirinden arınışına vesile olmuştur. Mesih tanrının saf ve biricik kuzusu olarak insanlığa kendisini feda etmiştir. Bu şekilde özetlenebilecek olan haç teolojisinin arka planı vardır. Çarmıh başlı başına bir olaydır. O, insanlığın kurtuluşu için gereken kurbanı, kefareti, günahattan kurtuluşu ve özgürlüğü içinde barındırmaktadır.

110

Günah ister bir itaatsizlik ister bir suç, ya da emre itaatsizlikten veyahut bütün insanlığı cennetten kovma pahasına olursa olsun Tanrı ile insan arasında bir yabancılaşmayı ve husumeti beraberinde getirmektedir. Bunu ortadan kaldıracak güç öylesine temiz, yüce değerlere ve günahsızlığa sahip olmalıdır ki günahın yakıcı keri insan ruhundan kasveti söküp alsın. Bunu da ancak tanrının biricik kuzusu İsa Mesih başarabilirdi. Nitekim o, kendisini Baba’ya bütün insanlığın günahlarına kefarete olmak üzere adadı. O tanrının insan üzerin berkimiş gazabını çarmıhta can vererek ortadan kaldırdı. Onun cansız bedeni insanlığa can oldu. Kanı insanlara kızmış Tanrı’nın gazabını yatıştırdı. Saf tabiatın geri gelmesini sağladı. Birbirlerine yabancılaşan Tanrı ile insanın bir araya getirdi, onları uzlaştırdı, selamet ve esenlik iklimlerine kucak açtı. Mesih’in ölümü süregelen günahın kirini kuruttu. Prangalara vurulmuş insan hürriyetinin demirlerini kırıp özgürlükler diyarını açtı. Her ne yaparsa yapsın fiillerinde tanrının rızasını elde edemeyecek olan insanın bu durumdan

kurtararak tanrının bu bakışını müspet bir şekilde insan lehine neticelendirdi. Onu insandan hoşnut kalacak bir hale getirdi. Tanrı onun kurbanıyla insanı sevgiye boğdu ve yeniden sevmeye başladı. Asli günahın taşınamayan ağırlığını insanın zayıf omuzları üzerinden Mesih sayesinde kaldırdı. Kendine ayak direyen, haddini aşmış insan Mesih'le birlikte kulluğunu ve tanrıya bağlılığını anımsayarak yeniden ona döndü. Tanrıyı da böylelikle de memnun etti.

Haç tanrıya karşı işlenen suçu kaldırma özelliğiyle dikkat çekmektedir. Asli günahı ancak ölüm paklayabilirdi. Mesih suç-ceza dengesini kurarak insanlık aleyhindeki ağır durumu onların lehine çevirmiş; böylece tanrısal adaletin tecellisini dünyaya bahşetmiştir. Bu yönüyle de haç adaletin şaşmaz unsurlarından biri olmuştur. O, ayrıca üstün ahlaki yapıyı da içinde barındırmakta; böylece adalet ile ahlakı birbirine mezc etmektedir. Netice itibarıyla haç teolojik anlamda imanın esas direğidir. O, Mesih'in tarihsel ölümünün aziz bir hatırası olmaktan ziyade anlamlar taşır. Keffaret, hürriyet, kurban, kurtuluş gibi temel doktrinlerin de çıkış noktası olmuş; yeni ahdin bizatihi kendisi olmuş evrensellik iddiasındaki Hristiyan dünyasının bildirgesi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- AKARSU, Bedia**, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul ts
- ALSTON, William P.**, “Sign and Symbol”, *The Encyclopedia of Philosophy*, Editör: Paul Edwards, Macmillan Publishing, New York 1967
- ATABEK, Reşat**, “Semboller”, *Mimar Sinan Dergisi*, XXV, 26 sayı, İstanbul 1977
- ATASAĞUN, Galip**, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da) Dini Semboller*, Konya 2002
- AYDIN, Fuat**, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, Eskiyei Yayınları, İstanbul 2011
- Bagavad Gita (Kutlu Ezgi)*, trc. Sevda Çalışkan, İmge Kitabevi, Ankara 1995
- 112 *Barnabas İncili*, trc. Mehmet Yıldız, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul ts
- BAUER, Johannes B.**, “Atonement”, *Encyclopedia of Biblical Theology*, Sheed and Ward, London 1976
- BEKER, J. Christian**, *Paul The Apostle*, Fortress Press, Philadelphia 1980
- BESALEL, Yusuf**, “Tallit”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş, İstanbul 2002
- BEVAN, Edwyn**, *Symbolism and Belief*, London-Glasgow 1962
- BİEDERMANN, Hans**, “Cross”, *Dictionary of Symbolism (Cultural Icons and The Meaning Behind Them)* trc. James Hulbert, Fact on File, New York 1992
- BOLLE, K W.**, “Expiation”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty & Associates Inc, Palatine 1981
- BONDİ, E.**, “Sign”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty&Associates Inc, Palatine 1981
- BRANDON, S. G. F.**, *A Dictionary of Comperative Religions*, Weidenfeld & Nicolson London 1970

- BULTMANN, Rudolf**, *Theology of New Testament*, SCM Pres Ltd., Great Britain 1952
- CAMPBELL, Joseph**, *Batı Mitolojisi (Tanrının Maskeleri)*, trc. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2003,
- CARMODY, J.M.**, “Ransom”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty&Associates Inc, Palatine 1981
- CHALLAYE, Felicien**, *Dinler Tarihi*, trc. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1998
- CHEVALİER, Jean-Alain GHEERBRANT**, “Cross”, *The Penguin Dictionary of Symbols*, trc. John Buchanan-Brown, Penguin Books, London 1996
- CİLACI, Osman**, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınevi, İstanbul 2001
- CİRLLOT, J.E.**, “Cross”, *A Dictionary of Symbols*, trc. Jack Sage, Philosophical Library, New York ts
- COOKE, B. J.**, “Sacrifice in Christian Theology”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty&Associates Inc, Palatine 1981
- COX, James L.**, *Kutsal İfade Etmek (Din Fenomenolojisine Giriş)*, trc. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul 2004
- ÇANKI, Mustafa Namık**, “Sembol”, *Büyük Felsefe Lügatı*, İstanbul 1958
- D’ALVİELLA, Goblet**, “Cross”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Editör: James Hastings, T&T. Clark Ltd., Edinburgh 1981
- DANİELOU, Jean**, “Cross”, *Encyclopedia of Biblical Theology*, Sheed and Ward, London 1976
- DEDE, J.F.**, “Sacrifice in Christian Theology”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty & Associates Inc Palatine 1981
- DİNKLER, Erika -Von Schubert**, “Cross”, *Encyclopedia of Christianity*, E. Erdmands&B. Birills. America 1999
- DOUGHERTY, K. F.**, “Atonement”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty & Associates Inc, Palatine 1981
- DRURY, Nevill**, *Şamanizm (Şamanlığın Öğeleri)*, trc. Erkan Şimşek, Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık Ltd.Şti., Ankara 1989

- DURAND, Gilbert**, *Sembolik İmgelem*, trc. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul 1998
- EBERHARD, Wolfram**, *Çin Simgeleri Sözlüğü (Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler)* trc. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalıcı Yayınları, İstanbul. 2000
- ELİADE, Mircea**, *Şamanizm: İlkel Esinlenme Teknikleri*, trc. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999
- , *Dinler Tarihine Giriş*, trc. Lale Öztürk, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2000
- , *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, trc. Ali Berktaş, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2003
- , *Ebedi Dönüş Mitosu*, trc. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara 1994.
- , *İmgeler ve Simgeler*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1992
- ERBAŞ, Ali**, *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1998
- EREN, Hasan**, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s.171
- ERHAT, Azra**, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001
- FAWCETT, Thomas**, *The Symbolic Language of Religion*, SCM Press, London 1970
- FİRTH, Raymond William**, *Symbols Public and Private*, London 1973
- FİTZMYER, Joseph. A.**, *Pauline Theology*, Student Edition, Cassel 1998
- , *Kerygma and Myth (A Theological Debate)*, Harper & Brothers, Newyork 1953
- , *Paul and His Theology, A Brief Sketch*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1967
- FLEMİNGTON, W. F.**, "Baptism", *The Interpreter's Dictionary of The Bible an Illustrated Encyclopedia*, Editör: Keith Crim, Abingdon Press, Nashville 1988, I,348
- GROSSMAN, Reuben, H. SACHS**, *Compendious Hebrew-English Dictionary*, Dvir Publishing Co., Tel Aviv 1938

- GROUNDS, Vernon C.**, “Atonement”, *Baker’s Dictionary of Theology*,
Editör: Everet F. Harrison, Baker Book House, Michigan USA
1960
- GUENON, Rene**, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, trc. Fevzi
Topaçoğlu İnsan Yayınları İstanbul 2001
-----, *Âlemin Hükümdarı (Dinlerde Merkez Sembolizmi)*,
trc. İsmail Taşpınar, İnsan Yayınları İstanbul 2004
- GÜNDÜZ, Şinasi**, *Din ve İnançlar Sözlüğü*, Vadi Yayınları,
Ankara 1998
- GÜROL, Ender**, “Simge”, *Türk Dili*, Ankara 1993, I.495 sayı
- HEISING, James W.**, “Symbolism”, *The Encyclopedia of Religion*,
Editör: Mircea Eliade, New York 1987
- HENNİNGER, Joseph**, “Sacrifice”, *Encyclopedia of Religion*, Editör:
Mircea Eliade, New York 1987, XII, 544
- HİNNELS, John R.**, “Symbol”, *The Penguin Dictionary of Religious*,
England 1984
- IFRAH, Georges**, *Hint Uygarlığının Sayısal Simgeler Sözlüğü*, trc.
Kurtuluş Dinçer, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1998
- İBN MANZUR, Ebu’l Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem**,
Lisanu’l Arab, Daru İhyai Turasi’l- Arabi, Beyrut 1986
- İNAN, Abdülkadir**, *Eski Türk Dini*, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul
1976
- İZBİRAK, Reşat**, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi,
İstanbul 1992
- JAMES, E.O.**, “Sacrifice”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Editör:
James Hastings, England 1981
- JENSEN, J.**, “Redemption”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack
Heraty&Associates Inc, Palatine 1981
- JOBES, Gertrude**, “Cross”, *Dictionary of Mythology, Folklore and
Symbol*, The Scarecrow Pres Inc, New York 1962.
- KANAR, Mehmet**, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayınları,
İstanbul 1993

KARDAŞ, Rıza, “ Senbolizm”, *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1980

KASEMANN, Ernst, *Perspectives on Paul*, trc. Margaret Kohl, Scm Press Ltd., London 1971

KAYA, Korhan, *Hinduizm*, Dost Kitabevi, Ankara 2001

-----, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara 2003

KILIÇ, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995

KİMPEL, Benjamin Franklin, *The Symbols of Religious Faith*, New York 1954

Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001

KOÇ, Turan, *Din Dili*, Rey Yayınları, Kayseri 1995

KOSNETTER, Johannes, “Freedom”, *Encyclopedia of Biblical Theology*, Sheed and Ward, London 1976

116

KÖPRÜLÜ, Cemal, “Sümerlerde Gamalı Haç Sembolleri”, *Ülkü*, VII, 42 sayı

LACHOWSKI, J., “Sin”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty&Associates Inc Palatine 1981

LEANDER, E. Keck, *Paul and His Letters*, Fortress Press, Philadelphia, Pensnylvania, Fourth Printing, 1982.

LEHNER, Ernst, *Symbols Signs and Signets*, Cleveland 1950

LITTLE, Wiliam, H.W FOWLER & Jessie COULSON, *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, Clarendon Press, Oxford 1978

Mc GRATH, A. E., “Theology of The Cross”, *Dictionary of Paul and His Letters*, Editör: Gerald F. Hawthorne, Ralph P. Martin, Intervarsity Press, Leicester, England 1993

MERİLL, E. T., “Symbols, Religious”, *A Dictionary of Religion and Ethics*, Editör: Shalier Mathews, Gerald Birney Smith, London 1921

MİLLER, J. H., “Cross”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty&Associates Inc, Palatine 1981

- MORGAN, William**, *The Theology and Religion of Paul*, T&T Clark, Edinburg, 1917
- MORRIS, L.**, “Salvation”, *Dictionary of Paul and His Letters*, Editör: Gerald F. Hawthorne, Ralph P. Martin, Intervarsity Press, Leicester, England 1993
- , “Sin, Guilt”, *Dictionary of Paul and His Letters*, Editors: Gerald F. Hawthorne, Ralph P. Martin, Daniel G. Reid, Intervarsity Press, Downers Grove. Illinois USA, Leicester, England, 1993
- MUELLER, H.**, “Baptism In The Bible”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack Heraty&Associates Inc, Palatine 1981
- ÖGEL, Bahaeddin**, *Türk Mitolojisi II*, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 2001
- REESE, William L.**, *Dictionary of Philosophy and Religion Eastern and Western Thought*, Humanities Press Inc, New Jersey 1980
- RİDDERBOS, Herman**, *Paul: An Outline of His Theology*, trc. John Richard De Witt, SPCK, London 1977
- RİES, Julien**, “Cross”, *Encyclopedia of Religion*, Editör: Mircea Eliade, Macmillan Company, New York 1987
- ROBERT, Paul**, *Dictionnaire Alphabetique & Analogique De la Langue Française*, Societe du Nouveau Litre, Paris 1967
- S.H.P.**, “Sacrifice”, *Encyclopedia Britannica*, Chigago 1970
- SANDERS, E. P.**, *Paul and Palestinian Judaism, A Comparasion of Pattern of Religion*, SCM Press Ltd, London, 1977.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem**, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002
- SCHİLDENBERGER, Johannes**, “Covenant”, *Encyclopedia of Biblical Theology*, Sheed and Ward, London 1976
- SCHİMMEL, Annemarie** “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?” *AÜİFD III/XXXIV*, Ankara 1954
- , *Sayıların Gizemi*, trc. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2003

-----, *Dinler Tarihine Giriş*, Güven Matbaası, Ankara
1955

SCHMİDT, Paul, “Swastika”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack
Heraty&Associates Inc Palatine 1981

SCHNAKENBURG, Rudolf, “Sacrifice”, *Encyclopedia of Biblical
Theology*, Sheed and Ward, London 1976

SH, M. H., “Cross”, *Encyclopedia Britannica*, USA 1974

SHARPE, Eric J., *50 Key Words: Comparative Religion*, London 1971

STEUERWALD, Karl, *Almanca-Türkçe Sözlük*, Abc Yayınevi, İstanbul
1985

ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Haç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi*, İstanbul 1992

TEMREN, Belkıs, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, T.C. Kültür
Bakanlığı Yayınları Ankara 1995

118 *The Bhavagad Gita* trc. Juan Mascaro, Rider & Company, London
1970

The Principal Upanisads (Maitri Upanisad), trc. S. Radhakrishnan,
George Allen & Unwin Ltd., London 1953

THİSELTON, Anthony C., “Religious Language”, *The Blackwell
Encyclopedia of Modern Christianity Thought*, Editör: Alister E.
McGrath, Blackwell Publishing, Oxford 1999

TİLLİCH, Paul, “The Meaning and Justification of Religious
Symbols”, *Religious Experience and Truth*, Editör: Sidney
Hook, New York University Press, New York 1961

TOPMOELLER, W. G., “Salvation”, *New Catholic Encyclopedia*, Jack
Heraty & Associates Inc, Palatine 1981

TUNCAY, Faruk, *Yunanca-Türkçe Sözlük*, Petros Mpallidiks Kai Dia,
Atina 1994

TURNER, H.E. W., *The Meaning of The Cross*, A.R. Mowbray &Co.
Ltd., London 1959

TÜMER, Günay, “Asli Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi*, İstanbul 1993

- , "Çarmıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993
- Upanişadlar (Tanrının Soluğu)*, Der: Mehmet Ali Işım, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976
- WATT, Montgomery**, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, trc. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 1991
- WIEMAN, Henry Nelson**, "Symbol and Symbolism", *An Encyclopedia of Religion*, Editör: Vergilius Ferm, New Jersey 1959
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985
- ZEYYAT, Habib**, *es-Salib fi'l İslam*, Matbaatu'l Kıddis Pavlus Harisa, Beyrut 1935
- ZIESLER, A.**, *Pauline Christianity*, Oxford University Press; Oxford New York 1990

